

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

891.99

7-33

30

469

891.99

Պ-33

2917

ԱՐԱՐԱ

3259

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԼԵԳԵՈՆԸ

Բ. ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

15

2917

1919

Տպագրութիւն Քեփեան

ՈՋՄԻՐ

18.07.2013

99866

Յ Ա Ռ Ա Ջ Ա Բ Ա Ն

A. DEVEJIAN LIBRARY
NEW YORK
Ա. ՏԵՎԵՋԻԱՆԻ ԳՐԱՏՈՒՆ

Ա Ր Ա Ր Ա

Արարա՛... Ուխտատեղի ըսին անոր: Ի՞նչ թեւա-
դրական, ողբելիցական տապանագիր, խկապէս, զոր
դիպուածը հրաշայատուկ ընծայեց հոն հանգչող քսան-
եակ մը դիւցազնական քաջերուն:

Հայութիւնը իր ազատագրական դարաւոր ոգորու-
մին մէջ իր հայրենի հողին իւրաքանչիւր քարը, իւրա-
քանչիւր բլուրը, իւրաքանչիւր կիրճն ու ծործորը իր
արիւնովը նուիրանշեց:

Վերջին երեսուն տարիներու յեղափոխական շրջա-
նը, Գում-Գափուի ու Պապ-Ալիի «ցոյց»երովը ծայր
տուած, Կարնոյ, Սասունի, Վանայ և Զէյթունի սարա-
լանջերուն և ապառաժուտ սեպութիւններուն վրայ հայ
հերոսամարտին հակայական յիշատակարանը արձանա-
ցուց: Խոնարհուկ, անանուն սարահարթեր, օձաբնակ
խաւարչտին փապարներ հրաշավիպային կռիւներու
պատնէշներն ու խրամները դարձան, որոնց անունները՝
հայ արիւնին շառալովը լուսապսակուած՝ անմահու-
թեան խառնուեցան: Բայց ո՛չ մին, անոնցմէ ոչ մին,
իր եղերաշուք վսեմութեանը մէջ չի կրցաւ հաւատարիլ՝
հայրենի սահմաններէն դուրս, օտար հողի մը կուշտին
բարձրացող սա՛ հէք անտեսուած բլուրին, որուն անունն
իսկ կ'անդիտանայինք մենք երէկ:

Արարա՛... Բոլոր մեր յոյսերուն, բոլոր մեր ե-
րազներուն ու բոլոր մեր ոգորումներուն ամբողջ գու-
մարը կը խառնայ այս եռափանկ անունին մէջ:

Հո՛ն էր որ աշխարհի զօրաւորները առաջին ան-
գամ կ'ընկնէին ամբողջ ամենութիւնը հայ անձնուրաց
կորովին. հո՛ն էր որ անոնք միանգամ ընդ միշտ հա-
ւատացին անմահութեանը մեր ցեղին. հո՛ն էր, վեր-

1258-2002

Նապէս, որ անոնք հայ կամքին անգոսպելի խոյանքին առջև զմայլահար, բռնադատուեցան մեր խաչուած, դաւաճանուած, արիւնլուայ իրաւունքին հատուցման պարտքը կնքելու:

Մեր հայրենի հարխը հազարաւոր զոհերը, չէին կրցած, պիտի չի կրնային, քաղաքակիրթ կոչուած մարդկութեան խղճմանքը մեզի արդարահատոյց ըլլալու ստիպել:

Կովկասը իր չորս տարիներու ա՛յնքան արիւնոտ զոհաբերումներէն և իրաւունքի անխնայներուն ընծայած այնքան անդնահատելի օժանդակութիւնէն վերջն ալ գուցէ պիտի վրիպէր սակաւին ցեղին ազատական դիր համեատ պահանջը պարտադրելու աշխարհի բազմը անօրինոդներու դատաստանին: Արտասահմանը, զոր հայ կեանքին գերեզմանը յորջորջեցինք պահ մը անիրաւօրէն, մահապին երկունքի մռայլ րոպէներուն՝ իր ծոցէն դուրս բերաւ աստուածային փաղանդը այն կարիճներուն որոնք հեռուններէն, հեռուններէն մեզի եկան ցեղին եղած ահաւոր թշնամանքին վրէժովը սարսուռն, անոր գոյութեան դէմ լարուած դիւային սողըմներէն խռովքէն խենդեցած...

Եւ հո՛ն, Տաւրոսին հանդիպակաց սպաւեր կղզիի մը լանջքին վրայ, հոպինին բռունցքնուն մէջ, երկա՛ր, երկա՛ր սպասելէ յետոյ, օր մըն ալ՝ պայծառափողի մը հրաւերէն արթնցած՝ ինքզինքնին գտան բարձունքին առջև, ուր իրենց պիտի տրուէր, գէթ անգամ մը, ճակատ ճակատի գալ Եղեռնին հետ որ իրենց ցեղն էր անձխտեր, մահացուցեր, որ իրենց մայրերուն, քոյրերուն ու եղբայրներուն արիւնոջն էր յղփացեր...

Օ՛ր մը, օրերուն օ՛րը, ու արդէն բաւական կ'ըլլար անդիմադրելի մոլեգին խոյանքի մը մէջ ահաւորօրէն զարնելու խորտակելու բոլոր թումբերն ու բոլոր պատուարները զոր սողմագիտական դժնէ հանճար մը բերեր բրգաւորներ էր այնտեղ... Հո՛ն էր որ, այդ օրը, կը կերտուէր հայ յաղթանակին մեծ կոթողը զոր Արարա կը կոչենք:

Արեւելքի մէջ, այդ օրը, դերերու հրաշալի և թե-

լադրական շփոթութիւն մը տեղի կ'ունենար: Թորոզմի սերունդը՝ Պաղեստինի բազմօրոշ մէկ ցցուածքին վրայ, երբեմնի վրէժխնդիր Եհովայի ընտրեալ ցեղին՝ Իսրայէլի ձեռին վրիպած կոշումը իւրացնելով՝ տարերային ահագնազայրոյթ բաղխումի մը փոթորիկը կը փրցնէր, առինքնելով տիեզերական ուշադրութիւնը: Բազմաւոր ու գեղեցիկ Սուրիային զաւակներն ալ՝ կարծեա՛ իրենց հայրենիքին սահմաններուն վրայ մղուող ազատագրական գերագոյն պայքարին փառքը ձգած հայ գունդերուն, հազիւ անուն մը, յիշատակութիւն մը կը բերէին խառնուրդին մէջ ուր կը վճռորոշուէր ամբողջ Մերձատուր-Արեւելքի նահնը:

Համաշխարհային տիտանամարտին բոլոր ճակատներուն վրայ, դիւցազնական կոհակաւորումով մը ցեղին փառքը պանծացնող հայ ազամարդուն պիտի տրուի եղեր զրեթէ միա-միմակը կոթողելու Հրէաստանի կուրծքին վրայ յիշատակարանը որ այլեւս Արդարութեան մեծ Յաղթանակին հոմանիշ է:

Արարա՛... Հայկական Լէգոնին սրտոտ հրամանատարը իրաւունք ունէր Հայութեան վազուան «ուխտատեղին» մկրտելու զայն: Գլխադիրին գացող մեր հաստացեալներուն չափ շատուոր ու ջերմեամեղ պիտի ըլլան անոնք որ վաղը պիտի երթան հոն ուխտի:

Արարը, Իսրայէլորդին ու Սուրիացին իրենց տառապանքի եղբոր և գաղափարապաշտութեան ռահվիրային, Հայուն, այդ խորհրդակուռ սրբատեղին յարգանքի աղապատանքով մը պիտի շրջապատեն: Հայ ձեռքերով կերտուելիք հոյակապ դամբարանին շուրջը՝ հարեւեան սղդեր եղբայրօրէն պիտի գան ծաղիկներ ու նոճիներ անկել, ուռզել:

Արարա՛... վաղը վերադարձի կարաւաններ պիտի անցնին անոր ոտքերը թրջող ծովուն կապոյտ արահետներէն՝ հայրենի լեռներուն մշուշազօծ գաղաթները ողջունելով հեռուէն:

Պիտի երթանք, ամե՛նքս ալ ու Արարան հոն պիտի մնայ... Բայց չէ՛, ան յաւերժական տօնահրաւերի մը պէս մեզ հոտ պիտի կանչէ:

Անոր կուրծքին պեղուած քսանեակ մը փոսերը, մեր յոյսին, մեր հաւատքին ու մեր պատիւին յորգա- կոհակ աղբիւրներն են... Հո՛ն պիտի երթանք, անոնց առջեւ, այդ անմահութեամբ ակաղճուն փոսերուն, ա- նոնցմէ ըմպելու համար յաղթանակին վայելքը, այդ- պէս տօնելու համար Ազատութեան մեծ տարեգարձը, որ մեր Օրացոյցներուն մէջ արձանագրուած պիտի ըլ- լայ խոշոր ոսկեհուն տառերով.— 19 Սեպտեմբեր, Արարա՛...:

* * *

Այս հատորը, հայ զարնուած բայց միշտ անվկանդ մտածումին զոյգն ու հոգեբուղիս մէկ արիւտուրը թո՛ղ ըլլայ խնկելի յիշատակիդ, Արարա՛, սպասելով որ ա- ղէտքի ու տաժանքի այս օրերը անցնին և ազատ Հա- յուն երախտագիտութիւնը լանջքիդ հանգչող հերոսա- փառ նահատակներուն վրայ բարձրացնէ հոյակապ մա- հարձանը, ուր Հայ Արուեստը դրած ըլլայ զարէ ի զար մոռացումին տիրապետող յաւերժաննչ ազազակը Հայ Հոգիին...:

ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆԸ

ԵԳԻՊՏԱԶԱՅ ԱԶԳԱՅԻՆ ՄԻՈՒԹԵԱՆ

25 Սեպտեմբեր 1918

Զերմապէս շնորհակալ եմ Զեր շնորհա- լորութիւններուն համար, եւ հպարտ եմ այն իրողութեամբ թէ Արեւելեան Լեզեոնի Զեր հայրենակիցները գործօն բաժին մը վերցու- ցին կոխիւն մէջ, եւ մասնակից եղան մեր յաղթանակին:

ԶՕՐԱՎԱՐ ԱԼԷՆՊԻ

ՀԱՅ ԱԶԳԱՅԻՆ ՊԱՏՈՒԻՐԱԿՈՒԹԵԱՆ

12 Հոկտեմբեր 1918

Իմ անկեղծ շնորհակալութիւններս Զեզի եւ Հայերուն շնորհալորութեան Զեր հաճո- յական հեռագրին համար: Ես հպարտ եմ հր- ամանասարութեանս սակ հայ զօրամաս մը ունենալուս: Անոնք կոռուցան փայլուն կեր- պով, եւ մեծ բաժին մը ունեցան յաղթանա- կին մէջ:

ԶՕՐԱՎԱՐ ԱԼԷՆՊԻ

Լոնտոն, 21 Հոկտ. 1918

Զօրավար Ալենպի կը հեռագրէ թէ Պաղեսի- նի հայկական զօրագունըք արիաքար կոռու- ցաւ եւ կարեւոր բաժին մը ունեցաւ սար- ուած յաղթանակին մէջ:

ՌԻԻԹԷՐ

ԱՐԱՐԱՅԻ

ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԱԾ ՀԱՅ ՔԱԶԵՐՈՒՆ ԱՆՈՒՆՆԵՐԸ

(19 Սեպտեմբեր 1918)

ՔԻՍՓԱՆԵԱՆ ՍԱՀԱԿ՝ Զրդ Պաթալեօն (Տ. հ.), Սերաստացի
ՏԸՇԼԻՔԵԱՆ ՍԱՐԳԻՍ՝ Զրդ Գոմբանեի, Սուէախացի
ԳՈՒՅՈՒՄՃԵԱՆ ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ՝ Կրդ Գոմբ., Գաբորալ
ՄԻՍԱԲ ԳԱՎՈՒՆՃԵԱՆ՝ Զրդ Գոմբ., Սէրժ., Ատանացի
ՏԷՐ ՅԱԿՈԲԵԱՆ ՄԱՆՈՒԿ՝ Կրդ Գոմբ., Սէրժ., Ալպլաթանցի
ԹԱՎՈՒՔԵԱՆ ՄԻՍԱԲ՝ Կրդ Գոմբ., Սուէախացի
ԱՆԹԱՌԱՄԵԱՆ ՍԻՄՈՆ՝ Զրդ Գոմբ., Խարբերդցի
ԳԱՐԲԻԷԼԵԱՆ ՄԱՐՏԻՐՈՍ՝ Կրդ Գոմբ., Արաբկիրցի
ՊՈՒԼՈՒՏԵԱՆ ՊՈՂՈՍ՝ Կրդ Գոմբ., Ծովեցի
ԲԶԱՐԵԱՆ ՏԻԳՐԱՆ՝ Զրդ Գոմբ., Քէսապցի
ԱՍԼԱՆԵԱՆ ԱՐՇԱԿ՝ Կրդ Գոմբ., Սերաստացի
ՔԷՀԵԱՆԵԱՆ ՅԱԿՈԲ՝ Զրդ Գոմբ., Կեսարացի
ԳԱՍԱՊԵԱՆ ՍԱՐԳԻՍ՝ Կրդ Գոմբ., Արաբկիրցի
ՄԱՐԼԵԱՆ ԾԵՐՈՆ՝ Զրդ Գոմբ., Քէսապցի
ԱՄԵՐԻԿԵԱՆ ԱՐՇԱՄ՝ Զրդ Գոմբ., Սէրժ., Քիւեցի
ՊԱՊԱՆԵԱՆ ՄԱՐՏԻՐՈՍ՝ Կրդ Գոմբ., Գաբորալ, Զնքուչի
ՄԵԼԻՍԵԴԵԿ ԶԱՆՕԵԱՆ՝ Զրդ Գոմբ., Զնքուչի
ՊԵՏԻԿԵԱՆ ՅԱԿՈԲ՝ Զրդ Գոմբ., Այնթապցի
ՃԻՆԿԻՐԵԱՆ ՄԱՐՏԻՐՈՍ՝ Զրդ Գոմբ., Հիւսէյնիկցի
ԶԻԼՃԵԱՆ ԳՈՒՐԳԷՆ՝ Զրդ Գոմբ., Սէրժան Պօլսեցի
ՂՈՒԿԱՍԵԱՆ ՂՈՒԿԱՍ՝ Զրդ Գոմբ., Զմկաձապցի

ԾԱՆՈԹ.— Արարայի բարձունքը հանգչող այս քսանմէկ հե-
րոսներէն զատ՝ Սեպտեմբեր 19ի մերոնց խոյանքին հետեւանքով
վերջէն ունեցանք երկու մեռեալներ եւս՝ այլուր թաղուած՝ որոնց
անունները՝ Արարայի մեր եօթանասունեակ մը վիրաւորներուն պատ-
ուաքանկին մէջ արձանագրած ենք յաջորդական էջերու վրայ:

ԱՏԺԻՏԱՆ ՎԱՂԱՐՇԱԿ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԱՐՇԱԿՈՒՆԻ ՀՈԳԵՒՈՐ ՀՈՎԻԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԼԷԳԻՈՆԵՐ

1909ին Առաջնորդն էր Զէյթունի, որ արհաւիրած
Կիլիկիոյ հապարտ, անվանող, անմատչելի գաղաթը կը
մնար և որուն
սպառնական տ-
ղադակը կը կա-
սեցնէր ջարդա-
բարներուն ա-
րիւնտո գասառ-
կը՝ Մարաշի սե-
մին վրայ:

Վաղարշակ վ.
իր կարիճ ժողո-
վուրդին քաջարի
հովին հանդի-
սացաւ այնտեղ:

Կիլիկեան ա-
ղէտէն յետոյ Ա-
մերիկա տարա-
գրուած կամովին,
իրեն վիճակուած
էրանդրատաւա-
նան հիւրընկալ
ափերէն վերա-
դառնալ զալ ա-
մերիկահայ կա-
մաւորական ա-
ռաջին շարքե-
րուն մէջ, և ար-
ժանաւորու անձ-
նու էր aumônier-ն
գառնալ Հայկա-
կան Լէգէոնին, զոր միշտ սրտապնդեց, հրահրեց, բո-
ցափառեց իր խօսքին եղբայրական ու հայրենաշունչ
ջերմութեամբ:

Ատօիւսան վաղարշակ վ. հայ պատմութեան մէջ արձագանգող անուն մը պիտի մնայ, իբրև զինուորեալ հայ եկեղեցականը, իբրև նոր իմն Ղեւոնդ Երէց, որ վարդանի ձեռին զիւցազնական գերագոյն թափը օրհնեց, և Արարայի բարձունքն ինկած մեր քսան-երեք աննման վկաներուն գերեզմանը կնքեց:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԼԵԳԻՈՆԻ ՀԵՐՈՍ - ՆԱՀԱՅՈՒՆԵՐՈՒՆ ԹԱՂՈՒՄԸ

1918 Սեպտ. 20ին, ժամը 17ին (կէս օրէ վերջ 5 ին) թիւ 26 զիրքին վրայ, աջակողմեան Ենթա-Հատուածի բոլոր զօրաց պատուիրակութիւններուն առջև, կատարուեցաւ թաղումը Բ. վաշտի սպաննուած հայ աստիճանաւորներուն և զինուորներուն:

Ահաւասիկ Արեւել. Լեգէոնի գործօն զօրախումբին հրամանատար Տեղակալ-Գնդապետ Բոմբէօի ճառը.

«Յանուն աջակողմեան Ենթա-Հատուածի բոլոր պետերուն, աստիճանաւորներուն և զինուորներուն՝ կ'ողջունեմ երէկի կռուին մեր հայ մեռեալները:»

«Անոնք ամենքը ինկան այս զիրքին վրայ ուր քիչ առաջ եկանք յուզիչ ուխտագնացութիւն մը կատարել, ուր ռզեցինք նաև, ազատագրուած անծայրածիր հորիզոնին առջև, յաղթանակին հրաշալի արդիւնքը:»

«Բ. վաշտը այս զիրքին վրայ գրոհեց յանկարծական գեղեցիկ թափով մը. հոն կառչեցաւ մնաց տարափներուն տակ Արարայի՝ զոր Գերմանացիք թուրք զիմադրութեան զօրաւոր առանցքը դարձուցած էին այն հատուածին մէջ ուր խորտակուեցաւ անիկա:»

«Բ. վաշտին գեղեցիկ կեցուածքը աւելի քան տասներկու ժամ, հակառակ իր կորուստներուն, թոյլատրեց իրագործել թշնամին կեցնելու պաշտօնը, որով անօգուտ դարձուց միւս վաշտին կռիւի մէջ մոտաքը:»

«Երբեք ձեր ցեղին յամառութիւնը — որ վերապրեցուցած է ձեզ դարաւոր փորձութիւններու մէջէն — աւելի վեհ գործածութիւն մը ունեցած չէր:»

«Այս հողին վրայ, ուր գեռ երէկ ամենափոքրիկ ժէսթը մահ կը հրաւիրէր, մենք հպարտ սփոփանքն ունինք թաղելու 21 հերոս Հայեր, ամենքն ալ ինկած առաջին շարքին վրայ, երեսնին թշնամիին, յօրինակ այլոց:»

«Ամենքն ալ արժանի են պատերազմի խաչին, ամենքն ալ պաշտպանները, սուրբերն են այլ եւս Արեւելեան Լեգէոնին:»

«Քնացէ՛ք ձեր փառքին մէջ. զուք ճամբան բացիք Արդարութեան և Իրաւունքին՝ որոնք դարերէ ի վեր վտարուած էին այս շրջաններէն: Պիտի գիտնանք ձեզի արժանի ըլլալ, որպէսզի այս հատուցումը կատարեալ և տեւական ըլլայ:»

«Ատիկա կ'երդնում ձեր դամբանին վրայ, այս գերեզմանատան առջև զոր փառքի յիշատակարանի մը պիտի վերածենք և պիտի կոչենք Արարայի Գերեզմանատունը՝ այս անունին մէջ միացնելու համար յիշատակը մեր մեռեալներուն, անոնց զոհարելութեան, անոնց յաղթանակին և այն հորիզոնին զոր այդ յաղթանակը կը բանայ իրենց հայրենակիցներուն ազգային բազմանքներուն առջև:»

Ահաւասիկ նաև Գարիթէն Ազանի ճառը, յանուն Բ. վաշտի հրամանատարին.

«Բ. վաշտի Լեգէոնականներ, յանձին ձեր կ'ողջունեմ Արեւելեան Լեգէոնի առաջին սպաննուածները: Յանուն վաշտին կը յայտնեմ ձեր նշխարներուն առջև մեր զգացած անկեղծ և խորունկ յուզումը:»

«Այս առաւ, լուսրացին, երբ կ'այցելէի մարտադաշտը ուր զուք ինկաք, հպարտ զոհունակութեամբ մը տեսայ թէ ամենքդ ալ զարնուած էիք կռուող հերոսներու զիրքին մէջ, հրացանը ձեռքին, երեսը առեցեալ թշնամիին:»

«Ձեր քաջութիւնը գրուած է այս հողին վրայ ուր այժմ պիտի հանգչիք. ան կ'երեւայ այս ապաստարաններուն մէջ զորս շինեցիք ահուկի թնդանթաձգութեան մը ներքև, զնդակներու անձրեւի մը տակ զոր ձեր վրայ կը տեղային Արարայի գերման վաշտերուն վարժ գնդաձիգները, ումերեւով ծակկուած հողի մը

վրայ ձեր պատերազմական ատարկաները կարգ կանոնով զետեղուած՝ ձեր պաղարեամբ շարուած հողալից պարկերու պատնէշին քով։»

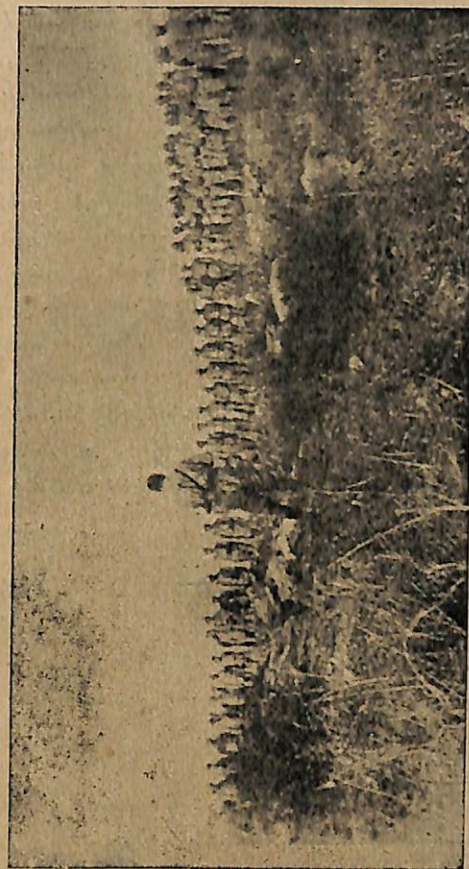
«Ձեր քաջութիւնը խորհրդանշանն է ձեր ցեղին քաջութեան. ձեր երէկուան վարմունքը վերջնականապէս կ'ապացուցանէ հայ ցեղին արիասրտութիւնը։»

Lt. - Colonel Romieu
Հրամանատար Հայկական Լեգեոնին

«Բախտը ձեռնէ խուսափեցաւ և դուք չունեցաք յաղթանակին ուրախութիւնը. բայց անասման յաջողութիւնը զաջնակից զօրաց՝ որոնք նազարէթ հասած են, լայնօրէն լուծեց ձեր վրէժը, և այս յաղ-

ՓԱՍՏԱԳԻ ԲԼՈՒՐԻՆ ՎՐԱՅ

ԱՐԱՐԱՅԻ ՀԵՐՈՍՆԵՐՈՒՆ ՔԱՂՈՒՄԸ
(Լուսանկարը հայալիքուած Տիար Բ. Մարտանե)

թանակը մեզ կը մօտեցնէ Հայաստանի վերականգնումին։ Ձեր զոհողութիւնը, ուրեմն անօգուտ եղած է և ձեր յիշատակը նուիրական պիտի մնայ ձեր զինակից եղբայրներուն համար։»

«Ձեր հէգ ազգականներուն, գորս ցառով պիտի համակէ ձեր մահուան շուրջ, իմ վշտակցութիւնս կ'առաքեմ։»

«Բ. վաշտի լէգէոնականներ, դուք լրացործեցիք Լէգէոնին կամաւորապէս արձանագրուելով ձեր կատարած զեղեցիկ զոհարելութիւնը՝ երբ հանդիպեցաք ամենաշքեղ մահուան՝ շարքերուն մէջ իրաւունքի և մարդկութեան պաշտպաններուն։»

«Երթա՛ք բարով։»

ԲԱՐՁՈՒՆՔՆԵՐՈՒՆ ԿՈՌԻՈՂՆԵՐԸ

Անոնք ամենքն ալ Հայ եկեղեցւոյ հաւատարիմ զաւակներն էին: Անմահ Պատարագի միջոցին, իմանկութենէ անտի, քանիցս տրոփած էր ուժգնապէս անոնց լանջքը, երբ պատարագամատոյց կրօնականը գոչած էր.

«Եւ զքոյդ ի քոյոց քեզ մատուցանեմք...», և դըպիրներուն զիւ և բամբ ձայներով խառն սառանեցուցիչ և վրդովիչ մեղեդին անոր պատասխանած էր բաներ որ զիրենք լացուցած էին:

Ահա ասոր համար է որ առողջ ու երջանիկ մեծցած, ահա ասոր համար է որ անոնց հոգիներուն մէջ հծծող քաղցրիկ երգ մը, իրենց մատաղ օրերուն ժամանակէն, անգաղար մըմնջեց, մինչև իսկ իրենց քունին մէջ երբեմն, Աստուծոյ սէրը, տունի սէրը, հայրենիքի սէրը, աներկիւղ ուղղամտութեան և պարկեշտութեան սէրը. ահա ասոր համար է որ, պատանեկութեան միամիտ օրերէն երբ դուրս եկան, որոնց մէջ չատ յաճախ լած էին տարտամ կերպով՝ բայց ցրտասարսուռ աչքերնին մեծ մեծ բանալով՝ հայրենի երկրին վրայ չոքած արուելի աղէտքները, ուխտեցին յիշել և դաժան թշնամիին դէմ անմոռաց վրէժ և անսուած ատելութիւն:

Բայց երբ այդ անգութ հարուածները երկինքի լուսաւորները սառանեցնելու սասիճան զառնացան և խտացան, այն ատեն անոնց ատելութիւնը հրդեհ մը եղաւ, որ վառեց բռնկցո՛ւց անոնց էութիւնը, այն ատեն անոնց սրտին մէջ մոմաւացող քէնը անձայրածիր մոռնչուն մը դարձաւ, առիժներուն մոռնչունէն աւելի անհրապու:

Եւ ատեանք ինչ որ քրին: Անպատում մոլեգնութեամբ հրդեհուած աշուրներնին դէպի վեր, կապոյտը բարձրացուցին, անձայն, լուռ ու մունջ, անբարբառ

անմոռնչ աղօթք մը արձակեցին Յաւիտենականին, աղօթք մը որուն մէջ Մեծ Զոհին յիշատակին նուիրուած եկեղեցական արարողութեան սա բառերը կը խառնուէին. «Ըստ ամենայնի և յաղագս ամենեցուն» և դեռ ուրիշ խօսքեր որ փուշէ պսակը, եղէգնեայ մականը, լեղիով խառն քացախը կը յիշեցնեն, և կոգեկոչեն Աստուծոյ զառնուկը որ աշխարհի անիրաւութեանց և օրինազանցութեանց բեռին տակ կը ծռէ, կը կքէ իր փափուկ ողնայարը, կը ծռէ, կը կքէ, բայց չի ամբիր և երգունցան և ըսին իրենք իրենց.

«Պիտի ըլլանք մեր երկնաւոր վարժապետին պէս: Մերիններուն սէրը մեզի մեծ ըրաւ: Ինչ որ մեր աւրիւնարբու թշնամիները ըրին մեզի՝ զմեզ փրկեց անշան մնալու վտանգէն: Սովալլուկ առիժներու պէս մոլած ենք մեր ոսոխները բզքտելու համար: Մե՞նք պիտի քարերուն պէս անշարժ մնանք մեզի ըրածներէն վերջ. մե՞նք պիտի ծալենք թեւերնիս և ամենէն անհաւասար պայքարին մէջ իսկ նետուելու պիտի վարանինք այն դժոխքէն վերջը զոր մարդակերպ բանաւոր գազանները հոսեցին մեր մօր ծոցին մէջ: Կեանքին երե՞ս պիտի տանք մենք. մահուան երկի՞ւղը պիտի պաղեցնէ մեր կրակը: Հազար կեանք ալ ունենայինք, մինչև վերջինը մտադիւր պիտի վառնէինք մեր սատակիչները սատկեցնելու համար: Մեր մայրերուն, մեր քոյրերուն երկինք բարձրացող վայնասունը կատաղութեամբ զրահաւորեց մեզի, և ապառաժներու պէս ենք հիմա, կենդանի ապառաժներու որ պիտի թափինք անոնց մէջտեղ և պիտի ձգմենք բոլոր յիշելիքները, և պիտի մարենք անոնց անիծապարտ աւրելը:»

* * *

Անոնց, մեր այդ զիւցազնական հարազատներուն քովը, կը շնչէր մանուանդ նոր աշխարհի հիւսիսէն եկած կղերական մը, ի՞նչ կ'ըսեմ, փառաւոր զինուոր մը, որուն տրուեցաւ մեզի տեսնալ խրոխտ ու հպարտ կերպարանը: Ո՛հ այդ ուխտեալը, ո՛հ այդ արիւթեան և գոռ վրէժխնդրութեան մարմնացումը, խարազանը ա-

ջին մէջ փոխանակ խաչի, խարաղանք զոր քալած ա-
տենը օդին մէջ գեանահար կը մարակէր՝ կարծես ա-
նիծից ծնունդ կառավներու վրայ օրհասաափիւս հար-
ուածներ գահելով: Ո՛հ այդ երկնառաք վրիժառու ի-
րաւարարի նմանող վարդապետը, որ այդ պատուհասա-
բեր մարտիովը հալածելու վազած եկած էր մեր սրբ-
բազան Հայրենիքին տաճարին պատիւը կոխոտել յան-
դըգնող սրիկաները:

Ու անոր աչքերէն ժայթքող բոցերէն ա՛յ աւելի
կը բռնկէր մեր պաշտելի, մեր խնկելի հերոսներուն
հոգին: Ան էր անոնց առաջնորդը, անոնց ճգնաւոր
Պետրոսը, անոնց Ղեւոնդ երէցը, անոնց սէրը, անոնց
զմայլանքը:

Ո՛վ անձնուէր հայր, երիտասարդ որ փառքով ու
հպարտութեամբ զիտեցիր իրենց տարիքին թիւը ու-
նեցող գարուններու թռուիլ ինտըլ, առաթուր կոխ-
կըռտուած մեր նուիրական երկրին վրէժը աջից մէջ
արտիահրատ բոցանշող դրօշակ բարձրացնող ո՛վ խա-
չազկեաց զինուոր, ո՛րչափ գեղեցիկ եղար արդեօք, երբ
խոնարհեցար քու ինկած եղբայրներուդ ծաղիկ հասակ-
ներուն վրայ և օրհնեցիր անոնց վերջին հանգրտանը:
Արդեօք ո՛րչափ հոգեխտով հոգեզմայլ եղաւ քու հուսկ
ողջոնդ այդ մեկնողներուն, երբ արտասանեցիր սա
բառերը. «Իարձ, անձն իմ ի հանգիստ քո, զի Տէր
կոչեաց զքեզ:»

Ա՛հ, այո, Տէրը կանչեց զանոնք, և Տէրը կանչեց
ամէն անոնք որ, երկրիս չորս հովերուն, ինկան հոգին
վրայ, չարչարուած Հայրենիքին հանդէպ իրենց կատա-
րած պարտքին և իրենց մատուցած պատարագին ու-
րախտութեան ծաղիկը չըթներուն վրայ, իրենց երազած
զափնին ճակատներուն վրայ սեղմելով, և զիրկերուն
վրայ պնդած տանելով անոյշ սէրը Մայր-Հայաստանին,
որ լալով պիտի փառաբանէ անոնց ծնունդը յաւիտե-
նական պարծանքի լուսափայլ աշխարհին մէջ:

Օրհնեա՛լ ամենքդ ալ:

Յ. ՍԵԹԵԱՆ

ՏՕՔՔ. ԲՕԼԱՆ

Բժշկապետ հայկական Լեգեոնին

Յրանալի հարաւեն Է, Թուլուզցի, գերազանցա-
պէս համակրելի, սրցաւ ու ազնուամիտ այս զինուո-
րական-բժիշկը, որ պատերի դարձած է մեր տղանե-
րուն՝ ապացուցանելով անոնց քե մարդ կրնայ իրենց
օտար ըլլալ ցեղով՝ բայց սիրել իրենց հայրենանուէր
անձնագոհութիւնը: Տօքթ. Բօլան ջանացած է հայերէն
սորվիլ իր հիւանդ զինուորները հասկնալու եւ սրապն-
դելու եղբայրական հոգաստութեամբ մը:

ԱՐԱՐԱՅԻ ԲԱՐՁՈՒՆՔԷՆ

ԹԻԿՈՒՆՔԻ ԱՓՈԱԻՆԵՐԸ

1918 Սեպտեմբեր 19ի գրոհին առթիւ

Յաղթանակին «արթեօզ»ովը բոցավառուած սա՛մերձաւոր ռազմաճակատին վրայ, դաշնակից շանթարշաւ շարքերուն մէջ, Հայկական Լեզէոնին մեր տղաքը ողջունելու հպարտութիւնն ունինք այսօր, այլ մանաւանդ նախնական պարտականութիւնը՝ խոնարհելու փառքի դաշտին վրայ անոնցմէ ինկած առաջին նահատակներուն ու վիրաւորներուն առջեւ:

Արարայի բարձունքէն է որ կուգայ այս ճնշատողերն ինծի տուն տուող անտեղիտալի թելադրանքը:

Արարա՞... Ա՛հ, այո՛, բառախաղ մը չէ՛ ասիկա, և ամէ՛նքդ ալ կրնաք քարտէսին վրայ կարմիր խաչով մը նշանակել խորհրդանշական այս անունը, որ 1918 Սեպտեմբեր 19ի արշալոյսէն ի վեր կ'անմահանայ հայկական տարեգրութիւններուն մէջ:

Դիպուածին խորհրդաւոր մէկ քմայքը ուզեց որ պաղեսափնեան ռազմաճակատին վրայ մարտնչող Արարատի զաւակներուն ձգած առաջին նահատակներուն ածիւնը ամփոփուի Արարայի բարձունքը:

Ի՛նչ աւելի հոյակապ դամբարան, ի՛նչ աւելի կուռ ու աղէխարշ տապանադիր՝ օտար հողի վրայ ինկած հայրենախնդիր Հայօրդիներու համար:

* * *

Կիլիկիոյ ուխտուած հայ ռազմիկները՝ դէպի Սուրիա առնուող հակադական թափին մէջ՝ Տաւրոսի ձա՛մբան նեառելու, կարելու անհամբեր խիզախութիւնը կը գնեն:

Ճէպէլ-Մուսա՛, ամալացա՛ծ, ալրիացա՛ծ լեռնալանջ, չե՞ս արօփեր արդէն, չե՞ս խայտառ վերաթին, ի լուր հերոսներուգ ոտնաձայնին, որ կուգայ Միջերկրականի

հանդիպակաց սփերէն... Չանձրացեր, քիչ մը ջղայնութեւր էին սպասումի ու հանդարտութեան մէջ... Բայց երբ յարձակողականին չեփօրը հնչեց, առիժներու պէս խոյացան խրամաւորներէն դուրս, Ամերիկայէն ու աշխարհի չորս ծագերէն եկած իրենց զինակից ընկերներուն հետ... Ապաքինման արձակուրդով հոս գալիքներ կային՝ որոնք ռազմադաշտէն բացակայելու արտօնապէս ետ տուին իրենց հրամանատարներուն՝ երբ խմացան թէ կուր կը փրթէր անյապաղ... Ձեր եռացող արիւնին, ձեր միացող վրէժին, ձեր սրտոտ ու անձնուրաց մոլեղնութեանը մատա՛ղ, հայ կամաւորներ՝...

Բայց ներեցէ՛ք ինծի որ պահ մը ձենէ անջատեմ խանդաղատ ու շողրութիւնս և՛ մեր բանաստեղծներուն թողլով Արարայի քերթուածը հրաշակերտելու հոգը՝ աճապարեմ բաժակս լեցնել զառնաթոյն զրկանքէն որ կ'ըլլայ ձեզի ու կովկասի ձեր ուխտակից եղբայրներուն, սա՛ հանդիսաւոր վայրկեանին:

* * *

Թիկունքի ագուաններն են որ՝ Հայուն հերոսական արիւնին հոտէն զայրացած՝ իրենց անհաշտ անողորմ տառելութիւնը կը կոնչեն վերստին:

Ահա՛ մեր քիթին տակ, մեր աչքին առջեւ, ուրիշներ, նուազագոյն զոհողութեան ու տառելագոյն ծառուցումի զաւանուորներ, մեզի կը ճարտաւորին զըրկել մեր սիրալի ողջակէզներուն, արինազանգ պատարագներուն բարոյական գուտ արդիւնքէն, նախնական, անկապտելի շահէն, և մենք անձրկած, անկարող կը մնանք մեր սուրբ դատին ու խնկելի մեռելներուն յիշատակին դէմ թեթեւ սրտով գործուող այս խուժգուժ անարդարութեան հանդէպ:

Արեւելեան Լեզէոնը, գրեթէ ամբողջութեամբ հայ կամաւորներէ կազմուած այս բանակը, փառքին ձա՛մբան կը նետուի: Մեր տղաքը, Ամերիկաներէն ու աշխարհի չորս ծագերէն եկած, իրենց ամենի խիզախութեամբ, սքանչացում կ'առնեն իրենց Փրանսացի «չէֆ» երուն և անգլիական հրամանատարութեան, իրենց ա-

ուսման թափին մէջ իսկ հարիւրեակ մը վիրաւոր ու մեռեալ ձգելով կրակի գիծերուն վրայ: Եւ ճի՛շդ այդ պահուն տեղական օտար մամուլը ո՛չ միայն համակրութեան ու յարգանքի գոյնն բառ մը, յիշատակութիւն մը իսկ չունի մեր ուղղմական ճիգին համար, այլ կը պատահի նոյն իսկ որ Ֆրանսաբարբառ թերթ մը, սուրիական փրփակականտին ծառայելու իր տարապայման եռանդին մէջ, Արեւելեան Լէզէոնը «Լիբանանցի և Սուրիացի կամաւորներէ» բաղկացած հստակէ, Լէզէոնէն անշատ սուրիական երկրապահ զատակի մը արկածով—թեթեօրէն—սկրդուած մէկ յիմնադեալին պարագան երկնատուր պատրուակ մը բռնելով իր սխնակներուն մէջ՝ «Սուրիա ի պատուի» զգրդադին խորագրին տակ:

Եւ անոնք որ պարտականութիւն ունին երկդիմութիւնը փարատելու, զայն կը հովանաւորեն, կը վաւերացնեն, ու խուլօրէն կը նպատակն անոր առելի նենդաժէտ կազմակերպումին:

Օրհնեալ ըլլայ, սակայն, բիւրիցս օրհնեալ, արգարակորով Ալպիօնի, փառապանած զաւակը՝ Զօրավար Ալէնպի, որ իր հզօր ու անհերքելի վկայութեամբը շուշանար վանել, պապանձեցնել ստակոխն ազատներու ջողիւրը, և ապետական սխրալի ժեսթով մը Պատմութեան յանձնել Հայկական Լէզէոնին հոգակապ գելը՝ թրքաւործան գերագոյն յարձակողականին մէջ:

Մեծ Ազատարարը պիտի չի հանդուրժէր անշուշտ որ ուրացուէին իր քաջարի հայ գիւնորները:

Բայց, անդին, տեսէ՛ք, յօնական երկդիմութիւններու խաֆած ու խտտօրը, ակադեմական Լօթին է որ հինգ տարիէ ի վեր իր զսպուած մոլուցքը ցալգերգել կը ժպրհի սիրակցորդ իր թուրք բարեկամներուն հասցէին... Դաւթիոյ նաւապարներն ու էյուպի «թէլլաք»ները հեշտանքէ աժգունեցնող ի՛նչ կողկողազին «սէրէնաս»... Պաքուն իրենց աստուածային լանջքերով չորս ամիս շարունակ պաշտպանող և՛ ճակատնէն զարնուած՝ զիւցաղնաբար ինկող մեր անդուգական Մուրաաներն են որ «Ազիտաէ»ի պանդոյր հեղինակին թրքապաշտ կաթոտ գեղու մեքրուն պատրուակ կը հայթայթեն... Եւ բարիգեան նշանա-

ւոր օրաթերթ մըն ալ որուն Մօրիս Պարէսկ՝ աշխատակցի՝ Լօթիական ալդ փախունքը կը հիւրընկալէ անալալլօրէն, մինչ նորէն ուղղամիտ Ալպիօնի մէկ ուրիշ նշանաւոր զաւակն է, Լօրա Սէսիլ, որ՝ պատմական նամակով մը, կը ձգմէ, կը փոշխացնէ Պաքուի հալաղաւ առասպելը: Եւ ըսե՛լ թէ լուստես բարեկամներ՝ Արարայի հայ սխրագործութեան առթիւ՝ կը թեւադրէին ինծի թախանձազին կոչով մը հրաւիրել Պ. Ժիւլիէն Վիօն հանդիսաւոր «բալինօտի»ներով արդարութիւն բնելու եռագոյնին տակ մարտնչող արիական ու արխնաղանգ Հայութեան:

Մ'հ, «քաղաքակիրթ» մարդկութիւնը՝ հինգ տարիներու սա՛ ահաւոր փորձութիւններէն ետքն ալ մաքրագործուած, հոգեկործուած դուրս պիտի չի զար...

* * *

Թիկունքի ազոսներէն քսամնած, ձեզի՛ կը դառնամ, կը յառիմ՝ վերատին, կուրին յորձանքներուն մէջէն մտածումիս ժպտող քաջարի Հայորդիներ, ձենէ շատերուն անունները տալու փափաք մը հազիւ զրապելով ներսիդիս... Դուք թնդանօթին որոտէն ու զընդակներու շոցէն ուրիշ ձայն չէք լսեր այլեւս, և ի՛նչ աղէկ ձեզի համար խուլ մնալ թիկունքի ձգճիմ՝ ձիւրուն ու ձգոցներուն... Ձե՛մ փորձուիր քաջալերանքի բառեր ուղղել ձեզի, չեմ՝ հաւատար նստուկ ու դիւրին օնանդարանութիւններուն... Ձեր սրտերուն կրակը եթէ պէտք ունենար արծարծուելու, ամենէն բոցաշունչ խօսքերէն առելի հրահրիչ պիտի գտնէիք դուք անբարբառ նայուածքներն այն եղբայրական զոհերուն որոնց պիտի հանդիպիք ձեր խղրանքի ճամբուն վրայ:

Փարեցէ՛ք անոնց, ականջ դրէ՛ք անոնց Գողգոթային երկայնքը շարածգուած զերեզմաններուն— որոնց քովիկը թաղուելով որը ու մինակ պիտի չի մնան ձեր շարքերէն ինկող հերոսներն ալ — և ամէն անգամ որ ձեր կողքին արշաւող բրիտանացի խարտեաշ ու կարիճ տղաքը «Թիբէրէրի»ն երգեն, ձայնակցեցէ՛ք անոնց, յանկերգելով հոգեւին:

«Երկար չէ՛ ճամբան դէպի Կիլիկիա՛...»:

Դժւար, երջանիկ աստղերու ծնունդներ, օրհնաւ ժայրերու աչքի լոյսեր, Տառապանքի Հայրենիքին գեղաժիծազ ջանքեր, ի՞նչպէս, ի՞նչպէս յաջողեցաք տարիներով ձեր պանծալի կուրծքերուն տակ կրել վրէժի մարապոռ փոթորկումները, անմայրածիր Սիրոյ խո-

բունկ հրաբուխները և գերասուրբ խոտիքներու շրջ-
թալուած ջրվեժները:

Օրը հասաւ, նորածին ոսկեգարու աւնւալի՜ օրը,

Խմբադասիկը (Հայ Լեզնոսկոպներու
Սպասելով Խրեց Բաշին (Popote)

ուր ձեր փոթորիկները պայթեցան, ձեր հրաբուխները
ժայթքեցան, ջրվեժները խոյացան, և դուք, պոփա-
տին հեռ եղբայրացած, շանթերու գաշնակցութեամբ

գօտեպնդուած, թնդանօթներու շարականներէն մագ-
նիտացած, վառօդին խոնկովը արբշխ, նպատակին
միայն ամնտալիչ՝ փայլակօրէն կ'արշաւէք դէպի փառ-
քին յուսթի հորիզոնները, ձեր կրունկներուն հար-
ուածներովը հակուլ բանապետութեան զագաղին կա-
փարիչը գամելէն: Համբո՛յր ձեր բարերար կրունկնե-
րուն:

Ո՛վ Գաղսփարի խնկելի զինուորներ, ո՛վ Կամքի
ահեղաշուք մըրիկներ, ո՛վ խոշտանկուած Ազգին աստ-
ուածքնաիր հերոսներ, ո՛վ փառքի, բարութեան, զե-
ղեցկութեան զմայլելի ոսնկիրաներ, ո՛վ հայ նահին
սքանչագործ ալարիչներ, մեղի, մեղի՜ ալ շնորհեցէք
կաթիլ մը՝ ձեր վեհութենէն, շամանդազ մը՝ ձեր առ-
նական կամքէն, կազմ մը՝ ձեր հրաշալի սիրտերուն
աարուշաններէն:

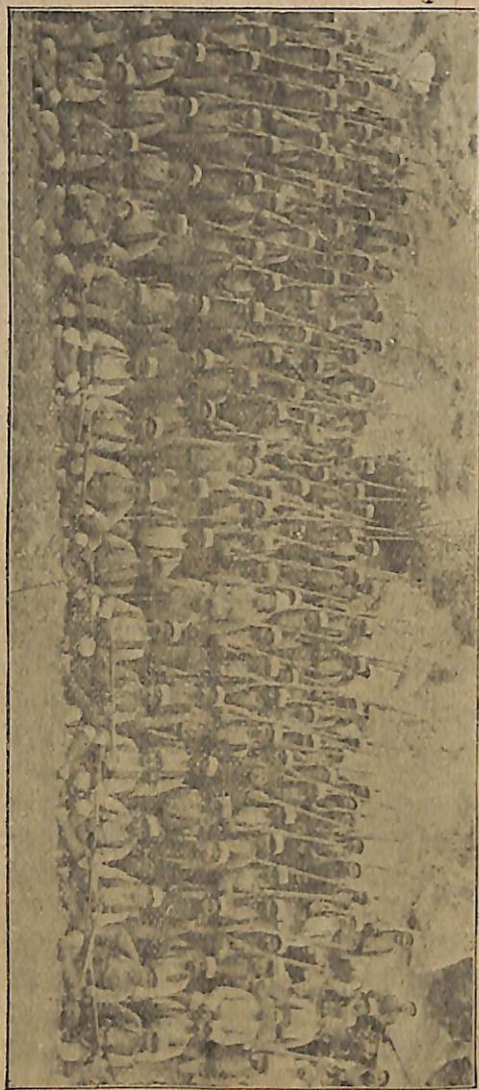
Ու ջրվեժօրէ՛ն կը յատաշանաք փառքին դաշտե-
րուն վրայ. ձեր օծուած սուրերուն ու սուրններուն
չկահւնը, հայ հովիտներուն արծազանգի թեւերուն
կառչած, փրկութեան ծնունդին աւետիսը կը փութա-
ցընէ տառապանքի ժողովուրդին. հին և նոր նահա-
տակներուն հաւատացեալ ոսկորները կը սարսան, կը
ցնծան. Արարատ, Մասիս, Տաւրոս կը խայտան, Արաքս,
Տիգրիս, Եփրատ պար կը բանեն, Մեծ ու Փոքր Հայք,
Կիլիկիա, Արտասահման կը ծափեն, կը կալթեն, կը
հրծուին, կուլան կուլան՝ սգաւոր երանութեան ար-
ցունքներով թաթաւուն...

Եւ ո՛վ է ան, որ պիտի ժպտէր խափան հանդի-
սանալ ձեր անտառացած կուրծքերուն ներդաշնակ ծը-
փանքներուն, ձեր հոգիներուն մէջ բլրեղացած գա-
րաւոր վրէժին շղթայաղերծումին, ձեր արփիաշրուշ աշ-
քերուն շանթարծակումին, ձեր արդարագործ ոտքերուն
անդառնալի վճիռին ու ձեր կամքին անզթօրէն հոյա-
կապ նուաճումներուն: — Ո՛չ ոք, և ոչինչ պիտի յան-
գըզներ կասեցնել ձեր հրաշագործ ուժին ջրվեժները՝
իրենց յաղթական թաւալումներուն մէջ...

Յառա՛ջ, ուրեմն, ո՛վ Հայ Կամքին չքեղ ու ահա-
ւոր կոհակներ. յառա՛ջ, ո՛վ երկիւղածօրէն երազուած
արշալոյսներ, գեղածիժաղ կեանքի ամենի հեղեղներ.

յառա՛ջ, ո՛վ փրկութեան սուրհանդակներ, ո՛վ եղեմա-
գործ ճարտարապետներ, ո՛վ եղերարագող ազգին բազ-
դաւոր անմահներ, յեղակարծօրէն սահմակեցուցի՛չ ձեր

Խաղաղասիր շալ Լեզեմակահնու Աւարալի ցախընթրիք
Դ. ԶԿԾ

խոյանքներուն մէջ մըրիկներուն ու փայլակներուն
հիացումը կորզելէն՝ յառա՛ջ անընդհատ, յառա՛ջ ան-
վըհատ:

Ու հեռուներէն խուժող ձեր քայլերդին տառառ-
ները կը զզրդեն մեր էութիւնը, կը խենթեցնեն մեր
ջիղերը. ձեր վրէժխնդիր երիվարներուն սմբակներուն
դոփիւնը թունդ կը հանէ մեր ծոյլ սիրտերը. անոնց
ասպանդակներուն զաշնաւոր չափնդը ժողատ ընծակա-
լութեան մահտան աւետիսը կը զօղանջէ. ձեր փառ-
զին բուրումնաւա ամպերուն մէջէն Նոր Օրտան փառ-
քի արեւին քառամբակ խոյանքը կ'ընդլայնորենք...
Ու անդիէն Բաղդը, Փառքին հեա ժամադիր. ձերմակ
ձիւ վրայ աշտանակուած, ոսկեղջիւրը ձեռքին մէջ,
ճառագայթի մը պէս կը հաւնի, վար կ'իջնէ ու ափ
կ'առնէ Հայոց Աշխարհին դուռը...

Լայնցէ՛ք, տարածուեցէ՛ք, գեղեցկացէ՛ք, ո՛վ փառ-
քի պողոտաներ, արժանաւոր հանդիսաւորութեամբ ըն-
դունելու համար հայ կամքին հրեղէն հեղեղները: Աստ-
ղեր ու ժայռեր, միհեր ու տարեր, գաշտեր ու հովիտ-
ներ, բարեւի՛ կեցէք կամքի հայկազուն հերոսներուն
առջև...

Ու խտերով ու երգումներով յուսթի այս գիշեր,
ուր կարեկից աստղերը հայ արաւածաւորները լըրճող
արցունքներուն վերջին շիթերը համբելու են զբազած,
հայ մայրական կողերու մէջ հրճագինօրէն կը խըլը-
տան տաղմերը, երկրի ալքերուն մէջ ժիրածիր կը ձեր-
մրկնան մարմարները, ու անհամբերութեան տարառու-
ներով կը քանին, կը կարմրին պղինձները, օր առաջ
լոյս արեւ գալով՝ ձեր խիզախումները գիւցազներդելու
և ձեր շքեղ անձերը յաւերժացնելու համար, ո՛վ «մա-
հապարտ» Ազգին անմահ հերոսները:

Ու ո՛րքան պիտի նուիրագործուի ձեր արիւնը՝ երբ
բոսորագեղ զրօշակի մը պէս փռուի Հայաստանի և Կի-
լիկիոյ յուսատրոփ կուրծքերուն վրայ. ու ո՛րքան պի-
պի գեղեցկաման վերապրողներուդ վէրքերուն սպինե-
րը, փառքի այն ծորակները, աստեղակերտ ալքերու և
չուշնաւախլ ձեռքերու թաւալին հպումներուն ներ-
քեւ. ու ո՛րքան պերճախօս պիտի ըլլան հայ մայրերը,
երբ պատարագումներուդ վէպին շնորհալի հպարտու-
թիւնը սերունդէ սերունդ երգին ու պատգամեն, ու
ո՛րքան երանաւէտ պիտի ըլլան այն օրերը՝ երբ ա-

րոյրը մարմարին հետ, և աշուղը քերթողին ու նկար-
չին հետ մրցին ձեր փառքը մշտնջենաւորելու համար.
և ո՛րքան հպարտ պիտի զգայ տիեզերքի Նհովան՝ երբ
ձեզի՛ նման որոտներ ու շանթեր ունենայ իր հրամա-
նին տակ...

Հայ կեանքին արիւններէն ու հնոցներէն վահազն-
օրէն ծնած, առիւծաբար սնած, ճակատագրի պէս ան-
արգել, կը յառաջանա՛ք ու դեռ պիտի յառաջանա՛ք՝ տա-
ռապանքի գանդիւն ու կոտտանքը փարատելէն, ձեր
գլխով ոտքերուն հետքերէն Եդեմներ բուսցնելէն, ու
ձեր աստեղագեղ նայուածքներէն հրդեհի նոր համա-
տեղութիւններ կերտելէն: Յառա՛ջ, ուրեմն, յառա՛ջ,
անդու՛ և անդադար, յառա՛ջ, ո՛վ տառապակոծ Յեզիս
կամքին վեհափառ ալիքներ:

Լայնցէ՛ք, տարածուեցէ՛ք, գեղեցկացէ՛ք, ո՛վ փառ-
քի պողոտաներ, արժանաւոր հանդիսաւորութեամբ ըն-
դունելու համար Հայ կամքին հրեղէն հեղեղները: Աստ-
ղեր ու ժայռեր, դաշտեր ու սարեր, ծառեր ու ծաղիկ-
ներ, շունչերնիդ բռնած՝ բարեւի՛ կեցէ՛ք Հայ կամքին
հոյակապ Ջահակիրներուն առջև...:

Յ. Թ. ԳՍՅԱՆԱՆ

ԱՐԱՐԱ

ՄԻՀՐԱՆ Յ. ԱԺՏԵՐԵԱՆ

Արարա՛, գեղեցիկ բլուր, ես բնաւ քեզ սեսած չեի,
բայց կը խորհիմ քե դուն սեսած ու ճանչցած էիր զիս,
բանի ուր զիս կանչեցիր հոս, քեզի, շատ հեռունեքէն:

Քու կասարեդ ես կը նւմարեմ ծովը, անոր կո-
հակները դէպի հայրենիքիս արիւնհաներկ ափունքները
կը քաւալին:

Քու անունդ ո՛րքան կը նմանի մեր յաւիտեական
Արարա՛սի անունին: Դուն անոր մէկ սիրելի՛ն ես արդ-
եօք կամ անոր հեռաւոր մէկ ազգակա՛նք:

Եւ շատ կը փափաքիմ. Արարա՛, խիստ շատ կը
փափաքիմ հանգչիլ նոս, գիշերել քու բարձունքիդ վրայ
ու ասկէ նայիլ աստղերուն. գիտեմ քե անոնք՝ ծննդա-
վայրիս երկինքէն է որ կուգան, իմ սիրելիներուս ժը-
պիսովը կը ժայսին հողակոյսիս, եւ հեզգնեքէ կ'իջնեն
վար, ծովուն ակօսացող ալիքներուն մէջ, իրենց աչիքն
արցունքները ինձմէ պահելու:

ԾՈՎԱՍՊԱՅ ՏԻՐԱՆ ԹԷՔԷԵԱՆ

Պատերազմը մեզի բերաւ մօտեցուց օտար երկին-
քի տակ ծնած և կրթութեամբ ու քաղաքացիութեամբ
օտարացած, բայց հոգիով հարազատ մէկ քանի յանկու-
ցիչ տիպարներ ալ որոնք՝ պլլապէս՝ դուցէ անծանօթ
մնային մեզի և անհաղորդ՝ ցեղին խորունկ համակրու-
թիւններուն:

Ու վերին ատիւճան սրտառուչ ու թեւողրական
պարագայ մը եղաւ
անոնցը: — Իրենց
մայրենիւեղուն կոր-
սընցուցած այս Հա-
յորդիները, որոնք
սրբեմանան մեծ
ազգի մը բարբառն
ու բարքերն իւրա-
յուցեր էին, յան-
կարծ, իրենց ներ-
սիզին կը կրէին խը-
ռովքն ու խանդա-
ղատումը ազգային
զգացումին:

Արիւնին ձա՛յնն
էր որ իրենց կը խօ-
սէր, իրենց երակներ-
բուն, իրենց սրտին
մէջէն:

Դաշնակից զին-
ուորեալ շարքերուն
մէջ իրենց պարտա-
կանութիւնը կատարելու շտապելով՝ անոնք կ'ողեւոր-
ուէին իրենց հեռաւոր ու աղէտակոծ հայրենիքին ծա-
ռայելու ջերմեռանդ մտածումէն: Եւ ի՛նչ երանու-
թիւն իրենց համար՝ երբ զիպուածը կը նետէր զի-
րենք մեր հայրենի սահմաններուն ու նպատակնե-
րուն մերձաւոր մարզերու մէջ:

Ասոնցմէ է ֆրանսական ծովային սպայ Տիրան Թէքէեանը:

Միջերկրականի դաշնակից զլխաւոր յենակէտը՝ Բօր Սալիս՝ պատերազմին առաջին օրերէն պատահութիւն պիտի ընծայէր իրեն հակիրճ երեւումներ ունենալու եզրագրահայ գաղութին մէջ ուր ազգականական կապեր ու ընկերական առնչութիւններ արծակուրդի իր օրերուն շահագրգռութիւնը կը կազմէին: Այսպէս, պատահաբար նշմարած էինք Ֆրանսահայ ծովասպայի իր համակրելի «սիւռէթ»ը, եթէ տակաւին չէինք ընտելացած անոր:

Ճէպէլ-Մուսայի մեր հերոսական չորահազարեակին ազատման զգայացունց դէպքը, որուն մէջ սխրալի դեր մը վիճակուած էր իրեն, արտասահմանեան լայն շրջաններու յայտնեց, համբաւեց իր անունը: Եզրագրահայ մամուլը խնամքով արձանագրեց զայն, աւանդելու համար յետոյ ժամանակակից հայ պատմութեան, որուն կը վերաբերէր սուէտեան դիւցազնադրուագը:

Ծովասպայ Տիրան Թէքէեան ինքն իսկ յուշագրած է զայն, հայկական հերոսամարտին ձօնուած այս հատորին մէջ, ժուժկալ այլ ջերմեռանդ ոճով մը — գործողութեան մարդերու բնայատուկ — որ աւելի կը խրուովէ քան ամենէն աղետարէ քնարերգութիւնները:

Սուէտիացիներու փրկագործումով ապահովուած էր կորիզը Հայկական Լեզէոնին, որուն գոյատուրութեան ամենէն աւելի աստարտոյներէն եղաւ ծովասպայ Տիրան Թէքէեան, ինքնաստուերածումի մէջ յամառօրէն գործող փրօփականտիպի մը ազնիւ կիրքը, անվհատ կամաւորութիւնը տաճարակրելով:

Ֆրանսահայ երիտասարդ հայրենասէրը խանդավառ լաւատես մը ներկայացաւ միշտ՝ մեր ազգային ճակատագրին վերաբերմամբ:

Պատրանքի բաժին մը կա՞ր արդեօք այդ տարապայման լաւատեսութեան մէջ:

Ինք ամենքէս աւելի բաղիւնը, մաքառեր էր Լօթիներու, Պարէրներու մշակած, փայփայած չարիքին դէմ, ինչպէս նաեւ մօտէն հպումի եկեր հայասէր զմայլելի հոգիներու հետ...

Երանի՜ իր հաւատքն անխոցելի մնար յաւէտ:

ԳԱՂՈՒԱԾՔՆԵՐ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՅՈՒՇԵՐԷՍ

1914 — 1918

ՆՈՒԻՐԱԿԱՆ ԱՌԱՔԵԼՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

(Ֆրանսերէն բնագրէն Թարգմանուած — Ծ. Հ.)

Սեպտեմբեր 11 ին, Ծովակալ Տաւթիժ աիւ Ֆուրնէի այցէն և այն յուզիչ տեսակցութենէն ետք որ տեղի ունեցած էր անոր և Ճէպէլ-Մուսայի ապստամբներուն պատուիրակաց միջև զորս անհուն զգուշաւորութիւններով գացեր ծովափէն բերեր և իրեն ներկայացուցեր էի, փրկագործումը վճռուեցաւ:

Հրամանաւ ծովակալին և «Desaix» մարտանաւուն պէս՝ Հրամանատար վերկօսի, որ գործողութիւնները կը վարէր, ես նշանակուած էի ցամաք ելելով ձեռնարկելու Ճէպէլ-Մուսայի Հայոց պարպումին:

Յաջորդ առտուն ժամը 4 ին, մակոյկ մը զիս ցամաք կը տանէր պաշտօնս ստանձնելու. բայց ծովը ալեկոծ էր ինչպէս երբէք չէր եղած ցայն վայր, ու մեր ափ առնելիք փոքրիկ գալլախաղաւ ծովեզրը անմերձեցալի էր պարզապէս: Պայտարդէտ ամբօխ մը, անհամբեր, արդէն իսկ կ'եռուզեաւ հոն, սպասելով իրազարձութիւններուն: Ի դուր մեր դիւրարեկ մակոյկը կը փորձէր մօտենալ ծովափին. շրջակայ խորաններուն զէմ՝ փչուող կոհակները զայն ետ կը մղէին և կը սպառնային զայն խորտակել խութերուն վրայ: Լատտերը զորս մեր մարտանաւէն ճարճրկած էինք և զորս ցամաքին պարսաւողել կը ձգնէինք, ամէն վայրկեան կը ճարճատէին իրենց շուաններովը: Եւ հոն էինք, ծովուն ու ամբօխին գոռումներուն մէջտեղ, երեւոյիս չարունակ մարակում՝ մեր նաւակը գլոզ ալիքներու ցօղատարափներէն, յամառելով սակայն ամէն զնով

կատչիլ ցամաքին և հոն ամենաշուտ պայմանաժամի մէջ տեղաւորել փրկագործութի մեր միջոցները:

Համկարծ ցամաքին վրայ, արասկանոն շարժում մը յառաջ եկաւ. կիներու և տղաքներու եռուզեռ խառնադանձր ալիքոծուեցաւ դէպի այս ապա դէպի այն կողմ: Տգամարդիկ, վաղնիվազ, խոյսցան դէպի լեռը: Զայներ որոշապէս կը հասնէին մինչև մեղի. «Թուրքերը կը յարձակին՝ կոր, Թուրքերը կը յարձակին՝ կոր...» Բոպէն կրիսիկական էր, և կրնար եղերական դառնալ: Ի՞նչ զիւրին ու անասանն թիրախ՝ պարարւած ու անողոր թուրքին համար՝ կիներու և մանուկներու սո՛ խառ հօտը:

Ասանց պաղարինս կորնցնելու և գործողութիւնը վարող բնկերներուս հետ համաձայն, անխճապէս կը բացուիմ, սրաւար չոպեմակոյկիս հետ, երթալ «Desaix»-ի հրամանատարին խնայնելու համար նոր իրողութիւնը և իր հրահանգներն առնելու:

Հրամանատար վերիս ըմբռնեց և հանդարտօրէն երեւեց կայտ թիւնը: Կազդուրիչ մը հրամցնել տուա ինծի, և մինչ ես հանդերձներս կը փոխէի, վառնդի մինչև ոսկորներս թրջած էի, անխիտ մանրամասնեց ինծի ճշդորոշ իր հրահանգները:

«Desaix»-ն ձգելու վրայ էի, և Հրամանատարը մեզ չրջապատող միւս մարտանաւերուն հրամաններ կուտար սպասնացուած Հայերը սողուապէս պաշտպանելու՝ երբ երկրորդ չոպեմակոյկ մը «Desaix»-ի ամպուլիսն ափ կ'առնէր և մեղի կը ծանուցանէր թէ Հայերն անմիջապէս ետ մղած էին Թուրքերը, և ամէն վտանգ անցած էր այլևս:

Ասիկա նախամեծար էր, ի հարկէ, և շատ մը անպատեհութեանց տուաջքը կ'առնէր: Ես իսկոյն փրկագործութի վայրը կը վերադառնայի, թարմ ու կազդուրւած, գործադրելու համար առաքելութիւնս որուն առաջին մասը՝ ծովուն հետ՝ բաւական ալեկոծ եղած էր:

Ծովը փոքր ինչ խաղաղեցաւ արդէն, արեւուն համբարձումին հետ, և տակաւին չորս ժամուան ձիգերյետայ կըրցանք վերջապէս ծովեզրը բռնել լատափայլ

տերու միջոցով զորս յաջողեր էինք գէշ-աղէկ տեղաւորել:

Պարպումի (evacuation) գործողութիւնը կրնար կանոնաւորապէս սկսիլ:

Ես նախօրօք պատուիրած էի հրաման ստալ բոլոր հայ մարտիկներուն իրենց բոլոր զէրքերը պահել մինչև վերջին տահմանաժամը. միայն անոնցմէ մէկ քանիները պէտք էին գալ մեզի օգնելու ծովափին վրայ: Բայց ո՛չ մէկ աղամարդ պիտի նստ մանէր. կիներէն և մանուկներէն առաջ: Շնորհիւ կարգապահական այս միջոցին էր որ Թուրքերը այնքան շուտով ետ մղուեր էին առաւօտուան իրենց փորձին մէջ. շնորհիւ այդ նոյն միջոցին էր ապա որ մենք ամենակատարեալ յաջողութիւն մը պիտի ունենայինք՝ հակառակ ծովուն մոլեղնութեան և ատոր մեզ առթած բոլոր դժուարութիւններուն:

Համաք ոտք դրածիս պէս կը զբաղէի փախտականներու գլուղ տալ գլուղ պարպումը կարգաւորելով: Վայրկեան մը չի կար կորնցնելիք, վառնդի ամէն բուպէի Թուրքերը կրնային օգնագործ տառնալ և վերըսկըսիլ իրենց յարձակումը: Մէկ քանի ապստամբներու և իմ քաջարի նուագներուս ընկերակցութեամբ՝ համբերութեան յորդոր կը կարգաւի ամէն կողմէ խուժող ամբոխին, ապահովցնելով որ իւրաքանչիւրը պիտի մեկնէր իր կարգին և թէ ամենքն ալ պիտի ազատուէին: Կիներն ու ծերունիները ձեռքերս կը համբուրէին ու ոտքերուս կը փաթթուէին: Ուրիշներ Ֆրանսերէն ու հայերէն կ'աղաղակէին. «Կեցցէ՛ Ֆրանսա», և շուրջս կը փութկոտէին՝ հազար ու մէկ աղալական հարցումներ ընելով ինծի. «Պէ՞տք է որ հետս առնեմ կարագս»... «Մարտանաւին վրայ ջուր ունե՞ք»...» Վսեմ ու խիտա հասկնալի անդիտակցութիւնս ապառնացող վրտանդին:

Բազմութեանն առջև այս հերոսական ընդվզողներուն որոնք քաջութիւնն ունեցեր էին պաշտարր անձնատուութենէն նախընտրելու, և որոնք հիմա հորիզոնին վրայ կը տեսնէին ապստամբին ճամբան ու նաւերը, ի՞նչպէս չի յուզուիլ: Ինծի թուեցաւ թէ զա-

նոնք փրկելու այս առաքելութիւնը փաստաւոր էր ինծի խորհրդաւոր ճակատագրի մը կողմէն որ փրանալիս սպալի իմ համագլխաւոր տակ թուելը կը հանէր իմ մէջս ինչ որ կար խեղճութեան և զգացումներ խորունկ, վեհանձն ու թերեւս առհասարակ։ Ֆրանսայի ձայնը, այդ մեծ ձայնը որ զիս համակ կազմած և օրորած է, սիրտիս մէջ արձագանգ կուտար Հայաստանի ստատագրական ձայնին որ, ա՛ն, օրորած էր ստեղծք երազներն իմ հեռաւոր ու հպարտ նախնիքներու։

Թէպէտ միշտ նեղուած ծովուն վիճակէն, ազատամի գործողութիւնը շարունակեցինք օրն ի օրն։ Կարիճ նաւազները կը շրջանակէին և լողալով կ'ընկերանային լատերուն որոնց վրայ կուտակուած ինքզինքներն կը բռնէին ճշմարիտ մարդկային սղկոյցներ։ Երբեմն լատին մէկ ծայրը կը փշրուէր, մէկ քանի ճիւղեր կը բարձրանային, մարդկային սղկոյցը կը քաղուէր ծովուն մէջ, բայց նաւազները շուտով կը հասնէին ամէն ինչ կարգադրելու, մինչև չղկեմակոյկները բերելով յաճախ իրենց ուսերուն վրայ խկ, մեկնումին բոլոր ճամբորդները։

Իրիկնամուտին՝ շուրջ 3000 հոգի պարպած էինք, կիներ, տղաքներ, ծերունիներ, առանց ամենաօգնական արկածի։ Օրս պարտաւ չէր անցած։ Կը մնար յաջորդ օրը՝ 13 Սեպտեմբերին՝ պարպել զեռ գիւղի մը կիներն ու սղկոյկները, ապա՝ ամենէն վերջը՝ բոլոր ռազմիկները։ — Ասոնք չէին ուզեր բաժնուիլ իրենց սիրելի լեռներէն։ Ենթադրեմք մենե՛ կրկին խնդրած էին — ինչպէս Մովսէսին հեռ իրենց առաջին տեսակցութեան միջոցին — զէնքեր՝ և ռազմամթերք՝ կռիւն շարունակելու համար մինչև ծայրը, բայց մենք ի վիճակի չէինք անմիջապէս իրենց օգնելու, և արդէն զանոնք պարպելու վերին հրամանը եկած էր։ Այս հրամանը ցուապիտոսէն սահմակցուցած էր զիրենք, բայց պարտաւոր էին համակերպելու անոր՝ թշնամիին զէմ ա՛լ մինակ մնալու ապաւնութիւն տակ։

Ճէպէլ-Մուսայի ապստամբներուն պարպումը խկապէս ամենապարզիւ փոքր կազմեց մեր գործողութիւններուն։

Երբ կիներէն, ծերունիներէն ու տղաքներէն վերջինը նաւ դրուած էր, հայկական քսան զօրախումբերը՝ միաժամանակ ձգելով իրենց լեռնային դիրքերը՝ զանազան կողմերէ ծովափ եկան, և ես այն ասէն տեսայ որ ձորերէն ծայր կուտային, խմբակ առ խմբակ, հոժկու և խրոխտ պատերազմիկներ, կուրծքերնին փամփուշտակալներով զարդարուած։

Յանկարծ, լեցուն հրացանաձգութեան աղմուկ մը լսուեցաւ այդ ձորերէն մէկուն դրաւքէն, և երբ տեղեկութիւն կը հարցնէի անցած դարձածին մասին (մասնաորտակէս արգիլած ըլլալով հրազէնի ամէն աղմուկ թշնամիին ուշադրութիւնը շարժեցնելու համար), ինծի պատասխանեցին թէ ապստամբները այսպէս կողջունէին իրենց պետը, և ես նշմարեցի զայն որ կը յառաջանար նոյն պահուն ծալքերուն տակ ձերմակ ու կապոյտ դրօշակի մը, ֆրանսական դրօշակը որուն գոյներուն տակ Ճէպէլ-Մուսայի ապստամբները թուրքերուն դէմ իրենց պայքարը մղած էին, և որմէ՛ Մովսէսին հրամաններուն համաձայն՝ կարմիր երկըր հանուած էր։

Ապստամբապետը Եսայի Եղուպեանն էր, հանգարտութեամբ ու պարզուկ արժանաւորութեամբ հիմնալի մարդ մը, ճակատը սեղմուած կերպասով մը որ ետեւէն ծոծրակը կը ծածկէր, ինչպէս Սառունի ապստամբները կը զրուէին, լանջքը՝ փամփուշտներով ակազձուն, նայուածքը՝ արտում ու բռնկած միանգամայն։ Գիտախախտածքը՝ արտում ու բռնկած միանգամայն մը կը հետեւէր իրեն, և ան հերաներու ապալակոյտ մը կը հետեւէր իրեն, և ան յամրաքաղ կը յառաջանար կամարին տակ հրացաններու զորս իր մարդիկը կը խաչածեւէին իր գլխուն վերև, ամբողջ երկայնքն իր ճամբուն։

Եստուպեանին մօտեցայ և անոր ձեռքը խանդապատակն սեղմելէ և իր քաջարի զիմադրութեան համար զինք շնորհատրելէ յետոյ, պետերու հրամանները հաղորդեցի իրեն։ Պէտք էր թողուլ Ճէպէլ-Մուսան և չղկեմա մանել անյատուկ։ Էսը անպաշտպան էր այլևս

և մեր մտկոյիով երթեւեկները կրնային թշնամիին կրակին տակ ինտելեկտի ան ժամանակ ունենար ծովեղերքին մերձենալու:

— Թշնամին հոն է, մի վախճաք, վատ թուրքը հողին տակ մտած է ձեր ամբաձգութեանն ի վեր, երեկուան իր յարձակումը կեղծ ցոյց մըն էր, պատասխանեց ինձի Եղուպեան, բայց, կը տեսնէք, մենք չենք կրնար թեթեւ սրտով ձգել հեռանալ մեր սիրելի հայրենիքէն, այս անգիւրէն որ մերն են զարերէ ի վեր, և ուր մենք ամբողջ յիսուն օր յաղթականօրէն պայքարեցանք թուրք մենէ շատ աւելի աստար թշնամիի մը դէմ... Ահ, եթէ դուք թող տայիք որ մենք կուր շարունակէինք...

Նաայի Նազուպեան

կրակի տակ էին բոլոր այն խափանիչ առարկաները զորս չի պիտի կրնային հեռերնին տանիլ և զորս չէին ուզեր թուրքերուն թողուլ: Անկողին, վերմակ, ուտելիք, անսիրտ պիտոյքներ, ամէն ինչ հող խառնուած, փոթուած էր կրակին մէջ, և բոցերը կը բարձրանային, կը բարձրանային միշտ աւելի վեր: Ճէպէլ-Մուսայի սպասամբները հեռերնին ունէին նաեւ բաւական կարեւոր արջառահա մը: Այս կենդանիները մեծ մասամբ զաշունհարուած էին, բայց տակաւին կային ողջ մնացածներ: Ապաստամբները անել կերպով պաշարեցին զանոնք ծովամիսուայ տարօրինակ հրդեհին

բեցանք թուրք մենէ շատ աւելի աստար թշնամիի մը դէմ... Ահ, եթէ դուք թող տայիք որ մենք կուր շարունակէինք...

Իրեն հասկցուցի թէ անօգուտ էր թախանձել: Այն ատեն, ամենքն ալ, խմբապետ թէ զինուորներ, վերջին հրամեշտ մը ուղղեցին իրենց սիրական լեռներուն:

Ծովամիսին վրայ ահապին խաբոյշ մը կը վառէր արդէն: Փախտասականները, նաեւ անհէտ առաջ, հող զիգեր ու

մօտ, և անոնց միան ալ ճարակ տուտ զփոխային խաբոյշին որ կը վառէր հող ինչպէս վառ՝ ողջակէզ մը նոր ծնող ազատութեան մատուցուած...

Երբ Ճէպէլ-Մուսայի սպասամբներէն վերջինը նաեւ մտաւ—աւելի եղերական ժխորի մը մէջ քան գործողութեան սկիզբները, կենդանի աշրուած անասուններու հանդիմաններ, հրդեհուող ամէն տեսակ առարկաներու ճարձատուփներ և փոթորկոտ ծովուն անընդհատական գոռումն ամենուն վրայ — ես ալ՝ իմ կարգիս՝ ծովեղերը թողուցի:

Թանձր ծովի սմպ մը քիչ յետոյ քօղարկուեցաւ նայուածքիս առջեւ, և մինչ Ճէպէլ-Մուսայի կտրիճ փախտասականները՝ իրենց վերադարձները ժողուած՝ կը նաւորդէին արդէն գէպի եղիպատսի ասպնջական ցամաքը, մենք կը շարունակէինք, տղին, մեր կանոնական ծովայածութիւնը:

ՏԻՐԱՆ ԹԷՔԷՍԱՆ

Դօմիսէր Ֆրանս. Ծով. Իշխանութեանց

ՎԻՐԱՌՈՐԸ

ԱՆԱՐՈՆ ՄԱԼԽԱՍԵԱՆԷ

Աչքերուդ մէջ կը մարի յոյսը կեանքին. Ու ազաւանքն ու անգոյրը անօրի եր արեւն վերն անագոյրոյն կառուցին, Արիւնիդ մէջ լոյս ծաղիկ մը կը փքի: Պիտի մեռնիս մարմնոցին մէջ գաւազեղ Վայրի խոտերն պիտի բլլան բեզ դազող Ու յաւակներն ու շուշաններն ալ անմեղ Պիտ՝ գարդարեն վիրաւոր կուրծից անյապաղ: Պիտի մեռնիս, ու ինկած անող պիտ՝ կանգնի Յուշարձանի մարմար կոթող մը փարքամ Որ տիրական ու յաղթ բազկով Վահագնի Յոյց պիտի տայ դիւցազնութեան վեհ նամբուն:

ԵՐԿՆԵՐ ԵՐԿԻՆՔ ՈՒ ԵՐԿԻՐ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆ ԼԵԳԻՏԻՄԻՆ

Ի՞նչու, այդ առաւօտ, արեւը աւելի վերհափառ էր
և կարմիր:

Որովհետեւ, այդ առաւօտ, Արարայի բարձունքին
վրայ, Հայ քաջերը արին թափեցին, և Լոյսը յաղթեց
Քառարին:

Ի՞նչու, այդ առաւօտ ծաղիկները աւելի թարմ
էին և ժպտուն:

Որովհետեւ, այդ առաւօտ, Արարայի գազաթր Գե-
ղեցիկը ծածկեց Տգեղը, և Արարայի ցօղը իջաւ գեղեց-
կութեան ծաղիկներուն վրայ:

Ի՞նչու, այդ առաւօտ, թռչունները աւելի ուրախ
էին և իրենց երգը աւելի քաղցր:

Որովհետեւ, այդ առաւօտ, Արարայի սարերուն վը-
րայ Սէրը խեղդեց Ատելութիւնը, և Արարայի զեփու-
ռը զգուեց փետուրները թռչուններուն՝ որոնք կ'եր-
գեն միշտ սերը:

Եւ ի՞նչու, այդ առաւօտ, եկեղեցիին զանգակը կը
հնչէր աւելի բամբ և ներդաշնակ:

Որովհետեւ, այդ առաւօտ, Արարա բարձրացաւ Բա-
րին և հոն սպաննեց Չարը:

Ողջո՞յն քեզ, ո՞վ փառաւոր Հայկական Լէգէոն, որ
պանծացուցիր հայկական իսկալ ազատութեան զրօ-
շակը, փոթորիկեցիր ասիական և եւրոպական բարբա-
րոտութիւնները միացած, և, բոցավառ տառերով զրե-
ցիր 1918 Սեպտեմբեր 19 թուականը, որ Արարայի
երկինքէն՝ իբր արդարութեան նոր արև՝ ճառագայթեց
բոլոր ծովերուն և ցամաքներուն վրայ:

Փա՞ռք քեզի, ո՞վ հոյակապ Հայկական Լէգէոն, որ

ծնոր Միջերկրականի թագուհին ծոցէն, Աստղիկին
պէս շնորհալի և վահագնին պէս անպարտելի, խոյա-
ցար ալիքներուն մէջ և ձեռքիդ բարձր բռնած կար-
միր խորհրդանշանովը պատուելով կապուտ ծովուն ճեր-
մակ փրփուրները, յորձանք տուիր գեհնի պարիսպ-
ներուն գէմ, որոնց ետեւը, առաջէջներու ամենէն
զգուելիները բանաւեր էին՝ ազգերու ամենէն ազնիւը:

Հովի՛ր, ողջոյն տարէ՛ք Հայոց քաջին, Անդրանի-
կին, ուրախ եղի՛ր, Մեծ Զօրավար, Հայկական Լէգէոնի
արտփուններուն տակ ճանչեց, զղրղաց զփոխքի թա-
գաւորութիւնը, անկէ աւերակ մը միայն կը մնայ
այսօր:

Աստղե՛ր, աւետիս տուէ՛ք Հայոց զուցազնին, ան-
մահ ֆեռիին. հրձուէ՛, Մեծ Կամաւոր, Հայկական Լէ-
գէոնի մահացու հարուածներուն տակ Հիդրան փռուած
է արխնդուայ, և անկէ դիակ մը միայն կը մնայ
այսօր:

Հրեշտակներ՝, փառք ի բարձունա երգեցէ՛ք այսօր
երկինքին մէջ, որպէսզի հոն բնակող բիւրաւոր անմեղ
հայ զոհերը իրենց մեղեգին խառնեն ձերինին և փառք,
փառք մատուցանեն Վրէժի Եհովային, Արդարութեան
Աստուծոյն:

Ելի՛ր, ո՞վ նժդեհ Հայ, ի՞նչու նստեր ես Նեղոսի
լալիան օփերուն վրայ. շտապէ՛, ծունր դի՛ր երկիւ-
ղածօրէն և երկրպագէ՛ Արեւելքէն՝ Արարայի վրայէն
ծաղող Նոր Աստղին առջև. քու Հայրենիքիդ աստղն է
ան, որ հիմա բարձրացաւ երկինքի կամարին վրայ և
հոն, ազատներու համաստեղութեան մէջ կը պապկայ
շրացուցիչ փայլով մը, և ան ա՛լ պիտի չի մարի յա-
ւիտեան:

Ելէ՛ք, ո՞վ Հայեր, որ ի սփիւռս աշխարհի, ուխտի
երթա՛նք Հայաստան, որովհետեւ մենք անոր աստղը
տեսանք Արարայի վրայէն. ոսկի, հալուէ և կնգրուկ
տանինք ընծայ մեր քաջերուն, Արարայի յաղթական-
ներուն:

Հայ կոյսե՛ր, թրթռացուցէ՛ք ձեր տառիղները և
պարելով ընդ առաջ գացէ՛ք յաղթական նոր Դատիթին,
որ իր ձեռքին մէջ բռնած է Գողթաթի տակաւին ա-

բիւնահոս գլուխը: Հայ ազնիւներ, վարդեր ցանեցէ՛ք
Հայկին տաջե, դափնիներ հիւսեցէ՛ք անոր ճակտին՝ որ
կուգայ Բէլին սիրտը իր նիզակի ծայրին: Ա՛լ յախա-
հան տառապանքը պիտի չի համարձակի մօտենալ ձեզի,
Հայուհիներ, գիցուհիներ, որ ցեղը ապրեցուցիք ձեր
սրտին մէջ, ձեր հոգիին խորը, ալիւս անգամ մըն ալ
ձեր անրիժ ճակատը պիտի չի խորհովէ տառապանքը,
որովհետեւ ա՛լ ան չի կայ: Չի լսեցի՞ք, ձեզի արժա-
նի Հայկական Լեզեոնին քաջերը գայն թաղեցին
Արարայի վրայ:

Լու՛, սակայն, իմ ակար գրիչ, ինչպէս կը յան-
դըգնիս քնարերգիւ Հայ Յաղթանակը, Հայ Փառքը գե-
րագոյն:

Արթնցէ՛ք, Գողթան երգիչներ, բա՛ւ է որքան լը-
ռեցին ձեր քնարները. հնչեցուցէ՛ք անոնց ոսկի լարե-
րը, և թո՛ղ անոնք թրթռան՝

Երկներ երկինք ու երկիր

Երկներ և ծով ծիրանի,

Եւ ի ծովուն չքնաղ կղզին Աստղիկի

Ընդ կիպրեայ սարեր ըոց ելանէր

Եւ ի ըոցոյն Հայկական Լեզեոն վաղէր

Նա սիրա՝ անհուն վիշա ուներ

Ապա թէ ըոց ուներ վրէ՛ժ:

Ա. ԳԱԲԱՄԱՃԵԱՆ

ՍՈՒ-ԼԻԷՕԹՐՆԱՆ ՎԱՀԱՆ ԲՕՐԹՈՒՔԱՆԵԱՆ

Ազգային «վէթերան» գործիչին գաւակն է, հետեւա-
բար՝ թունդ հայրենասիրական մթնոլորտի մէջ մեծցած
Հայ մը:

Մարտիրոսցի, ինչպէս Ծովասպայ Թէքեանը և Ատ-
ժիստան Սահաթճեանը, իր ալս երկու համաքաղաքու-
ցիներէն ու եղբայրակիցներէն կը տարբերի մտքի-

նի լեզուի աւելի
հմտութեամբ մը
զոր ձեռք բերած
է ի կովկաս. ա-
շակերտելով ա-
տեն մը Գեորգ-
եան ձեռնարանին,
Ֆրանսա վերա-
դառնալով հա-
մալտա բանակա-
ն կրթութիւն ստու-
նալէ առաջ:

Վկայեալ ի-
րաւագէտ, Սու-
Լիէօթրնան Բօր-
թուքալեանի
յառկանիչը կը
կազմէ կանխա-
հաա լըջութիւն
մը որ յարգանք
ու գոտահութիւն
կը հարկադրէ ի-

րեն հետ հպումի եկող համապիկներու, ինչպէս օտար-
ներու:

Այս «ծանր սղուն» զգօն կեցուածքը, խոհուն ու
կշռաւոր խօսքը յայտարար չեն սակայն հոգեկան կրա-
կի պակասին:

Սու-Լիէօթրնան Բօրթուքալեան ընդունակ է ա-
մենաազնիս խանդավառութիւններուն:

Եւ զմայլեցայ իր շեշտին սրտագին ու բոցավառ
գեղեցկութենէն, երբ՝ Արարայի նախընթացին՝ առաջ-
նորդուելով իրմէ Իմացիլիայի առաջուաքին մէջ բա-
նակած Հայկական Լեզեոնին ուղղելու եղբայրահայ Ազ-
գային Միութեան ողջոյնները՝ լսեցի զիս ծանուցա-
նող իր եղբայրական ձայնը որ կը գոռար.

— Հայ՛ զինս որնեք...

Ու հրաբխային «արիջ» մը կ'ամբողջացնէր այս երկու
բառերը որոնք ամբողջ զգայացունց մարտակոչ մը
կ'արժէին ինծի համար իրենց սրտաբերութեամբ «թօն»ին
մէջ:

Սու-լիէօթընան Բօրթուքալեան Հայկական Լեզեո-
նին անհունօրէն օգտակար եղած է, անոր սպայակոյ-
տին մէջ ներկայացնելով ցեղին խմայականութիւնն ու
նկարագրի ամուր յատկութիւնները: Ֆրանսացի սպա-
ները անվերապահ յարգանք ու համակրութիւն տա-
ծած են միշտ իր անձին նկատմամբ: Եւ սուրիք ունե-
ցայ լսելու Լեզեոնին հրամանատարը, Փօլօնէլ Բօմիէօն,
որ հիացումով, զրեթէ խանդավառութեամբ կ'արտա-
յայտուէր իր մասին:

Սու - Լիէօթընան Բօրթուքալեան, հակառակ իր
ստուերասէր համեստութեան, մին է այն հազուագիւտ
ու թանկագին արժէքներէն որոնց ա՛յնքան պէտք պի-
տի ունենայ մեր հայրենի վերակազմութեան գործը:

ԿՐԾՇԱԿՐՈՒ

Հայրենիքիս խորհրդանիւ եռագոյն

Այս իրիկուն դուն կ'անցնիս,

Պենագարդուած չենալ կոյսի մը հանգոյն

Հորիզոնէն երազիս:

Ասուածացման պատմութեանիդ մէջ գոգցես

Դուն Անահիտն ըլլայիր,

Հայաստանի խորհրդանիւ բոցագէտ,

Կապոյս, ներմակ ու կարմիր:

Անահիտն եւ, դիցունին եւ արդէն դուն
Վահեվանեան մեհեանին.

Մարմարիոնէ բսիճմներով կարկառուն՝

Լի յոյսերովը ցեղին...

Պիտի բանի ճեղ աղջիկը ամօթխած,

Ասեղնագործ, մեհախէ,

Ու դուն պիտի իր թելերուն մէջ դառնաս,

Ո՛հ սիրահար մը գուցէ:

Եւ երբ զճեղ ան լուռ գրգուէ, երբ ան լայ

Քեզ սեղմելով իր կուրծքին,

Անցեալի փառքն ու վառ յոյսերն ապագայ՝

Թող գրկիդ մէջ համբուրուին:

Եւ սակայն դուն գեղեցիկ ես աւելի,

Երբ ընթանաս անվեհեր,

Սուրհմներու ցոլերուն մէջ սխալի,

Օղերուն մէջ տարուբեր.

Առաջին ինկած մարտիկներու տղանցքին,

Առաջնորդես պիտի դուն,

Ո՛հ դեպի ո՛ր արեւոյսներ փառքին,

Շարքեր հայ փառքերուն:

Պիտի երբս ամբողջ կարօք Հայուն

Ծալներուդ մէջ տանելով,

Եւ հայրենի երկինքին տակ հրմայուն՝

Պիտի ծըփաս անվերջով:

Ես կը տեսնեմ հորիզոնէն հեռաւոր,

Գիւտերուն մէջ անլուսին,

Արարաք՝ հսկայ փեսան դարաւոր՝

Որ կ'սպասէ իր հարսին...

Թնդանօթի եւ թմբուկի ամպրոպներ

Կը մրոնչեն, կ'որոտան,

Ու կը հրնչեն եկեղեցւոյ զանգակներ՝

Լուրք ամպերուն մէջ տատան.

Տեսէ՛ք կուգայ Հայրենիք եռագոյն,

Հայրենիքը գեղանի,

Ճամբա՛յ տուէ՛ք, շարքերուն մէջ լրուրթի՛ւն՝

Հայ Դրօշակն է որ կ'անցնի...

Յ. ԱՂԱԶԱՐՄ

ՀԵՐՈՍԱԿԱՆ ԻՍՐԱՅԷԼՈՐԴԻՆ

ՍՈՒ-ԼԻԷՕԹԸՆԱՆ ԺՕԶԷՖ ԱՐՏԻԹԻ

Գուրգուրոտ խնամք մըն է զոր իր յիշատակութեանը կը բերեմ հոս, հայ քաջերու փառասոր մահերն արձանագրող այս էջերուն մէջ:

Անոնց հետ, անոնց կողքին անվերհեր վազած ա-

տեն, անոնց պէս հերոսարար ինկաւ այս գմայլելի Խաբալէլորդին, պաղեսալնեան բազմորոշ յարձակողականին մէջ, Արարայի բարձունքին վրայ:

Ժօզէֆ Արարիթի եղբայրական խորհրդակուս անուն մըն է այլեւս մեզի համար, և մենք շատ առիթներ պիտի ունենանք այդ անունը հիշելու, փաղը, հրէական ականջներու, որոնք յաճախ անաարբեր, երբեմն խուլ

մնացին, զժբաղդարար, մեզի ու մեր եղբրական աղազակներուն հանդէպ:

Ժօզէֆ Արարիթի արիւնը, Արարայի վրայ մեր ողոց արիւնին խառնուած, նման խեղճներու համար մաքառող երկու փողնջական ցեղերուն անաւուտած հաւմերաշխութիւնը կ'ոգեկոչէ, կը խորհրդանշէ:

Նոյնատիպ յոյսերու և յուսախարութիւններու մէջ տարուրեր հայ և հրէայ ցեղերը ռժքան պէտք ունին իրենց ճակատագրական հետապնդումներուն մէջ իրար հասկնալու և ձեռք սալու իրարու:

Ժօզէֆ Արարիթի Պէլլրութ ծնած է 1895ին: Տաւնրովեց տարեկանին Գիտութեանց Պատկաւոր, միշտ առաջինն հանդիսացած էր իր դասարանին: Երկրորդական ուսումն աւարտելէ յետոյ, իրաւագիտութեան «լիսան» ի երրորդ տարուան ընթացքին, Պատկաւգմբ վըրայ կը հասնէր: Իր Ֆրանսական հպատակութեան պատճառով՝ 1914ի Գեկտեմբերին՝ Պէլլրութէն արտաքսուած, ժամտատենդէ կը բռնուէր, և զեռ ապաքինման մէջ խնդրամտոյց կ'ըլլար ճակատ մեկնելու: Անիկա վերջապէս Ֆրանսա զրկուելու բազմաորութիւնը կ'ունենար, և 15րդ Հեռեւեակագորաց զօրամասին մէջ մանենլով մէկ քանի շաբաթէն իր գինուորական կըլթութիւնը կը լրացնէր: Տաւնապէտ, յազա յիանապետ, անիկա մասնակից եղաւ իր զօրագունդին բոլոր գործողութիւններուն: 1917 Մարտին՝ Պաղեսալն գրկուեցաւ, հայ կամաւորներ մարզելու և աւելի յետոյ անոնց հետ կըռուելու համար Ժառանգական թշնամիին գէմ: Իր մահուանէն քանի մը շաբաթ առաջ, «սու-լիէօթընան» ի աստիճանին բարձրացաւ: 1918 Սեպտեմբեր 19, Ժամբ 18ին, անիկա վիզէն մահացու կերպով փրաւորուած ինկաւ այն փայրկեանին, երբ իր զօրամասը կը մղէր զրոհին, որ իր հայրենի հողը պիտի ազատէր թուրք լուծէն: Ճիշտ ասեմին ստացաւ Քաջերուն Խաչը, և առաջարկուեցաւ Պատուոյ Էգէթնի Խաչին համար ալ զոր սուկայն իրեն Ժամանակին յանձնել կարելի չեղաւ, փանգի ան իր հոգին ստանդեց Սեպտեմբեր 21ին:

«Սու-լիէօթընան» Ժօզէֆ Արարիթի իր բոլոր գինակից ընկերներուն, պետերուն ու գինուորներուն վշտահար համակրութիւնը ստաւ իրեն հետ:

Ֆրանսական ճակատին վրայ անդամ մը վիրաւոր ինկած էր արգէն, և այդ սուխի «սու-լիէօթընան» իր առաջին երիզն ստացած և պատերազմի գափնեղարդ խաչով շքանշանուած: Զօրավար Բէթէն ստորադրած էր բանակի օրակարգին մէջ իր փառաւոր յիշատակութիւնը: Ապաքինման արձակուրդով Եգիպտոս գտնուած միջոցին՝ Կիպրոս զօրակոչուեցաւ, Արեւելեան Լէգէոնին մէջ հայ կամաւորները մարզելու համար:

Մէկուկէս տարի մեր ազաքներուն հետ ապրելէ յետոյ, մասնակցեցաւ Արարայի գրահին, ուր ծանրապէս վիրաւոր ինկաւ: Անկէ Լիւսի գինուորական հիւանդանոցը փոխադրուեցաւ յաջորդ օրը, և Քօլօնէլ տը Բիէրտը, Պապեասին-Սուրիա կան, Զօրաբաժնի հրամանատարը, անձամբ բնծայեց Պաա-

ուդ Լէգէոնի շքանշանը Լիէօթընան Շըլլինքէրին: Իր հայ քաջերէն սիրուած և անոնց արժանի երիտասարդ գինուորական մըն է որուն անունը հաճօքով կարձանագրենք հոս, իր առնագեղ պատկերին տոբնթեր:

Ընկերոջս՝ ՍԵՐՓԱՆ Ս. ԲՍՍՈՒՆԵԱՆԻՆ

Բնութիւնը իր ներգաշնակ խաղաղութիւնը կորսնցուցած է: Ծախքինի անուշ հոտերուն, ծղրիթներու միօրինակ ձայնին յաջորդած է վառօդի խեղդիչ հոտը և զնդակներու ոճրաշունչ սուլումը: Զորա կողմերնիս սեղ ժայռեր, խիտ մաշտաներ կը բարձրանան: Բնութեան այս ծոցին մէջ ո՛չ մէկ գեղեցկութիւն կրցած է ըսն գնել: Երկնքի ստաղերը իրենց մեղանոյշ ակնարկները հոս միշտ տախտանքով կ'ազդեն կարծես: Զգացող սիրտ մը, ժպտող շրթունք մը չէ՝ զխմաւորած իրենց յուսատու, ազու նայումքը:

Եւ մենք, իրաւմեքու մէջ, ժայռերու ետին զարանակալ, կը սպասենք: Մեծ ու վճռական գործ մը, յոյս մը իրականացնելու եկած ենք: Մահաւան հետ պիտի դառնամարտինք, անոր խորհրդատու և զահանդիչ գաղանիքին և մեր միջև եղած տարածութիւնը ալլա հասած, լմնցած է: Վախ չի կար պրտերնուս մէջ, ամենքս ալ պաղարխնութեամբ որոշուած վայրկեանին կը սպասէինք անհամբեր: Պիտի կուտինք, առանց բնիկելու պիտի խայնանք թշնամի պատմեղներուն վրայ՝ մեր կատաղութեան սասկ փռելով անոնց գառաճանի մարմնակները: Գիթալ, խղճալ մեզ համար մահացու մեղք, աններելի ոճիր մը պիտի բլլար: Պէտք էր ջարդել, պէտք էր ոչնչացնել այդ եղևոնի վիթմ ձեռք: Սակե՛ծագործութեան մահացու սխալն է զոր պէտք է մեր ձեռքով սրբազրենք: Դաշն և մեղրածոր շրթունքները, խաժակ նայումքները, արգաստեր ու ճարտար բազուկները միայն իրաւունք ունին ապրելու: Անոնք, մեր վրէժի թիրախները, ո՛չ մէկ տարրական սրբութեան չի խնայեցին: Իրաւքանչիւրը անպայման հայ կոյսի մը պատիւովը կշտացած՝ մեր գիմաց յցուած կը

կը բարձրանայինք, կատաճած, աչքերնիս իրենց կոպիճ-ներէն դուրս ինկած: Հեւալով, բաշերնիս լեռն ի վեր թօթուելով կը սուրայինք: Մահը այլեւս մեզ հետ գործ չունէր, անոր ահաւոր կերպարանքը, մեր վրայ գիւթիչ գեղուհիի մը տպաւորութիւնը կը թողուր:

Պէտք էր բարձրանալ, պէտք էր խիզախել, Հայուն պատիւը, Հայուն ասպետական ոգին անաղարտ աղաւ-նիի սպիտակափառութեամբ հրապարակ նետելով: Ի-տէալին արագալազ երիվարն էինք, լեռներէ, ձորերէ, առապարներէ պէտք էր որ շարունակ, հեւասպառ կա-տաղութեան կաթնաթոյր փրփուրը վազեցնելով սլա-նայինք:

Մեզմէ իւրաքանչիւրը ուրիշ մտածում չունէր բայց եթէ քալ մը աւելի յառաջանալ, թշնամի մը աւելի զգեանել: Հրաման ընել, ուղղութիւն տալ աւե-լորդ էր. կրակել, սպաննել, յառաջանալ, երեք գաղա-փարներ որ մեր մտքին մէջ խարսխուած կը մնային:

Դժոխային կրակին մէջէն յանկարծ ձայն մը, վի-րաւոր արծուիկի մը ձայնը, ալերին մէջ տարածուելով ալիք-ալիք յառաջացաւ ու մարեցաւ մեր սրտերուն մէջ:

— Ինկա՛յ, աղա՛ք, վրէ՛ժս...:

Առաջին նահատակ ծնկրեան Մարտիրոսի հուսկ բանքն էր որ մեր սրտերուն մէջ ահաւոր սասանու-մով մը թաղուեցաւ, իր հետ թաղելով և մեր խիղճերը: Կովկասի անխորտակելիներէն էր որ վերջը մեզ միա-ցաւ և՛ մարտիրոսի լուսապսակը գլխուն՝ ինկաւ: Ին-կա՛ւ, սակայն արդէն մենք շատ մը զոհեր մատուցած էինք իր անաղարտ հոգւոյն սեղանին վրայ: Իր գե-րեզմանը շատ մը դիակներու գանկերովն արդէն դար-դարուած էր, կը մնար կատարել իր վերջին կտակը որ հերոսի խոյանքներ կուտար մեզի:

Յարձակման թափը ալ աւելի սաստկացուցինք: Աքիւրեան գուպարն էր որ կը մղէինք: Հոմերոս իր գե-րեզմանին մէջէն նոյնիսկ պիտի տրտմէր այս կի-սաստուածներու փառքը չի կարենալ երգելուն: Գնդա-ցիր, ձեռնառումը՝ կարկուտի պէս կը տեղար. շատեր

այդ տեղաւարտով պաշարուած, պաղարխնութեամբ կը շարունակէին աւելի անոգք թափով պատասխանել:

Դիակներու, հոգեվարքի հանդիսներու մէջէն բարձ-րացանք, թշնամին առջեւնիս փոշիի նման տրորելով: Գաղաթը հասանք, արշալոյսը զրկերնուս մէջ. խաւա-րը վերջնականապէս տարադնուած էր: Շարքերը նախ-կին սերմ վիճակին մէջ ճառագայթարձակ կերպարանք մը ունէին: Զոհ շատ քիչ կամ աւելի ձիւղը բնաւ չէինք տուած: Յաղթանակի անկապտելի դափնեպսակը արխ-նի մկրտութեամբ գնուած, ստրուկի ժանդոտած չղթան մենք մեր կարչնեղ բազուկներով փշրած՝ ոտխին ե-րեսին նետած էինք:

Յառաջացանք, սրընթաց սուրացինք՝ կորաքամակ փախչող վատագի թշնամիին ետեւէն: Արարան Արա-րասի միւռոնով օժած էինք:

Կռնակէն վիրաւոր բնա՛ւ չունեցանք. բոլորն ալ ի-րենց լուսափայլ ճակատէն զարնուեցան: Ի՛նչ հրաշագեղ տեսարան: Մեր նահատակներէն ոմանց ծիծաղը դեռ չրթունքներնուն վրայ կը պտտէր, ուրիշ մը ծնկաչոք, անմեղունակ նայուածքը երկնասլաց, հրացանը զիրկը, կողէն հոսող արիւնը կարմիր կայլակներու մէջ օղակ-ուած կը մնար: Կարծես գեռ ողջ էր և կ'ուզէր իր ըն-կերներուն փառապսակին ետեւէն թռչիլ: Նախանձելի մահ. ո՛չ ոք պրկում, մահուան ջղածիկ ցնցում՝ չունե-ցաւ: Լուսաբորբ երեսով մեռան իրենց անուշիկ կեան-քին վրէժը կտակելով իտէալանուէր արխնի ընկեր-ներուն: Հերոսական ձիւղերով ինկան, մարտիրոսի թա-ղումով թաղուեցան մեր միւս ընկերներուն կողմէ: Մենք այդ սրբազան վայրկեանին ներկայ չի կրցանք գտնուիլ, մեր ընկերական պարտքին մէջ ակամայ թե-րացանք: Անոնց համբուրելի նշխարները չի կրցանք մեր վրէժով շողախուած արցունքով թրջել:

Երբ մեզ ալ հանգստի հրաման տրուեցաւ, մեր ա-ռաջին գործը եղաւ այցելել այդ չիրիմները, կատարել ընկերական անզանցաւելի պարտականութիւնը: Հսկայ հողակոյտի մը շուրջը ցրցքնուած էին իրենց արխն-լուայ լաթերը, գլխարկները: Թուղթեր, լուսանկար-

ներ, գերեմանին քով քաղցրիկ յիշատակներու պէս կեցած, իրենց տէրերուն կը սպասէին կարծեաւ: Նշանածի պրտակերներ, կարօտի նամակներ, սրտի քնքուշ պատասներ, սիրոյ ալրոզ շունչով տոգորուած, կ'սպասէին: Խոստումներ, սրբազան երդումներ կային գրուած զորս իրենց արխեով կ'ընկնէին: Իրենց համեառ շիրիմը ծագկեպամկներու, հերարձակ կոյսերու տուչեւէր զանուեր, բայց ամբողջ ազգ մը՝ երկիրաճութեամբ ծունկ չուրած՝ իրենց հողակոյտը վրէժով կը թրջէր:

Հաւաքուեցանք, գլուխներս բաց, աչքերնիս իրենց ցուրտ հողին վրայ սեւեռած, երկիրագած լուսթեամբ կը սպասէինք: Խունկի հոտ չէր բարձրանար, իրենց սըրտերը արդէն կը ծխային: Ազօթք չի մըմնջեցինք, մեր պապերուն ծնկաչօք մաղթանքները չըրինք, այլ ամենքս մէկ, խորին յուզումով, երգեցինք երգը խաւացի աղջկան: Երգեցինք. մեր սրտերը այդ վրիժագոս երգերուն թեւերուն տուած զրկեցինք զէպի վեր իրենց մաքրամաքուր հոգիները խնկարկելու: Երգեցինք և լացինք այն բոլոր տառապեալ զոհերը որ դարերու մէջ ունեցանք և որոնց վերջակէտը զրին այս խիզախ Հայորդիները: Երգը կոկորդնուս մէջ չորցաւ, խոր հեկեկանք մը եկաւ անոր յուզիչ վանկերը շարունակելու... Լացինք, որովհետեւ խաւացի աղջիկներու ստինքնոյ աչքերը մեր կամքին չի յանձնեցին հայրենիքին զրօշակը: Լացինք, որովհետեւ մեր աչքերուն մէջ սրտեր չի բոցաշուեցան: Մեր քայլերուն անդ զողջը անապատի անեղբուրեան մէջ արձագանգեց, մեր հըսկայ կեցուածքին մատաղ եղող հոգիներ չի զանուեցան: Եւ մենք լացինք մեր մարտիրոսները, լացինք մեր հերոսները և բոլոր անմահօթ գերեզմանները: Վերջալոյսի խորհրդաւոր ճառագայթներուն յանձնած մեր արտասուալի նայուածքները, համբուրեցինք հողակոյտը և հեռացանք նոր հերոսներու շարանը շարունակելու: «Մեր Հայրենիք»ի աղետարչ վանկերը չըթներնուս և այդ վերջալուսային վեհաշուք պատկերը մեր սըրտերուն մէջ, հեռացանք: Այդ երգը Արարայի հոգվրտիքին անբաժան ընկերը եղաւ: Այդ օրը, այդ վերջալոյսը,

այդ տարազնուած արխելուայ լաթերը և թուղթերը մեր սրտին էն քնքուշ խորքին մէջ թաղուած կը մնան: Այդ երգը հայ կամաւորի սրտին մէջ Արարայի զուգորդուած է ալլելուս:

Եւ եթէ հայրենի վերածագկած զաշտերուն վրայ օր մը տեսնէք մէկը որ՝ այդ երգին ի լուր՝ «անծէլիւս»-եան երկիրագած ներամիտութեամբ գլուխը բացած կուլայ, զո՛ւք ալ խոնարհեցէք այդ հակային տուչեւէ, որովհետեւ Արարայի յիշատակն է որ անոր աչքերուն կը պարզուի անոր մէջ անցեալ հերոսամարտին հոյակապ պատկերն է որ կը վերակենդանանայ:

* *

Վաղը, հերոս պապերու հերոս զաւակները, նաւասարդեան խնդութեամբ օծուն, պիտի գան տօնել այդ օրը: Հայրենի գիւղերու կանաչագեղ ճամբաները անոնց երգերովը պիտի պսակազարդուին: Կոյսեր, երիտասարդներ իրենց ուխտը պիտի դան ընել ազատութեան այդ միհեանին տուչեւէ:

Հ. Քեմը, Բօթ-Սալիս

ՉԱՔԱՐ ՄԱՍԻԿԵԱՆ

ԵԳԻՊՏԱՀԱՅ ԸՆՏՐԱՆԻԷՆ

ԱՏԺԻԻՏԱՆ ՀԱՅԿ ԱԶԱՏԵԱՆ

Իրեն պիտի բաւէր «միակն» հանդիսացած ըլլալ՝ եւ գիպատհայ մտաւորական ընտրանիին՝ վճռական թափով մը նետուող հայ կամաւորական անձնուրաց շարքերուն մէջ:

Այս խիզախ ընթացքը—իհնչու ծածկել հիմա—ունանց կողմէ սկեպտորէն նկատուեցաւ, ինչպէս avatar մը, և տեղերնին հանգիստ նստող պարոններ փորձուեցան իրենց սահմուկումը, իրենց կորանքը պարակել հեղհոտ ու չկամ վերագրումներով: Փանի՞ օր պիտի տեսէր կը հարցնէին անոնք, երիտասարդ իրաւագէտին այս նոր «արկածը»...

Մէթր Հայկ Ազատեան արժանաւոր յուսավորիպում մը վերապահած էր այսպիսիներուն:

«Սիվիլ» կեանքը եթէ մասնաւոր պարագայ մը, ու-
չագրաւ պատեհութիւն մը չէր ընծայած քաղաքացիա-
կան գերազանց ընդունակութիւններ գուշակել տալու
համար իր մէջ, զինուորական տիրոջթը զինք յայտ-

նագործեց ամենուս համար իբրեւ սրտոտ խառնուածք
մը, կտրիճ հոգի մը, որ ցայն վայր չէր գտեր նուիր-
ուելու կռուք մը, վասնուելու պատրուակ մը և որ հի-
մա կը յորդէր, կը զեղուր, ինքնամատուց, բոլորանուէր:

«Սիպարիթ»ի հովերով այս փափկակազմ երիտա-
սարդը, որ Ֆիզիքական քիչ կորով թափած ըլլալու չէր

զինք իրաւագիտութեան «Տօքթօր»ի տիպոսին հասցնող
համալրանական ուսման շրջանին, ջղուտ տոկունու-
թեամբ մը ձկեցաւ «բուալի»ի խտանքեր կենցաղին:

Իրաւագիտական ու լեզուագիտական իր բացառիկ
կարողութիւնները այս ընտիր զինուորին առջև գոր-
ծունէութեան նոր ու լայն առպարէզ մը կը բանային,
իրերու բնական բերումով մը:

Մէթր Ազատեան զերազանց միջնորդ մը կ'ըլլար
Հայկական Լէգէոնի ֆրանսական սպայակոյտին և հայ
շարքերուն միջև: Կարգապահական խնդիրներով պա-
տերազմական ատեանին առջև հանուող կամաւորներու
պաշապանութիւնը իրեն կը յանձնուէր յաճախ, և Ե-
գիպտական Խառն-Դատարաններուն մօտ առեւտրական
դատերով միայն զբաղած այս փաստաբանը իր նոր զե-
րին մէջ երեւան կը բերէր հազուագիւտ տաղանգ և
խանդավառութեան ազնիւ ձիրքեր:

Մէթր Հայկ Ազատեան Հայկական Լէգէոնի մեր կա-
մաւորներուն պաշտելին դարձաւ, իրենց ծառայելու, ի-
րենց ամէն կարիքին հասնելու պատրաստակամութեան
մէջ դրած եռանդովը, տեսակ մը վեհանձն կիրքովը:

Իր «չէֆ»երը բարձրօրէն գնահատեցին, անշուշտ,
այս զինուորեալ մտաւորականին ձեռնհասութիւնը որ
ա՛յնքան օգտակար պիտի ըլլար իրենց գրաւուած երկիր-
ներու կազմակերպութեան գործին մէջ: — Ատփաւտան
Հայկ Ազատեան անոնցմէ է որոնք մեր օտար բարե-
կամներուն զրականապէս կ'ապացուցանեն հայ ցեղին
արժանիքը, և կը վարժեցնեն զանոնք վստահութեամբ
նայիլ մեզի, ինքնատիրացման մեր խոյանքին մէջ:

Պատերազմի քուրայէն անցած, զտուած, թրծուած
ուժ մըն է ան, որ գտած է այլեւս իր արգասանդ ու-
զին որ եգիպտահայ լճացումէն անվերապահօրէն բա-
ցակալ՝ կոչուած է խթան մը ըլլալ, իր ներշնչող օրի-
նակովը, նորանոր հայրենանուէր կորովներ յարուցա-
նելու Նեղոսի ափերուն վրայ երազող մեր մասուորա-
կան ընտրանիէն:

1895ին ծնած է Պօլիա, Սամաթիա հայ թաղին մէջ, ուր Գնունիի, Անդրեասեանի և ընկերներուն ուսմբերը՝ տարի մը յետոյ՝ սարսափեցուցած են իր միամեայ երախայ օրօրոցը։

1912ին Ամերիկա գաղթած է, և իր ուշիմութեամբ ու աշխատասիրութեամբ բարեկեցիկ բանորի գիրք մը ապահոված է իրեն։

Հայ կամաւորական շարժման առաջին մարտակոչին իսկ, պատրաստ գլուխը ետ առնալով, անկողնէն լքելու մայրը, քորերն ու եղբայրները, և բարօրութեան ու ապագայի ամէն հաշիւ ոտքի տակ առնելով՝ վաղեց հոն՝ ուր պատականութեան ձայնը գինք կը կանչէր։ Սեպտեմբեր 19ի պատմական գրոհին, Հայկական Լեզեոնի դիւցազնական շարքերուն նախապարձակներէն մին եղաւ Սէրժան Գուրգէն

Զիլճեան, որ՝ իր անդիմադրելի վաղքին մէջ մահապիտոբէն զարնուած ինկաւ ու թաղուեցաւ Արարայի վրայ՝ գաղափարի իր կտրիճ համահարգներուն կողքին։

ԱՐԻՒՆՈՏ ԵՐԿԻՐ

Հայրենակցիս՝ Էլպիսթանցի ՍԷՐՃԱՆ ՄԱՆՈՒԿԻ յիշատակին

Սրտերը արիւնտտ, սարերը արիւնտտ, սուրերը արիւնտտ...

Ընդ միշտ յիշողութեանս առջեւէն մէկիկ մէկիկ կուգան կանցնին հայկական զուլումներէն խօսող արիւնտ գրեւորներ։ Ահա՛ կոկորդը, ձեռքերն ու ծիծերը վայրագօրէն յօշոտուած, կտրատուած Հայուհիներ և Լիկուած ու բռնաբարուած անթիւ աղջիկներ... Ծնողագուրկ փոքրիկներ, անեղ տեսարաններէն ու հրացաններու որոտագոչ պայթիւնէն շուարած, քարերու և պատերու տակ սմբած ու սքլած և նուազած մայրերնին կը փնտռեն... Մայրերը՝ կորուսած իրենց զաւկները, աղիտղորմ՝ կոծանքներով, կը կանչեն... Ու երկնքի կամարները կը թնդան անոնց վայելաններէն։ Տխուր խոհեր կը պատեն զիս և անթիւ խորհուրդներ կը զեռան գանկիս մէջ։ Կը տարուիմ անցեալով, ու մտովի փոխադրուած մեր բարձրաբերձ, վիթխարի սարերուն վրայ, ուր երբեմն Յուլ և Առիւծ իրարու յաջորդեցին, և ուր, ափսոս, վերջին անգամ փայլեցաւ ու մայրամուտ եղաւ Հայուն արեւը, կը յիշեմ կիլիկեան եղեմական աշխարհին մէջ օրինակելի քաղաքակրթութեան մը, արծաթ գրականութեան մը և հայեցի գեղարուեստի մը վերածնունդը, օտարներուն աչքին անգամ նախանձելի։

Այդ երկրին հարազտա զաւակն էր Էլպիսթանցի Սէրժան Մանուկը։ Յաճախ արիւն արցունքով կը յիշէր Զիլթունի հին փառքերը, և իր տեղահան հայրենակիցներուն սարսափելի մորթոտումը Տէր-Զօրի և

Ռէսուլայնի սպանդանոցներուն մէջ: Ուր որ նստէր, և որովհետ որ խօսակցէր, վրէժ կը քարոզէր: Իր տա-
րաբախտ ծնողքը Ջէյթունի վէս ժայռերուն մէջ ան-
տիտական ծաղիկ հասակէն իրեն սորվեցուցած էին սու-
րին ու զէնքին երգը:

Վախը անձանոթ էր Մանուկին: Արարային առջև,
կը հեզներ ան թշնամի ամբուրիւնները, վասն զի ինք
Կիլիկիոյ ժայռերուն եղնիկն էր եղեր:

Եւ վճռական գրոհին, գնդակներու, ուռմբերու տե-
ղատարախին մէջէն, սուինամերկ խոյացող ու պատու-
հասի պէս թշնամիին վրայ յարձակող առաջին քաջե-
րէն եղաւ:

Գիտէր Մանուկ որ մահը չի պիտի խնայէր իրեն,
բայց ի՞նչ փոյթ, ինք մինակ չի պիտի հանդէպ փառ-
քի բլուրին վրայ: Մուսա-Լերան զոյգ մը հերոսները
և Հայաստանի ու Կիլիկիոյ պաշտելիներէն ալ մաս մը
իրեն հետ կողք կողքի պիտի ննջէին հոն յաւիտեան:
Եւ իրենցմէ ոչ-չատ հեռու՝ Սալթ գաւառակի Այնի-
Սիւվէլան չէրքէզ գիւղին մէջ, տեղակալ Համաիի, հը-
րամանատար Պէտրիի ու միրալայ Էմիրզէի զրգումով
1918 Ապրիլ 5ին չարաչար մորթում 160 հայ տարա-
գիւրները, ինչպէս Ամմանի ու շրջակայքի հազարաւոր
նահատակները, իրենց շատ մօտիկ պիտի ըլլային միշտ,
ու Արարայի կատարէն փչող անդորրիչ հովերը պիտի
օրօրէին յաւէտ անապատի մեր բոլոր եղերաբաղդ մե-
ռելներն ալ...:

ԳՐԻԳՈՐ Գ. ԳՈՒՏՈՒԼԵԱՆ

Բօր-Սայխա Հ. Քէմը

ՈՒԻՏԻ ԿՈՒԳԱՄ

Մտերմիս՝ ՍէրժԱՆ ՄԱՆՈՒԿ ԻՆ

Հեռո՛ւ՝ հերո՛ս աւերուած Հայքեցիքն մեր դժբախտ՝
Արարայի բարձունքը ընտելցիւր դուն գերեզման...
Ափ մը մոխիր ձեռքիս մէջ անխնայեան Հայքեցեաց,
Արիւն-արցունք աչքերուս՝ ուխտի կուգամ քեզ այսօր...:

Քեզ կը բերեմ օրհնեցիք մեր պապերուն յաղթական՝
Մեր անարգուած մայրերուն համբոյրին հետ սիրակաթ.
Քեզ կը բերեմ անբառամ փունջ մը ծաղիկպերիսէն
Զոր խոտանգուած փոյերըդ հաւաքեցիք արցունքով...:

Դուն ո՛վ հոգի անձնուրաց, վրէժխնդիր նահաւակ,
Քեզ կը բերեմ պատգամունքն իմ սրգաւոր հոգիիս՝
Որուն ա՛յնքան դուն մօտիկ մաքուր սիրովդ ապրեցար,
Ու գերեզմանդ բողուցիւր իբր փառքի Յիսասակ...:

ՕՆՆԻԿ ՄԱՀՏԵՍԵԱՆ

ԻՆՉՊԵՍ ԾՆԱԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԼԵԳԵՈՆԵ

(Ֆրանսերէն ընագրէն թարգմանուած - Ծ. Հ.)

Ճէպէլ-Մուսայի Հայերը, զորս մենք փրկած էինք,
չէին կրցած թեթեւ սրտով թողուլ իրենց լեռներն ու
պապարը անիծապարտ Թուրքին դէմ:

Իրենց սիրտը կը յորդէր ատելութեամբ և վրէժով:
Ամէն օր, իրենցմէ պատուիրակութիւններ կ'ընդունէի,
որոնք կուգային ինծի պարզել զործողութեան արկա-
ծալի յատակագծեր: Իմ պետերս զիւրաւ ըմբռնեցին
թէ կարելի չէր ամբողջ այդ կորիճ երիտասարդութիւ-
նը ձգել որ Բօր-Սայխաի «քէմը»-ին մէջ, առաջին վրայ,
անհամբերօրէն դափրէ: Բօր-Սայխաի Ծովային Սպա-
յակոյտը անոնցմով շահագրգռուեցաւ և քիչ յետոյ ըս-

կըստ տալ անոնցմէ փափաքողներուն զինուորական մասնաւոր կըթուծին մը, Գաղթականներու «Քէմը»ին մէջ իսկ: Հրամանատար Պընուա տ'Ազի, «Ժօրէկի-պէրի» ի հրամանատարը, որ ստանձնած էր ռազմակըթա-կան այս պաշտօնը, իր ճշմարտապէս ֆրանսական ամբողջ կորովը զբաւ ստուարացնելու զինուորագործող-ներու թիւը և անոնց մէջ զօրացնելու մարտական կըթանքը:

Ես օգնական նշանակուեցայ Հրամանատար Պընուա տ'Ազիի, վարելու համար այդ շարժումը, որ անակըն-կալօրէն արդիւնաւէտ եղաւ:

Քիչ ժամանակէն, ամբողջ գումարտակ մը կատա-րելապէս կըթուած էր, շնորհիւ նորագիրներու եռան-դին, և պատրաստ էր ի հարկին գործողութեան մէջ մտնելու: Այն ատեն է որ զրուեցաւ հարցը ամբողջ այդ ջերմեանդ և զինավարժ երիտասարդութեան օգ-տագործումին:

Ճէպէլ-Մուսայի Հայերուն Գումարտակը կորիզն եղաւ լէզէոնին: Հայերը շատ բան կը պարտին առնա-կան կորովին այդ հայրենակիցներուն որոնք նախ զխա-ցան իրենց երկրին մէջ Թուրքերը պարտութեան մատ-նել, և յետոյ կազմակերպուիլ մեծ հայրենասիրութեամբ ու կարգապահութեամբ:

Հրամանատար Ռօմիէօ Փարիզէն եկաւ «միաիօն» ու-նենալով ձեռք առնել ո՛չ միայն Ճէպէլ-Մուսայի փա-խըստականներուն մէջ արդէն ստեղծուած շարժումը, այլ Եգիպտոսի հայկական շարժումը որ՝ Ֆրանսայի կողմէ Ճէպէլ-Մուսայի երիտասարդութեան արուած զինուո-րական աջակցութենէն քաջալերուած՝ կը յայնապար-ծըէր ռազմական աւելի լայն համեմատութիւններ առ-նելու երաշխիքներով:

Ծովակալութիւնը, որ ցայն վայր Հրամանատար Պընուա տ'Ազիի միջոցով զբաղած էր Հայկական զին ուորական հարցով, իր«միաիօն»ը կը փոխանցէր Բանակին, Հրամանատար Ռօմիէօին որ առ այս եկած էր մասնա-ւորապէս Փարիզէն: Ես այն ատեն Ծովակալութեան Սպալակոյտին կողմէ Հրամանարատ Ռօմիէօի «միաիօն»ին

կցուեցայ: Ճէպէլ-Մուսայի Հայերը՝ տնտեսելով որ իրենց բաղձանքները աստիճանաբար կ'իրագործուէին՝ առա-ջինները եղան պատասխանելու մեր նոր կոչին: Վեց հարիւրի չափ կամաւորներ արձանագրուեցան, և Ծովա-կալութեան կողմէ մարզուած սկզբնական գումարտա-կը լայնօրէն կրկնապատկուեցաւ: Եգիպտոսից հա-մար կացութիւնը աւելի փափուկ էր: Ես կրնայի իմ պետերուս առջև երաշխաւոր ներկայանալ Ճէպէլ-Մու-սայի երիտասարդութեան համար: Ես զայն պէտք եղա-ծին չափ կը ձանձնայի անմոռանալի այն օրէն ի վեր, ուր ինծի տրուած էր իր փրկագործումին աստարել: Բայց եգիպտոսի երիտասարդութեան համար չէի կրը-նար այնքան անվերապահօրէն հաւատարմութիւն տալ:

Ձիս կ'ահաբեկէին մանաւանդ կուսակցական նա-խանձորգութիւնները, որոնցմով Հրամանատար Ռօմի-էօն ալ մեծապէս մտահոգուած էր: Ամէն բանէ առաջ, և քանի որ հիմա հայ ազգ. շարժում մըն էր որ կը ծը-նէր Ֆրանսայի հովանիին տակ, պէտք էր հայ կուսակ-ցութիւններու միարանութիւնը իրագործել, աւելի ա-պահովապէս և անոնց հետ համաձայն աշխատելու հա-մար: Ես բաւական ծանօթ էի Եգիպտոսի ինչպէս այ-լուրի Հայոց հայրենասիրութեան: Վայրկեանը հանդի-սաւոր էր: Բարձր-Հայքը թրքական լուծէն ազատագր-ուած էր արդէն ուսս յաղթական զօրաց կողմէ: հայկա-կան կազմակերպուած և տարամերժօրէն ազգային գոր-ծողութեան անսահման տենչանք մը կը ցնցէր բոլոր սրտերը: միջնորդողը նպատատար էր: Բարեկամներ ինէ խնդրեցին ինքս իսկ փորձել, հայ ծագումով ֆրան-սացի սպայի հանգամանքովս, յառաջ բերելու այդ միարանութիւնը, վստահ թէ պիտի յաջողէի: Հակառակ այդ մտաին ունեցած իմ ալ վստահութեանս, կը նախ-ընտրէի տակայն ձեռնպահ մնալ չափազանց ուղղակի գեր մը կատարելէ: Ես զինուորական մըն էի ամէն բա-նէ առաջ, ըստ արամադրուած և յստակատես պետ մը ունէի, և ապահով էի թէ ուշ կամ կանուխ այդ միա-բանութիւնը պիտի իրագործուէր: Մենք թղթակցու-թեան մէջ էինք եգիպտոսի զանազան կազմակերպու-

թեանց հետ որոնց մէջ բաւական բարեկամներ և վրա-
տահելի յարաբերութիւններ ունէի: Անհատապէս բոլոր
Հայերն ալ համաձայն էին Ազգային Միութեան անհրա-
ժեշտութեան մասին՝ զինուորական նոր ծնող շարժումին
հանդէպ զոր Ֆրանսան ինքնամատոյց կըլլար վարելու.
ամենուն ալ կարծիքովը այսպէս էր կացութիւնը: Օր
մը համարձակեցայ ըսել. «Հրամանատար՝ իմ, հայկա-
կան միութիւնը պիտի կատարուի, անիկա պիտի կա-
տարուի Ֆրանսայի անունով. պահանջեցէ՛ք զայն, այդ
անունով, և դուք զայն ձեռք պիտի բերէք:»

Հրամանատարը գրեց, և՛ ինչպէս նախազգացուած
հրաշքով մը՝ կուսակցութիւններու միութիւնը կնքը-
ւած էր Եգիպտոսի մէջ քանի մը օր յետոյ: Զինուորա-
գրութեան յանձնախումբեր հաստատուեցան Գահիրէ և
Աղեքսանդրիա: Ճէպէլ - Մուսայի մեր նորագիրներուն
հետ Ա. Վաչտի մը զօրաթիւը արդէն ապահովուած էր
Արեւելեան Լէգէոնին:

Պաշտօն ունենալով Բօր - Սայիտի մէջ զինուորա-
գրութեան բարոյական և քաղաքական հսկողութիւնը
կատարելու, Արեւելեան Լէգէոնին Կիպրոս փոխադրու-
թենէն յետոյ, ես մեծ հրճուանքն ունեցայ տեսնելու
գալուստը ամերիկահայ մեր հիանալի կամուորներուն
զորս երբէք բաւական գոված չպիտի կրնամ ըլլալ:

Ֆրանսայի Օտար Լէգէոնին կարիճ վերադրողները
և Միջագետքի ու Պաղեստինի ազատագրուած զինու-
որական հայ զերինները եկան բոլորն ալ ստուարացնել
Հայկական Լէգէոնին շարքերը: Անիկա այլևս լաւ հաս-
տատուած ուժ մըն էր, որով հպարտ կրնային ըլլալ Լե-
գէոնին պետերն ու Հայերը: Բոլոր այդ պատուական
ազաքը զորս այնքան կը սիրեմ, ու որոնց՝ միջոցնե-
րուս ներած չափով՝ դադրած չեմ օգտակար ըլլալէ,
զիս լաւագոյնս վարձատրած են սկիզբի չըջանին իմ
ճիգերուս ու ներուժեանցս փոխարէն, և անհամբերօրէն
բաղձացուած այս ժամուս՝ երբ անոնք մեծագոյն բերկ-
րանքն ունին Ռուբինեանց ազատագրուած հողին վը-
րայ կոխելու, իմ մտածումս աւելի քան երբէք անոնց

հետ է: Անհատները հաշուի չեն առնուիր իտէալին հան-
դէպ: Երբ մարդ զինուորական է և կամուոր, միակ դո-
հունակութիւնը զոր կրնայ ունենալ՝ կատարուած պար-
տականութեան զգացումն է:

ՏԻՐԱՆ ԹԻՔԵՆԱՆ

Գօմիսէր Ֆրանս. Ծով. Իշխանութեան

1919 Յունվար

ԱՂԱՂԱԿ ՄԸ ՏԷՐ ԶՕՐԷՆ

ՅԱՂԹԱՆԱԿԻՆ ԴՐՕՇԱԿԸ

Սիրելի Պարթեւեան,

Անտկնիալ մը պիտի ըլլայ իմ ձայնս, որ Զօրէն՝
այս մեծ զահճատունէն՝ կը հասնի Ձեզի: Երկու տարի
առաջ իբր մահապարտ դէպի անապատ կը նետուէի
Պօլսէն, բայց մահուանս ձամբուն վրայ, բախտը օգնեց
և խառնուեցայ աքսորականներու տխուր կարաւանին:
Այլ անունով հասայ մինչեւ Համամ, ուր զինուորա-
գրուեցայ բռնօրէն և որպէս ատաղձագործ զրկուեցայ
դէպի Տէր Զօր:

Ողջ եմ հիմա, այս ահաւոր ջարդատան մէջ, ուր
հարիւր յիսուն հազար Հայեր ինկան: Այդ նահատակ-
ներու բեկորներէն կը մնայ միայն հազիւ հազար հինգ
հարիւր հոգի, հոս հոն ցիր ցան, մեծ մասամբ կին:

Բախտը կարծես զխառնով հոս նետեց զիս ու ողջ
պահեց. թերեւս ականատես ընելու համար ջարդի ե-
ղևնավայրերուն:

Հոս հազիւ թէ թուրք ոճրագործ բանութիւնը հեռացաւ այն ճամբայէն ուր Հայուն ոսկորներու կոյտը կը քնանայ, « Որբախնամ » մը կազմուեցաւ և հաւաքեց ջարդի խլեակները որոնց թիւը վաթսուներկը հառնի այսօր : Այդ կենդանի պատմութիւնները կ'ըստանան օրական քիչ մը սնունդ բայց մերկութիւննին չէ պատապարտած գեռ : Ի՞նչով կարելի էր հոգալ այդ քանը երբ հոս ամէն Հայ որք ու հացակարօտ է այսօր :

Եթէ անմիջական օգնութիւն չը հասնի, գժրախտաբար, վերահաս ձմեռը կը սպառնայ տանիլ այդ հէզ բեկորներէն շատերը :

Հոս, սիրելի Պարթեւեան, աքսորանքիս մէջ թէև անհունօրէն տառապեցայ, բայց տառապանքս քնարաւորթնաց : Պատրաստեցի « Դէպի Անապատ » անուն երկս ուր Հայ Տարագրութիւնը կուրամ իբր ակննատես վկայ : — Դո՛ւք սակայն հոս բլլալու էիք, Պարթեւեան, վերքերու մօտ՝ երգելու և անմահանալու համար :

Տակաւին օրինաւոր վարչութիւն մը չի հասաւ Զօր : Ի՞նչ լուր Հայաստանէն. տակաւին մութին մէջն եմ Մայր-Հայրենիքին մասին :

Բայց, Պարթեւեան, առաջին առիթով, ա՛խ, չի մոռնալիք զրկել ինծի հոս, Զօրի մէջ, հայ ջարդուածներու ոսկորներուն վրայ, Հայ Յաղթական Դրօշակը որպէս ընծայ նահատակներուն : Անոնք, իրենց աւագներուն տակէն, հաւատացէ՛ք որ պիտի ժպտէին :

Համբոյրներով Զերդ

ՍԱՀԱԿ ՄԵՍՐՈՊ

ՃԻԹ ՄԸ ԱՐՑՈՒՆՔ՝ ԻՄ ԹԱՂԱՐԻՍ

Եղբօրս՝ ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՏԷՐ-ՊԱՐԻԵԼԵԱՆԻ յիշատակին

Սիրելի Պարթեւեան,

Թոյլ տուէք որ շիթ մը արցունք ալ ես ցօղեմ Զեր «Արարա» ին. մէջ որ կոչուած է ըլլալ ցեղիս հերոս նահատակներուն ձօնուած սխրալի բուրաստան մը, և որուն մէկ անկիւնը թաղար մը ունիք անշուշտ իմ բերելիք թարշամած, այլ անմեռ ծաղիկիս համար :

Եղբօրս յիշատակն է ան : — Մարտիրոս Տէր - Պարթեւեան, ծնեալ Սննդրդի, հազիւ քսանվեց զարուններ բոլորած, Հայրենի զիւղին վարժարանէն ելլելէ յետոյ, Էքանի մը տարի գեղջիական զպրօցներու ծառայեր է իբրև ուսուցիչ : Օամ. Սահմանադրութեան վաղորդայնին՝ Պոլիս կուգայ, և, շատերու պէս յուսաւ ըլլէ պ'կ'անցնի Ատիս-Ապապա, ուր հազիւ կը ուսան մը ապահոված էր իրեն, երբ կը պայթի համաշխարհային պատերազմը :

Կովկասի ճակատը բռնկած էր : Անդրանիկի ու Քեռիի գունդերուն քաջագործութիւնները կը խանդա-

վառէին Արտասահմանի Հայութիւնը, և արձագանգ տալով մինչև եթովպիա, անկէ ալ ութնեակ մը կրարիճներ ճամբայ կ'իջնային, երթալ միանալու հայրենի սահմաններէն ներս խուժող իրենց ռազմիկ եղբայրներուն:

Ատոնցմէ մին էր հարազատս:

Պուլկար սայթաքումը, սակայն, կը գոցէր յանկարծ Պալքաններէն զէպի Կովկաս ճամբան: Ու մեր ամենի ուխտաւորները կը սախալէին իրենց ներսիդին անթեղել վրէժին կրակը մինչև Հայկական Լէզէոնին կազմութիւնը, որ չուշացաւ:

Քանիցս փորձեր էի ետ կեցնել եղբայրս կամաւորական անձնագոյնութեան ճամբէն, ինքզինք վերադահելու համար ուրիշ նուիրումի մը, վաղուան հայրենի վերականգնումին: Բազմանգամ ու կոտորուած ընտանիքի մը միակ առողջ մնացորդը, մեր օճախին՝ վերաշինման միակ յօլան էր Մարտիրոս...: Պահ մը յուսացի թէ կը համակերպէր իմ տեսակէտին: Բայց օր մը տեսայ թէ մեկնած էր հո'ն, ուր սրտոտ Հայորդիները ժամադիր էին, և ուր ողջակէզի նոր սեզան մը պիտի սարքուէր ազատութեան անյագ բազինին առջև...:

Իր վերջին երկառոյթին մէջ, վրէժի ծարաւն էր որ կը խօսէր, «Սիրելի՛ եղբայր, գիշերն ի բուն անծայն անշուշի քալեցինք: Հիմա թշնամիին դէմ յանդիման ենք: Ակռաներնիս կճրտելով, վայրկեան առ վայրկեան կրակի մկրտութեան կը սպասենք»...:

1918 Սեպտեմբեր 19ի զուցաղնամարտին հոյակապ զրուակն է որ կը կերտուէր քանի մը օր վերջը: Դրժոխածին էնվերներու անխորտակելի գաւառած վերջին պատուարը՝ Արարան կը փշրուէր մեր վրէժինդիր մարտիկներուն կատաղի գրոհին տակ...: Տաճիկ ոճրաղանգ բռնակալութեան մեծաշուաշ փլուզումն էր որ տեղի կ'ունենար...: Փա՛նք մեր նահատակներուն:

«Արարա՛»գ, սիրելի Պարթեւեան, պիտի յուշածուն ըլլայ երախտագէտ Հայուն, որպէսզի՝ վաղը՝ Նազովրեցիին գերեզմանին մօտ՝ ուրիշ գամբարան մըն ալ կառուցուի եղբօրս հետ հանգչող քանեակ հերոսներուն վրայ՝ որոնք ռաշվիրաներն եղան հայ ազատագրութեան:

Աղն քսանդրիտ

ՈՍՏԱՆԻԿ ՏԵՐ-ԳԱՐՐԻԷԼԵԱՆ

ԱՐԱՐԱՅԻ

ԿՈՒԻԻՆ ՎԻՐԱԽՈՐՈՒԱԾ ՀԱՅ ԶԻՆԻՈՐԵՐԸ
(19 Սեպտեմբեր 1919)

Աւետեան Յարութիւն, 6 գօմ, Մալաթիա Ամերիկահայ Աթանիկեան Արթաքի, 4 գօմ, Կ. Պօլիս, Գահիրէէն Առաքելեան Ղուկաս, 4 գօմ, Բալու, Ամերիկահայ Բառլէզեան Կարապետ, 4 գօմ, Տիգրանակերտ, Գահիրէ Բուլուքեան Սարգիս, 4 գօմ, Բերրի, Ամերիկահայ Բալթոնճեան Յաւակ, 5 գօմ, Մեղրէ »
Գասպարեան Յովհաննէս, 6 գօմ, Մալաթիա »
Գարրիէլեան Հայկազն, 6 գօմ, Խարբերդ »
Գասպարեան Եղիա, 4 գօմ, Խարբերդ »
Գարամանեան Սարգիս, 6 գօմ, Սուէախ »
Գըլըճեան Լեւոն, 4 գօմ, Սուէախ »
Գարաեան Արարամ, 5 գօմ, Գահիրէէն »
Դուրիթեան Արմենակ, 5 գօմ, Զմէկաճագ Ամերիկահայ Դանիէլեան Մանասէ, 5 գօմ, Քէսաս »
Եկաւեան Կարապետ, 5 գօմ, Արարիկ »
Եըլարճեան Տիգրան, 5 գօմ, Տիգրանակերտ »
Եզնիկեան Եզնիկ, 4 գօմ, Արարիկ, Գահիրէէն »
Եղիաեան Արթին, 4 գօմ, Երզնկա, Ամերիկահայ Զիլկիկեան Միքայէլ, 5 գօմ, Էվէրէկ »
Էկինեան Եղուպ, 5 գօմ, Զնքուշ »
Թաւաքճեան Պետրոս, 4 գօմ, Սուէախ »
Թեւոնեան Յովհաննէս, 6 գօմ, Զնքուշ, Ամերիկահայ Թաշճեան Յակոբ 2 գօմ, Տիգրանակերտ »
Թօփալեան Ստեփան, 6 գօմ, Սերաստիա »
Թըրըզճեան Պօղոս, † 5 գօմ, Զնքուշ (վերջէն մեռած) »
Խոտաիկեան Թովմաս, 6 գօմ, Սուէախ »
Խէրպէկեան Գէորգ, 4 գօմ, Խարբերդ, Ամերիկահայ Խանդաւեան Մեփի, 5 գօմ, Կիւրին »
Կարապետեան Լեւոն, 5 գօմ, Խարբերդ »
Կարապետեան Պետրոս, 4 գօմ, Սերաստիա »
Հանէսեան Ճօրճ, 5 գօմ, Սուէախ »

Շատ ընտանի, ո՛հ, շատ սիրուած, տենչացուած,
Անունի մ'ան հնչիւնն ունի քաղցրալուր.
Անով լեցուած հոգիս իմին այս գիշեր,
Լոյս տեսիլքի մը մէջէն
Մեծ Աւօտին կը ժպտի:

Արարա՛...
Օտար հոգի մ'ալքերէն
Դուն վեր ցըցուած, ո՛վ կոթող,
Քու կողերէդ փառքի պայծառ ջրվիժում՝
Մ' ախանակիտ աղբիւրներու ջուրին պէս,
Վար կը յորդի, վա՛ր մեր հոգին հայրենի
Արիւնդող դաշտերուն մէջ (ուր երբեմն
Ահեղ վրէժը Ոճիրին պլլուած
Իբրեւ եղիճ ուռճացաւ)
Ուսկեղու հո՛ն հունան արդէն ծիւ տուած
Ազատութեան մեր երազին դարաւոր...:

Արարա՛...
Մինչեւ երէկ, գեռ կոյտ մ'էիր դուն անշուք,
Անանուն կոյտ մը հոգի.
Օձերու բոյն, կարիճներու թաղըստոց.
Ծիւ մը ծաղիկ չէր բուսներ լերի կուրծքիդ՝ ուր
Կը թառէին յաճախ ծերուկ բազէներ
Մագիլներնուն արիւնն հոգիդ սրբելու...:

Դարեր անցան գագաթէդ՝
Սառներն իրենց թափելով.
Դուն մնացիր միշտ մոռցուած, միշտ անշուք
Բըլուրը հէք, ուր հրէուհին սիրաատարփ,
Երբեմն միայն, ժամաղիր,
Քթթումին տակ խորհրդալոյս աստղերուն
Իր սիրածին սպասեց...:

Հաճինեան Մինաս, 4 դամ, Կեսարիա, Ամերիկահայ
Ճերմակեան Սիրական, 4 դամ, Մարգուան »
Մաղոեան Մովսէս, 5 դամ, Խարբերդ »
Մարաշեան Մարգիա, 5 դամ, Կիւրին »
Մինասեան Նշան, 4 դամ, Խարբերդ »
Մուրատեան Յակոբ, 4 դամ, Կեսարիա »
Մանանեան Կարապետ, 5 դամ, Թումարզա »
Մէտեան Կարապետ, 3 դամ, Իզմիր, Գահիրէէն
Մաթիկեան Մեարոպ, 4 դամ, Խարբերդ, Ամերիկահայ
Մէֆթեան Պետրոս 4 դամ,
Յակոբեան Ծերմոն, Տ. Խ., Կեսարիա, Ամերիկահայ
Յովսէփեան Վահրամ, 5 դամ, Քէսապ »
Ներսէսեան Յակոբ, 4 դամ, Խարբերդ »
Ներսէսեան Սենեքերիմ, 5 դամ, Սերաստիա »
Շաղոեան Յակոբ, 5 դամ, Էվէրէկ »
Շալճեան Յակոբ, 5 դամ, Կեսարիա »
Չիւրկինց Արամ, 6 դամ, Քէսապ »
Պօղոսեան Բօլ, 5 դամ, Քէսապ »
Պետոեան Կարապետ, 4 դամ, Պրուսա, գերի կամաւոր
Պէրպէրեան Ղուկաս, 6 դամ, Խարբերդ Ամերիկահայ
Պէրպէրեան Տիգրան, Տ. Խ., 2 պաթ., Տիգրանկրտ »
Պետրոսեան Պարամ, 4 դամ, Խարբերդ »
Պէպրոսեան Աստիկ, 4 դամ, Էվէրէկ »
Պարկիրճեան Արմենակ, 5 դամ, Կիւրին »
Պալճեան Գեորգ, Տ. Խ., Ռօտտոթօ, Գահիրէէն
Սաղարճեան Ովսիա, 5 դամ, Քէսապ »
Սարգիսեան Սաչատուր, 5 դամ, Կ. Պօլիս, Գահիրէէն
Սաչաքլեան Յովհաննէս, 4 դամ, Մալաթիա, Ամերիկահայ
Սիոսեան Յովհաննէս, 6 դամ, Քղի »
Սողոմոնեան Եսայի, 5 դամ, Քէսապ »
Տէրաքլեան Նիկողոս, 5 դամ, (վերջէն մեռած) »
Քէրէկեան Նազարէթ, 4 դամ, Ատանա, գերի կամաւոր
Քէնաիրեան Ահարոն, 6 դամ, Խարբերդ, Ամերիկահայ
Քէսէճեան Վահան, 4 դամ, Կ. Պօլիս, Գահիրէէն
Քըտիկեան Եսայի, 6 դամ, Քղի, Ամերիկահայ
Օսկանեան Աւետիս, 6 դամ, Խարբերդ »
Ֆէրարեան Պետրոս, 5 դամ, Խարբերդ »

Օր մ'ալ յանկարծ, ահեղ երկունք մ'զգացիր
Կողերուդ տակ, — լղի էիր ոճիրով —
Գալարուեցար, թոթուուեցար, գոռացիր
Երկինքն ի վեր ժահր ու մախանք թփնելով,
Եւ արողի մրկումի մ'ընդմէջէն,
Դուն աշխարհի պատգամեցիր, պատմեցիր
Հուսկ յազթանակը Չարին՝
Ընդդէմ հպարտ Արդարութեան, որ հեռուէն,
Թէև դանդաղ ալ հաստատ
Եկած էր հո՛ն, ոտքիդ տաջև ու գրած
Վրանն իր լայն, որուն տակ
Կը դարբնուէր մեծ Յազթանակը վաղուն՝
Սալին վրայ Վրէժին . . . :
— Դուն հեռացիր, փոթորկեցար, մանչեցիր,
Շանթեր թռան կուրծքէդ վեր.
Եղեանը պահ մ'ինքզինք կարծեց սպահով,
Կուրծքիդ պեղուած ակօսներուն մէջ մթին . . .

Հրաման մ' — «Յառա՛ջ . . .» — մութին մէջ
Սրափողերն ահարկու,
Լեռնէ ի լեռ, հորիզոնէ հորիզոն,
Մարտին գոռ երգն հնչեցին . . . :
— Կռիւն էր ալդ. դիւցադուններ հրաջուի,
Հոյատեալի, կանգնապեղ,
Սուրերն իրենց ամեհօրէն ձօձելով՝
Կուրծքիդ ծուար Եղեանին դէմ վազեցին . . .

Օ՛, վազեցին,
Սէզ կտրիճներն իմ ցեղիս,
Աչքերուն մէջ թարթելով
Կայծերն ամբողջ դժողքին,
Ի՛սկուաններնուն մէջ կամշոտ
Խածած վրէժն ահարկու . . .
Խորտակուեցան ուղմազիժերն անառիկ
Թորդոմական Վիշապին
Խուժումին տակ ամեհի
Եւ խաժամութն անանուն,
Մէկ հարուածով՝ սրտէն ուժգին զարնուած .

Դանդաշեց ու նըկնեցաւ
Եւ Պարտութեան ճամբաներուն երկայնքին
Գերեզմաններ փորեց ան . . .
Գերեզմաններ, գերեզմաններ՝ դաշտերուն
Մէջ, ուր ան մերթ գերեզմանել էր փորձեր
Ամբողջ մեր ցեղը ազնիւ :

Արարա՛ . . .
Ա՛հ, դուն տեսար, դուն տեսար
Խառնուրդը մեծ, վայրագնարբշիւ կատաղի,
Սուին սուինի, ճակատ ճակտի, կուրծ կուրծքի,
Խառնուրդն ահեղ ստատիկ
Մոլեկնավառ հայ ձեռին.
— Որուն ի տես աշխարհի բողբոջ իրենց
Ձեռքին բռնող, ուժին հակալ սապեաներն
Զմայլանքէ ապշոպուած՝
Արձակեցին քառսին մէջ արիւնի
Իրաւունքի մեծ «Եղիցի»ն աստուածեան . . . :
Ու լոյս եղաւ, հրաշաթոյր, ցոլավառ .
Ազատութեան լոյսն աղու .
Դարերու մութ խառարին մէջ զալարուող
Մեր աննըման աշխարհին . . . :
Օ՛, դուն տեսար, մրկաթափ, մահափիւռ
Անոնց արշաւը վայրագ .
Որ իր որսին վրայ վազող վազրին պէս .
Կապարի յորդ հեղեղներուն բնդմէջէն՝
Անցա՛ն, անցա՛ն քու բարձունքէդ, Արարա՛ .
Արարատին ձայն տալով :

.

Հիմա, ո՛վ ըլլար, մտածումիս մէջէն դուն,
Փառքի փողփող լոյսի մը պէս կը յառնես . . .
Քու ծոցիդ մէջ կը տեսնեմ
Քրտաներէք վկաներու դիւցադուն
Հատակներն յազթ. որ կը պառկին ժպտազին
Յոլքերուն դէմ աստղերուն,
Դափնիներով պատանքուած . . .
— Քսաներէք վկաներ,

Որոնք մահուան աչքերուն
Մէջ շեշտակի նայեցան,
Ու գեռ չինկած՝ քու բարձունքէդ գիտեցին
Ամպածըրար հպարտ լեռներն հայրենի
Որոնց արդէն կատարներէն կը ցաթէր
Ազատութեան վարդահեղեղ Արշալոյսն . . .

Հո՛ն են անոնք, խաղաղօրէն քրնացած
Կուրծքիդ պեղուած փոսերուն մէջ մենաուոր,
Փոսեր՝ որոնք յորդ աղբիւրներ կը գառնան
— Փառքի վճիտ աղբիւրներ —

Որոնց մէջ . օր մը աշնան,
Հայ Նէմէսիան իր դաժան սուրը ջրեց . . .
Հո՛ն են, հո՛ն են, հայրենիքի կուրծքէն վեր
Թեւած գեփիւռ մը գըթոտ,
Կուգայ յաւերժ օրօրել,
Մօր մը նման խանդակաթ.
Յաղթական նինջը անոնց,
Մինչ քու սե հողդ ուռցուած՝
Անոնց կարմիր արիւնէն՝
Կը ծըլի վարդ ու շուշան . .

Դո՛ւն, Արարա՛, գիցարնակ ո՛վ բլուր,
Ու խառատելի խորան մըն եւ ա՛լ հիմա,
Ուր Հայ Մտածումն, հայ Հոգին
Բարեպաշտիկ երկիւղած
Կուգայ յաւէտ ծնրադրել,
Եւ ոյժքերէդ՝ գերթ վարդի հոյզ դուրս մղող՝
Անմահութիւնը ըմպել . . .

Արարա՛ . . . —

Եւ հայ զաւակ, երբեմն ցաւոտ պուէտ մ՞հէք,
Այսօր քնարիս լալկան թելերը փշրած,
Անոր կուրծքին նոփնոր լարեր պրկեցի
Մեծ Փիւնիկի մ՞աղիքներէն ոլորած —
Բեղի կուգամ, Մահարձանիդ ոտքին տակ,
Հայրենիքիս Յարութեան երգն երգելու . . .

24 Սեպտեմբեր 1918

Մ. ՈՍԿԵԱՆ

ՕՐ. ԱՐԱԳՍԻ ՓԱՓԱԶԵԱՆ

Հայկական Լեզէոնի Ապաքինարանին կազմուրիչ
Ժպիտը, անձնուէր հիւանդապահուհին Օր. Արաքսի
Փափազեան՝ Գարօրայ Հերեանի—Ջէյթոնի աղ սիրուն

ու վաղանցուկ հաստատութեան տեսուչին—աջ թելը
եղած է սկիզբէն մինչեւ վերջը . .

Օր. Փափազեան հիւանդապահուհի իր ուսումն
ստացած է Ֆրանսական Կարմիր-Խաչի (Union des
Femmes de France) Գահիրէի մասնաճիւղին մէջ .

Ամերիկայէն կը ձանձնամ գինքը: — Երիտասարդ տարիքին՝ ծերունիի մը հանդարտութիւնն ունէր: Երբ մենք կը բռնէինք, կը բորբոքէինք, Հերեան խաղաղիկ, չափաւոր ոգեւորութիւն մը, պաղարիւն չահա-

գրգռութիւն մը հաղիւ ցոյց կուտար՝ աղատագրական մեր ջգածգովան մտքառումներուն հանդէպ:

Կը սպասէր, կարծեա, որ իր մազերն աղէքեկէին՝ որպէսզի պոթկար իր հոգւոյն մէջ անթեղուած հրա-

բուխը:

խանդավառութեան ու պալքարող կորովի տեսակէտէն, գլեց անցաւ մեր ապերասան պատանութիւնը:

Հերեան գիտ սահմակեցուց, կամաւորական գործիչի ու կամաւորի զերին մէջ՝ ամերիկահայ ողորումներէս տաւր տարի յետոյ, Նեղոսի ամերեան վրայ՝ ուր եկած էր միանալու Նիւ-Իօրքէն իր ձամբայ հանած արիա-

կան աղաքներուն:

Համակ ջիգ, եռանդ, անձնուիրութիւն, «պիղնէամէն»ի ու իսէալիսթի աչա համեստ ալ անզուգական տիպարը պի-

տի գմալեցնէր մեզի, և հրապուրէր իր օտար «չէֆ»երը:

Հայկական Լեզէոնին Հրամանատարութիւնը ան- պայման վստահութեան ապացոյցներ տուաւ իրեն՝ ուրոնք տիտղոսներէ աւելի կ'արժէն:

Մեր կամաւորները զրկանքի ու տաժանքի իրենց կեանքին մէջ մեծ եղբօր մը անվերապահ հոգածութիւնը գտան միշտ անոր մօտ: Ամենուին համեղ, Հերեան ա-

մենուին սիրելին պիտի դառնար իրաւամբ:

Ունայնամիտ ու ձեռապաշտ եզիպտահայը իրմով չանցաւ ամերիկահայ լուսավոյն նկարագիրը, չիվ-

չիտակ նպատակին զիմող կարուկ, գործունեայ, սրտոտ գործիչը: Զէյթունի Ապաքինարանը իրմով դարձաւ ազ- գային համակրութեան վառարան մը:

Իր պարզ ու զուարթ խօսքը եզիպտահայ բեմերէն թունդ հանեց թմրած խղճմտանքներ, և վստահ եւ որ Սուրիոյ մեր տարալիր եղբայրներուն ալ կրցաւ ջամ-

բել սրտապնդումը որուն ա'յնքան կարօտ էին անոնք:

Կամաւորին, տարագիրին, որբին, այրիին վիշտե-

րուն ու կարիքներուն ընդառաջ վազող ալս պատուա-

կան Հայը ա'յն հազուագիւտ երախտաւորներէն է որոնց անունը տառապանքի ալիքներու մէջէն պիտի հնչէ

բերնէ բերան, խանդաղատագին ու չնորհապարտ ար-

տալապտութիւններով օժուին:

Գարօրա՛լ Հերեան, Սուրիա գտնուի՛ս հիմա թէ

կիլիկիա, գիտե՛մ որ դուլ ու դադար չունիս քու սրխ-

րալի բոլորանտիրութիւյ մէջ: Բալէ՛, չտապէ՛, քու ար-

ցունքոտ ժպիտիդ կազդոյրը տանելու մեր ցաւագին

վերապրողներուն որոնցմով հայրենի մեր վերածնունդը

կ'երկնուի: Ես գլխարկս կը հանե՛մ քու անխոնջ հետա-

պընդումիդ, քու նուիրական ուխտիդ, քու անլքելի

մուրափող սոջի...:

Ծովափայտյ թէքէեանին և Սու-Լիէօթընան Բօր-
թուքալեանին հետ՝ Մարտէլլի հայ գաղութին կը պար-
տինք Ասրիբան վահէ Սաաթճեանը, երիտասարդ զին-
ուորականի ու մտաւորական անձնուէրի զմայլելի
ղէմք մը:

Փրանսա-
կան ռազմա-
ճակատէն —
ուր կրակի մը-
կըրտութիւնն
ստացած և դա-
ժան կռիւնե-
րու մէջ թըր-
ծըւած էր ար-
ղէն — Եգիպ-
տոս ժամանե-
լուն՝ շատե-
րու հետ բաղ-
դըն ունեցայ
իբրիկուն մը իր
ներկայութիւ-
նը վայելելու
Ազգ. Սրահին
մէջ՝ ուր ըն-
դունելութիւն
մը տեղի կ'ու-
նենար ի պա-
տիւ իրեն, ինչ-
պէս նաեւ վա-
ղարչակ վար-
դապետին, Ռուբէն Հերեանին ու Ճիմ Զոնքալեանին:

Ասրիբան Սաաթճեան, այդ իբրիկուն, իր կարգին,
խօսք առաւ բեմէն, և իր կարծի չեղանքովը, իր սըր-
տոս ու ռազմաշունչ յայտարարութիւններովն ա՛յնպի-
սի խորունկ ու հոգեցունց ապաւորութիւն մը թո-

ԱՍԲԻՐԱՆ ՎԱՆԷ ՍԱԱԹՃԵԱՆ

ղուց ներկաներուն վրայ, որ իր անակնկալ երեւումը
անմոռանալի հմայք մը եղաւ ամենուն համար:

Մարտէլլի Հայ Ազգ. Միութեան պատուական տ-

աւենապետին այս ամենա-
պատուական զաւակը հա-
մակրելի երեւոյթ մը չէր
միայն: Անիկա իր խօս-
քերուն մարդը, իր խօս-
քերն իսկ գործքով գերա-
զանցող ճշմարիտ հերոս
մը հանդիսացաւ:

Արարայի կռիւին՝ իր
պաշտելի կատաղութեան
ականատեսները յուզուած
հիացումով մը խօսեցան
իր մասին: Ասրիբան վահէ
Սաաթճեան՝ իր լէգէոնա-
կաններուն գլուխն ան
ցած՝ գրոհէ գրոհ առաջ-
նորդեց զանոնք: Ճակա-
տէն թեթեւօրէն զարնը-
ւած, անիկա կռիւը շարու-
նակեց տեղի ամենի թա-
փով: Եւ դուք իր անունը
չի տեսաք վիրաւորներու
ցանկին մէջ: Հերոսարար
թափուած քիչ մը արիւնի
համար՝ վահէին պէս քա-
ջերը չեն զիջանիր կանգ
առնել...

Ասրիբան Սաաթճեան
ա՛յնքան քաջարի զինուո-
րական մընէ որքան իմաս-
տուն ու արժանաւոր հայ-
րենաւէր մը: Վերջին պա-
հուն հաճոյքով կը լսեմ թէ
Սաաթճեան չահած է Սու-
Լիէօթընանի աստիճանը:

Տեսիլքի մը պէս յան-
կուցիչ այս Հայորդիին
քայլերուն ետ կը հետե-
ւի մտովի անհուն համա-
կրութեամբ ու խանդա-
ղատագին հաւատքով...

ՍՈՎԱՍՏՄԱՅ ՏԻՐԱՆ ԹԵՔԷԵԱՆ

“ԿԱՄԱՒՈՐՆԵՐՈՒ ՀԱՅՐԻԿԻՆ,” ՇՈՒՐՋԸ

Իրենք են, մեր պատուական աղաքը, որ այդ սիրալիր մակդիրը տուին եզրագտահայերուն ամենէն խանդավառին՝ Տիար Հրանտ Ազատեանին:

Արձակուրդով Գահիրէ եկող մեր զրեթէ բոլոր լէգէնականները, որոնք միշտ գուրգուրոտ աղապատանքով մը շրջապատուեցան, աղէ՛, ա՛յնքան զրկարաց ու կաթողին ընդունելութիւն մը գտան ամէն անգամ Ազատեան բարեկամէս, որ զայն ինքնաբերաբար իրենց «հայրիկը» կոչեցին — իրաւամբ:

Հէլիօօլիսի Ազատեան յարկը իրենց տունը եղաւ՝ ուր իրենք անվրէպ գտան, վաչելեցին սրտագին ասպնջականութիւն մը, որ շարունակութիւնն ու լրացումն էր կարծես բանակին մէջ Սերժան Հայկ Ազատեանի իրենց նկատմամբ տաճած եղբայրական հոգածութեան:

Յարակից խմբապատկերին մէջ «Կամաւորներուն Հայրիկը» շրջապատողներն են՝ իր աջ կողմը նըստած՝ «Ատօխտան Ճիւմ Չանքալեան», որ Ամերիկեան Բանակին մէջ «Քէրթընի» աստիճան ունեցող զինուորական մըն է, Հայկական Լէգէոնին կամաւորագրուած: Չանքալեան ամերիկահայ ռազմիկի ուշադրաւ գէմք մըն է, և՛ Պատերազմին սկիզբը՝ մասնակցած է կովկասեան մեր կամաւորական շարժումին՝ իբրեւ խմբապետ գործելով Վանի ու այլ շրջաններու մէջ: — Խմբապատկերին վրայ Ատօխտան Չանքալեանի ետին կեցած կամաւորը՝ Գաբօրալ Գարակէօղեան, դարձեալ ամերիկահայ ընտիր զինուորական մըն է՝ Ամերիկեան Բանակին մէջ ծառայած և «Քէրթընի» աստիճանին տիրացած:

Խմբապատկերը «Կամաւորներու Հայրիկին» ձախ կողմը նստած ցոյց կուտայ Հայկական Լէգէոնին Ա. վաշտին օժանդակ-բժիշկ «Տր. Յարութիւն Բալանճեանը, Ա.

մասիացի, Պէլլութի Բժշկական Համալսարանէն, Սուէզի ջրանցքի պատերազմին Անգլիացւոց կողմէ գերի բռնուած: 1916 Դեկտեմբերին կամաւորագրուած, Տր.

Բալանճեան մասնակցեցաւ Արարայի ձախառնութիւն, և անձնուիրաբար խնամեց մեր վիրաւորներն ու կրօնէն յետոյ, արշաւանքի ընթացքին «Կսիք Էսրանեօլէ

բռնուող լէզէոնականները: Տր. Բալանճեան ներկայիս բժիշկ նշանակուած է Տէօրթ - Եօլի:

Խմբապատկերը Տր. Բալանճեանի ետեւ կանգնած ցոյց կուտայ Տր. Ա. «Ազատեանը» Տիար Հրանտ Ազատեանի անդրանիկ օրդին, եգիպտահայ յալանի քիմիագէտը որ Հայկական լէզէոնի Հրամանատարութեան բարձր գնահատման արժանացաւ իր գիտական թանկագին աշակցութիւնը ի սպաս դնելով Զէյթունի Ապաքինարանին՝ ախտազննական անհրաժեշտ վերլու-

Գաբօրալ ձօրձ Թափանեան
«Գեթթըն» Ամերիկեան Բանակին մէջ

ծումներն անձնուիրաբար կատարելու յանձնառութեամբ: Տր. Ա. Ազատեանի ազնիւ ոգեւորութիւնը՝ հայ կամաւորութեան հանդէպ՝ ծանօթ է բոլոր անոնց որոնք Ապաքինարանին ստեղծած համակրութեան միջոցաւ մէջ կամ մօտ ապրեցան:—Ու չնորհապարտ զգացումով մըն է որ հոս պարտք կը սեպեմ յիշատակել թէ մէծ մասամբ յարգելի Տօքթօրին կը պարտիմ՝ այս յուշարձանին կերտման մէջ հայթայթումը այն պատկերներուն ուրոնք հայ կամաւորութեան համբուրելի գիմազծութիւնը կը ներկայացնեն հոս:

Սպաբնորանի (Ջէթրոն) սպարաւիգ մէջ ապաքինող հայ կամաւորներու խմբապատկեր մը

Վ Ա Հ Ե

(ՆՈՐԱՎԷՊ)

ԹՈՍԷՆԻՆ

Ա.

Պօլսոյ ԳՅԻ մեծ ջարդէն մազապուր՝ Նազիկ Հանըմ՝ Բուրգերու երկիրը չուած էր, իր հետ առնելով ամուսնոյն միակ կենդանի ժառանգութիւնը՝ Վահէն:

Հազիւ այն ատեն հինգ տարու կար Վահէն, ու իր մանկական յիշողութեան մէջ տարտամ հետք մը լոկ ձգած էր հայկական ահագանդին մահագոյժ զօղանչը:

Բան մը սակայն լաւ տպաւորուած էր մտքին մէջ իրենց խուճապային փախուստին ատեն երբ մօրկանը հարցուցած էր թէ ո՞ւր կ'երթային այսպէս յանկարծ, և թէ ի՞նչու հայրիկը միասին չէր գար, մայրը կըտրուկ ու դառն շեշտով մը կ'առամբած էր զինքը:

— Լուէ՛, հայրիկ չի՛ կայ այլեւս... Թուրքերը սպաննեցին հայրիկդ... Շատ մի՛ խօսիր... Շատ պէ՛նք փախչի՛նք այս երկրէն, որ Թուրքը մեզ ալ չսպաննէ... —

Վահէ անմուռն ճեղքուած էր մօրը, ու ճամբան ա՛լ չէր համարձակած ո՛ր և է հարցում ուղղել անոր:

Տարիներ վերջը միայն իրադեկ եղաւ իր հօրը սպաննութեան եղերական պարագաներուն, զորս մայրը պատմեց հետեւեալ տարուագին մանրամասնութիւններով:

— Հայրդ երկաթագործ էր. Ղալաթիոյ մէջ փոքրիկ դարբնոց մը ունէր՝ ուր անձամբ կը կուէր երկաթը, Ալիին՝ տանեակ տարիներէ ի վեր հաւատարմօրէն իրեն սպասարկող գործաւորին օգնութեամբ: Խաղաղ կեանք մը ունէինք. հօրդ ճակատին քրտինքին

արդար վառատակը կը բաւէր մեր համեստ պէտքերուն գոհացում տալու... Դէպքին օրը տարաբաղդ հայրիկը՝ անցած-գարծածէն անտեղեակ՝ դարձեալ հնոցին առջև, սալին վրայ, իր սովորական աշխատանքով կը պարապի եղեր, երբ դուրսը ջարդարար խուժանը կեանքով բռնեցին արիւնը կը խմէր, և իր մոլեգին գոռում գոչումներով՝ զարհուրելի գեհնի մը կերպարանքը կուտար Մայրաքաղաքին ամենահոծ կեղրոններուն... Փախչելու ժամանակ իսկ չէր ունեցեր հայրիկդ. Ալի, իր «հաւատարիմ» բանուորը, կանխելով թուրք շնագայլերուն գիշատիչ ախորժակը, ձեռքի կուսն իր վարպե, աին գլխուն կ'իջեցնէ զայն ցրեխ-ցրեխ ընելով ու վատարար, «թրքարար», յօշոտելով այն կեանքը, որ տասը տարիներ զինքը կերակրած էր...

Վահէ խմանալով այս խուժուած պատմութիւնը խորապէս ցնցուած էր բայց, այս անգամ առանց ահաբեկումի, ալ ջղատումի՝, ընդվզումի՝ ու վրէժի՝ խուլ զգացումով մը:

Բ.

Նազիկ Հանըմ հազիւ ոտքը դրած Փարաոններու երկիրը, երկու ծանր կարիքներու առջև գտնուէր ինքզինքը. նախ՝ իրենց ապրուստին հայթայթումը, և երկրորդ՝ իր գուակին կրթութիւնը: Ամուսինին մահովը անօգնական մնացած այրին չէր գեղեւած երբեք այդ կրկնակ կարեաց յանձանձումին մէջ: Իր կողակցին չարքաշութենէն և աշխատասիրութենէն բան փոխանցուած էր իրեն. երիտաւար կնոջ մը համար այլապէս ամօթալի կը սեպէր «Աղքատախնամ»ներու դռներուն առջև մուրացիկ կեցուածքներ առնել, արցունքներ ու խեղճութիւն կեղծել ու զթահրաւէր, երկարապատում պատմութիւններով նպատարնկալ զիրքերը տպահովելու ջանալ: Ո՛չ, աղաչաւոր այս ծեծեքումները խոտելի էին իրեն համար: Իր յեղակարծ այրիացումովը զգացած վիշտը թէև պահ մը սպառած ըլլալ կը թուէր իր մէջ բարոյական ու մարմնական ամէն կորով, սակայն

Վահէին ներկայութիւնը, անոր հանդէպ ունեցած իր անհուն սէրն ու իր պարտականութեանց գիտակցութիւնը կը խթանէին զինք, և կը ներշնչէին իրեն բաւականաչափ ուժ, կտրճօրէն տանելու համար տաժանքի բաժինը որ իրեն կը հարկադրուէր:

Նազիկ Հանրմի հայրը Պօլիս շրջուն փերեզակ բլուլով՝ իր բազմազան ապրաքներուն կարգին լաչակներ (եազմա) կը ծախէր: Նազիկ — այն ատեն դեռ ոչ հանրմի — սորված էր լաչակներուն եղբրքը գոյնզգոյն դերձաններով ծոպեր ու երիզներ հիւսել, որոնք առաւելապէս յարգի կ'ընծայէին զանոնք: Այս գործը իր փնտռած զբաղումներուն մէջ ամենալարմարը զատելով, որոշեց անով պարսպիլ ու այդ առաջադրութեամբ քաղաքին մէջ փնտռեց ու գտաւ լաչակի ու շղարշի հայ վաճառականներ ու անոնցմէ գործ ուղեց: Այս վերջինները շատ չի դժուարացան հետը, ու մանաւանդ իմանալով իր կեանքի տխուր դրուագները, խոստացան շարունակ գործ հայթայթել իրեն:

Իր հոգեւուն կարեւորագոյնը՝ հացի խնդիրը՝ կարգադրելէ վերջը, Նազիկ Հանրմի, սգակիր լռիկ կսկիծովք վեհօրէն բեռնաւոր, իր զաւկին ապագան պատրաստելու գերագոյն նախանձախնդրութեամբ, փութաց անմիջապէս զիմը ուր որ անկ է, զայն ազգային վարժարան ձրիաբար ընդունել տալու համար: Իր խընրանքը սիրով ընդունուեցաւ, ու փոքրիկն Վահէ յաջորդ առաւօտունէ իսկ դպրոց յաճախել սկսաւ, իր մըտաւոր անունդը ստանալու համար:

Այսպէս իր երկրորդ պարտականութեան կատարումին մէջ ալ յաջողած ըլլալու սրտի անբաւ գոհունակութեամբ, Նազիկ Հանրմի փարեցաւ մայրական իր տաժանելիօրէն քաղցր լուծին:

Ու տարիները սահեցան...

Գ.

Համաշխարհային Պատերազմը չղթայազերծուած էր տարիէ մը ի վեր: Հայութիւնը՝ իբր «եօթներորդ զինակից»՝ վճռած էր Դաշնակիցներու կողքին կռուիլ,

իր զաւակներուն արիւնը զոհարելելով Իրաւունքի, Արգարութեան ու Ազատութեան սուրբ դատին: Արտասահմանի բոլոր հայաշատ կեդրոններէն Հայութիւնը կամաւորական ինքնամատոյց շարքերով կը ստուարացնէր Արեւելեան — իմա՝ Հայկական — Լեզէոնին գումարտակները:

Վահէ, 23 տարեկան սուղոյ երիտասարդ մըն էր: Ազգային վարժարանին դասընթացքը յաջողապէս աւարտելով՝ վաճառականական ասպարէզը ընդգրկած, և իր մօրը զօրաւոր նեցուկ մը հանդիսացած էր: Տարիներէ ի վեր արդար ու զսպուած իր վրէժին յաղեցման համար աւելի պատեն առիթ մը անհնար էր իրեն աւելնալու: Այն արիւնկալ թուրքերը որ իր ցեղին վըրայ մահ ու աւեր սփռած էին շարունակ, որ իրեն պէս շատերը որբացուցած էին, որ կիներ ալրիացուցած, կոյսեր լլկած, ծերունիներ խողխողած, մանուկներ բռնաբարած ու միլիոնաւոր շէնչող օճախներ անթեղած էին մոխիրներու ներքեւ, հայ երիտասարդ զաստակներու խիզախ հարուածին, հայ վրիժառու գնդակներու մահափիւռ տարափին տակ պէ՛տք էին վերջապէս քաւել իրենց անքաւելի ոճիրները...

Վահէ փափաքած էր անմիջապէս միանալ հայ կամաւորական զունդերուն, բայց իր մէջ երկու տարբեր ու ներհակ զգացումներ սկսած էին իրարու բաղխիլ ու զիրար չէզոքացնել: Այդ զգացումները փոխ ի փոխ յաղթական՝ դժուար կացութեան մը կը մասնէին զինքը: Ի՞նչպէս լքէր իր մայրը, տարիներու բեռին տակ կ'ըսէր, վիշտերու ահագին բրգացումին տակ ընկճուած, ու վերջին հանգրուանին մօտեցած իր հէ՛ք մայրիկը որ զինքը մինչև այդ տարիքը հասցնելու համար՝ տաժանքներուն ամենատաժանելին կրած էր, գիշեր-ցորեկ աւելին նուրբ ծայրին վրայ սպասելով աչքերուն լոյսը, մինչև որ սենար, աղօտանար, մռայլէր ան, մինչև որ մասնները թմրէին, կարկամէին չորարեկ հացի մը ի խնդիր, զինքը կերակրելու, մեծցնելու, իր որբութիւնը իրեն չզգացնելու ազնիւ, անձնուրաց, մայրական հնչուքով: Չէ՛, անհնարին կը թուէր այդ բաժանումը,

Թերեւս յախտեալսն ալդ բաժանումը իր մօրմէն:

Ու մինչ Վահէ այս մտածումներով կը տարուէր, իր հոգւոյն նայուածքներն ուրիշ տեսարաններու կը սեւեռուէին: Աչքերու լոյսէն զօրաւոր լոյս մը կայ, արեւին լոյսը, արեւին լոյսէն զօրաւոր լոյս մըն ալ կայ, երեւակայութեան լոյսը: Առաջինը մինչև հորիզոնը կը տեսնէ. երկրորդը՝ աշխարհիս կէսը, իսկ երրորդը՝ ամբողջ տիեզերքը... Երեւակայութիւնը անարգել կը թեւածէ ամենուրեք, կ'այցելէ բռնաւորին պալատը, ինչպէս բանտարկեալին նկուղը, գաղանին որջը՝ ինչպէս թռչունին բոյնը, և կը տեսնէ ամէն բան, ամբա, բըշտութիւնն ու հեղութիւնը, հալածանքն ու թշուառութիւնը, վայրագութիւնն ու անմեղութիւնը: Ի՞նչ կը պարզուէր Վահէի խռովեալ երեւակայութեան տույն... Թուրք ստահակները տարտարոսի մը կերպաբանքը տուած էին մեր չնաշխարհիկ հայրենիքին... Հայուն գաւազները կը կոչկոծուէին, հայ երգիքները փխտակներու տակ կը ծածկուէին, ու ոճրագործները կը յամառէին Հայութիւնն անճիտելու իրենց գիւպին մոլեգնութեանը մէջ: Տեղահանութիւն, զանգուածային տարագրումներ, դէպի սպանդանոց, դէպի անապատ, զոհերուն անվերջ կարաւանները, կախաղաններ՝ որոնց վրայ հայ կտրիճներ կը ձօձէին, ետթաղաններ՝ մերկ ու անազգեցիկ՝ որոնք օդին մէջ մանուկներու փողոտուած գլուխներ կը բարձրացնէին... Կոչեր՝ որ գետերը կը նետուէին պատիւնին փրկելու համար, ալրիներ՝ ու թուրք յեղուգակներու ցոփութենէն չաղարտուելու համար անգունդներն ի վար կը գահալիժուէին, ու զիականէր, զիականէր, չորս կողմանիժաղ զիականէր՝ լեռներու, ձորակներու, մարդերու, անձաւներու մէջ... Արեան լճակներ ամէն տեղ, արեան գետակներ ամէն ուղղութեամբ... Ահա՛ թէ ի՞նչ զարհուրելի բաներ կը տողանցնէին Վահէի երեւակայութեան առաջէն: Օ՛հ, անկարելի էր՝ էր այս մզձաւանջին տակ տատամսիլ այլեւս... «Ի գէ՛ն, ի վրէ՛ժ», կը գոչէր իրեն ներքին հզօր ձայն մը, որուն բոմբիւնին մէջ պահ մը կը նուա-

զէին սիրոյ և պարտականութեան ուրիշ ազու հըծծիւնները:

Վահէ մտածեւեռման այսպիսի գերազըրջիւ ըսպէի մը մէջ իր որոշումը տալով կատարուած իրողութեան մը առջև գտնուելու և ա՛լ փորձութեան չի մատնուելու համար՝ աներկբայ ու անվեհեր զիմեց ձեռնհաս մարմնոյն մօտ, ու վճարար ստորագրոյց կամաւորապէս իր յանձնառագիրը:

Դ.

Հայկական Լէզէոնի գումարտակներուն հրամալուած էր մասնակցիլ Պաղեստինի անգլիական արշաւանքներուն: Հայ կտրիճներուն վիճակուած էր գրաւումը Արարա բլուրին, որուն բնական անառիկ զիրքերն անեղօրէն ամրացնելով՝ Թրքօ-Գերմաններն իրենց զիմագրութեան առանցքն ըրած էին զայն: Հայ կտրիճներուն խանգապառութիւնը աննկարագրելի էր. սրտերն կը արփէր իրենց զսպուած վրէժխնդրութեան մօտալուռ յագեցումին վստահութենէն: Վերջապէս առիթը պիտի տրուէր իրենց ապացուցանելու թէ Հայը քաջ է, թէ գիտէ կռուիլ զիս ցաղնաբար, եթէ միջոցներն ընձեռուին իրեն և թէ հոն՝ ուր օտար ամենայանդուզն զինուորն իսկ պիտի զեղուէր, հայ սաղմիկը առիւծի պէս կը խոյանալ, խիզախօրէն մահը անգոռնելով:

Վահէ զինուորական մարզանքներուն մէջ ցուցադրած աշխուժութեան ու ճարպիկութեան չնորհիւ «գաւթօրալ»ի աստիճանին բարձրացած էր. ինքն ալ պիտի մասնակցէր Արարայի գրոհին: Աքանջելի բարոյականով մը օժտուած՝ Գաւթօրալ Վահէ իր աներկեւան արիասրբաթութեամբ մասնաւոր խրախոյս կը ներշնչէր իր մարտիկներուն: Գրոհէն առաջ զոյգ մը սրտապնդիչ խօսք ուղղեց անոնց.

— Տղա՛ք, գերագոյն ժամը հասած է, Մայր Հայրենիքն ու հանութ աշխարհ մեղ կը զիտեն ակնապիչ, արժեցնենք մեր արիւնը ու զիտանք կռուիլ քաջաբա՛ր, հայաբա՛ր...

Յանկարձ սրտիոգերը կը հնչեն, արշաւանքի հը-
րամանը պատգամեւում:

— Օ՛հ, յաւա՛ջ, աղա՛ք, յագո՛ւրդ մեր վրէժին...

Ու վահէի ձայնը կը խեղդուի թնդանօթներու ո-
րոտին, գնդակներու սուլին, առմբերու պայթիւնին

ՍԵՐՃԱՆ ԳԷՈՐԳ ՏԷՐ-ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ
Գանիւրէի Տ. Յարութիւն Ա. Քնյ. Յակոբեանի թոռը

մէջ, ու հայ կամաւորները արծիւներու պէս կը սլա-
նան Արարայի բարձունքն ի վեր, գէպի որջերը գալ-
ազգի Տաճիկներուն...

Ե.

Յաղթութեան շեփորներուն աւետաւոր հնչիւննե-
րը երբ արձագանգեցին Արարայի արաւաններէն ու
Կարմիր-Պաշի հիւանդապահներ անմիջապէս լծուեցան
իրենց մարդասիրական գործին, հարկ եղած խնամքը
ջամբելու համար վիրաւորներուն, վահէ՛ երեք Թուր-
քերու ջախջախած գանկերուն աւընթեր՝ ինկած զրա-
նըւեցաւ, զիստէն ծանրապէս վիրաւոր և ուշակորոյս:

Շարժուն հիւանդանոց մը փոխադրեցին զինք, որ
ստակաւին կենդանութեան նշաններ կուտար, առանց
սովայն վերահաս մահուրնէ ազատելու յոյսը ներշնչե-
լու: Արիւնը աշնքան առատ էր հոտած, որ ամբողջ զի-
շերը անհնարին եղաւ զինքը սթափեցնել: Իր տենդա-
գին զառանցանքին մէջ ստակաւին կը շարունակէր կը-
ռիւը անարդ թշնամիին գէմ:

Արշալոյսին մօտ բանդաղուշանքը դադրած էր, ու
ժամ մը հանդիսա քնանալէ վերջը, վահէ յանկարձ աշ-
քերը կը վերաբանար ու ստուած ակնարկը չորս զին կը
յածէր, ապշանքով մը՝ որ կուսենալ ամէն հիւանդ եր-
կար նուաղումէ մը սթափած տաւն, երբ ինքզինքը
այլուր փոխադրուած կը գտնէ: Իր անարին վերելը
ճիւղատապառակ սիւլուէթ մը կանգնած էր, Կարմիր-Պա-
շի ճերմակ տիկին մը, որ մայրօրէն կը հակէր իր վրայ:
Ճիգ մ'ըջաւ շարժելու համար, բայց անկարելի եղաւ.
Կարձեռ անկողինին բեւեռած էին զինք վիրակապելու
ամբրապինդ կաշկանդումին մէջ անգամալուծուած էր:
Պահ մը, անմուռնչ, մահճակալին վրայ տախտապարած,
փլշած վիճակի մէջ մնալէ ետքը՝ չձձեց.

— Քոյր խճ, խնդրեմ, ըսէք, ի՞նչ ունիմ...

Օրհասականն էր որ՝ անդրաշխարհի սեմէն ներս
մանեւէ առաջ՝ պահ մը ետին կը փորձէ գառնալ, հոսկ
ակնարկ մը նետելու աշն կեանքին որ կը խուսափի
իրմէ:

— Հանդիսաւ ըրէք, Գաբորաւ, մանաւանդ մի՛ յուզուիք... Պարտականութիւնիդ կատարեցիք, արիւրար կռուեցաք, վիրաւորուեցաք Հայրենիքին համար, ի՞նչ հպարտութիւն, ի՞նչ քաղցր անձնագոհում, հանգիստ ըրէք...

Սպիտակ տիկինը յայտնօրէն զսպուած յուզմունքով մը կը ջանար խրախուսել Վահէն, անուշ ու սրբատապնդիչ շեշտ մը դնելով իր խօսքերուն մէջ, որոնք սպեղանիի մը պէս կը կակղէին Գաբորաւին կոտտացող վերքը:

— Այո՛, այո՛, կը զգամ, յարեց Վահէ մեղմօրէն, վիրաւորուած եմ, շարժելու անկարող և ուժասպառ... Կը զգամ թէ հրաժեշտի վայրկեանը հասած է թէ կեանքը խոյս կուտայ ինձմէ... Մայրի՛կ, անո՛ւշ մայրիկ, ո՞ւր ես... Մայրիկս հոս է՞, կանչեցէ՛ք զինքը, քո՛յր խմ... Կոկորդս կը սեղմուի, հասի՛ր, մայրի՛կ, շունչս հատա՛ւ, Վահէն չի կայ ա՛յլ, Վահէն ձամբօրդ է, հայրիկին մօտիկը կ'երթայ... Մի՛ լար, մայրի՛կ, քու ծոցէդ կը բաժնուիմ Մայր Հայաստանի ծոցը հանգչելու համար... Մեր արեան պէտք ունէր Հայրենիքը՝ վերջնձիւղելու համար... Մեր մահը անոր կեանք պիտի տայ... Մխիթարուէ՛, մայրի՛կ, քնքո՛ւշ մայրիկ, գրկէ՛ զիս, վերջին անգամ մըն ալ գրկէ՛ զիս, մնաս բարո՛ւ, մնաս բարո՛ւ...:

Հելվան, 15 Յունի, 1919

ԳԵՈՐԳ ՊՕԶԱԾԵԱՆ

Հայկական Լէգէոնին ձօնուած այս հրատարակութեան մէջ ուշագրաւ պակաս մըն է, անշուշտ, իր պատկերին չզոյւթիւնը, և ամենէն առաջ հեղինակը կը ցաւի որ իրեն անկարելի եղաւ ձարել Սու-Լիէօթրնան Շիշմանեանին մէկ լուսանկարը՝ փորագրական «քլիշէ»ի վարածուելու յարմար:—Այս ակամայ թերացումէն կը մխիթարուիմ՝ մտածելով որ ներկայ յուշագիրքը՝ լաւագոյն պայմաններու մէջ՝ կրնայ ձօնացեալ և ամբողջացեալ լոյս տեսնել վերստին, պանծացնելու համար մեր քաջերուն հայրենանուածման հոյակապ գործը:

Սու-Լիէօթրնան Շիշմանեան Հայկական Լէգէոնին ամենէն ռազմագեղ հայ սպան է, երիտասարդ «շէֆ»ի մը բոլոր յատկութիւններով օժտուած: Կորովի ու խանգավառ խառնուածքով մը, իր ետեւէն քաշող-տանող մագնիսութեամբ ակաղձուն զինուորականի հիանալի ու հաղուագիւտ տիպար մըն է ան, ամերիկեան անալլայլ զբերեւելթին տակ հայկական զսպուած հրաբուխ մը:

Սու-Լիէօթրնան Շիշմանեանի դերը շատ կարեւոր եղած է մեր կամաւորներուն ընկերական կեանքին մէջ, իբրեւ բարոյական կանոնաւորող, ներդաշնակող ազդակ մը, որ արդար խռովքները կանդորդէ ընդվզող դժգոհութիւնները կը չափաւորէ, առանց կամքերը ջրլատելու, և որ վճռական ռոպէսներու պատշաճ կեցուածքը զիսէ միշտ թելադրել:

Ամերիկայի Գալիֆօրնիա օրհնեալ նահանգին մէջ մեծցած, կրթուած, իրաւագիտական ապարեզն ընդգրկած, պատերազմին սկիզբը Փրանսական ռազմաճակատ կը մեկնէր իբրեւ ամերիկեան կամաւոր: Հոն իր ազացոյցները տալէ և առաջին երիգները շահելէ յետոյ Շիշմանեան Հայկական Լէգէոնին կը գրկուէր մասնաւոր կարգադրութեամբ մը:

Սու-Լիէօթրնան Շիշմանեան մեր լէգէոնականնե-

րուն պաշտած կուռքերէն մին եղաւ ու կը մնայ մինչեւ այսօր: Ռազմակրթանքի, սպասումի ու տաժանքի շրջանին անոնց եղբայրական առաջնորդը, սրտցաւ խորհրդատուն, կարեկից հոգատարը գտնուեցաւ միշտ:

Ու Արարայի կրակին մէջ անոնց հետ նետուեցաւ՝ հոմերական ամենաթեամբ մը, կատաղի խառնուրդէն զուրս գալով անվթար՝ Կիլիկիոյ հայ բանակին սիրերէն մին հանդիսանալու համար վաղը...:

ՀԱՅՈՒՅԻՒՆ ՏՐԻՏՈՒՐԸ

Խանդավառագին յուզումով մը կը հրատարակենք յետագայ սիրուն երկտողը զոր մեզի ուղղած է դեռատի այլ տաղանդաւոր զրագիտուհին, յարակից շատ գեղեցիկ քերթուածին հետ, որուն մէկ ամբողջագուցիչ մասն կը կազմէ ան՝ իր պարունակած զգացումին նըրութեամբն ու իր հիւստեածքին զողտրութեամբը:

(Ծ. 2.)

... Տէ՛ր

Դողդոջ ու երկիւղած քայլերով կը մօտենամ՝ Արարա՞յ ի մահարձանին զոր Դուք կը կանգնէք վարպետի Ձեր ոսկի մուրճովը:

Քար մըն ալ ես փափաքեցայ բերել Ձեզ, անտաշ քար մը, զոր, անտարակոյս յղկելէ վերջը, պիտի ուզէք անկիւն մը զետեղել:

Արարան, Փառքի այդ Բլուրը, հայ արձանագործի մը մարմարներէն զրկուած, հայ զրադէաին մտածումովը պէտք էր անմահանար գոնէ: Եւ ո՞վ Ձեռնէ աւելի ձեռնհաս էր մտածումի այդ անմահ կոթողը կերտելու:

Պանդավառօրէն կը չնորհաւորեմ Ձեզ, Ձեր այդ գծուարին ձեռնարկին համար, և յաջողութիւն կը մաղթեմ սրտանց:

Ամենախորին յարգանքօք
ՄԱՐԻ Յ. ՉԱՅԼԱՔԵԱՆ

ՓԱՌՔԻ ԲԼՈՒՐԸ

Հողն է շաղուած անմահութեան աւիտով,
Հո՛ն կը ծլին էսբլվայսներ ակնաթով,

Արեայոյսն հոն՝ կ'իջնէ ծիրանն իր հագնի
Ու կողերէն փառքը կաթիլ առ կաթիլ

Կը թորի վար, ճանանչն ինչպէս նշողուն
Գարնան պայծառ այգաթրթիռ արեւուն:

Ու կասարին կը յածի Յոյսը շրթեղ
Նազելավառ կոյսի մը պէս արփագեղ:

Բլուր մ'է ան, երբեմն անեւթ մոռցրած,
Յաղքանակի Կոթող մ'այսօր լուսամած,
Ուր ապագան եւ մութ անցեալն ահարկու
Զուարթօրէն կը գրկուին իրարու:

Բլուր մը ան, որուն անունը պզտիկ
Յաւերժին մէջ մենք մեր արեամբ գրեցինք
Քրսան եւ մէկ հայ կտրիններ կը պառկին,
Հո՛ն, իր ծոցը, զգուսնքին Տակ լուսնակին:

Անո՛նք էին, — անվախ նէսը Թորգոմեան, —
Որ մահուան դէմ ասուածօրէն խոյացան,
Եւ հո՛ն ինկան — սակայն Ոնիրը զարկած
Մրհէն խորունկ — հո՛ն զրնկեցին փառապանք

Եռագոյնն յաղթ... Ի՛նչ հոգ էք օր մ'անի
Մոռացումի սուերներով ծածկելի,
Քանի դո՛ւն կաս ու կը մնաս, ո՞վ բլուր
Անմեռ վկայ հայ քաջութեան մահաճուր:

Քեզի կուգամ, քնառս գրկած այս գիշեր,
Ո՞վ վեհ կոթող, ո՞վ Արարա, ո՞վ սուրբ լեռ,
Մահարձանիդ առջեւ ի ծունց. երկիւղած
Քոյր հոգիիս քափել պաշտումն խորագրած:

Մինչ բարձունքեդ դէպ Արարաւս կամարուող
Ծիրաներփիկ ծածանէն լոյս-փողփող
Լաւերուն վրայ հե՛ք քնառիս օտախտայ,
Յոյսով ծպտուն փառքի հանանչ մը կ'իյնայ:

Գահիրէ, 5 Փետրուար 1919

ՄԱՐԻ Յ. ՉԱՅԼԱՔԵԱՆ

ԳԱՐՈՐԱԼ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԳՈՒՅՈՒՄՃԵԱՆ

Յովհաննէս Գոյումճեան, բնիկ Պանտրամացի, ծը-
նած է 1893ին: Իր նախնական կրթութիւնը կ'ստա-

նայ իր ծննդավայրի ազգ. վարժարանին մէջ: 1912ին,
այն օրերուն, երբ արտագաղթը տեսակ մը անհրաժեշ-

տութիւն դարձած էր գաւառացի Հայուն համար, Յով-
հաննէս Գոսիթիէ կուգայ, ուր զանազան զբաղումներ կը
հետապնդէ, ու ի միջի այլոց կը սորվի նաեւ «պօմպա»
շինել ի հաշիւ կառավարութեան: Ապա Մաթոսեան Սի-
կառէթի Գործարանին մէջ աշխատաւոր կը դառնայ:

1913ին «Արարատ» մարմնամարզական ակումբին
կանդամակցի ու մեծ ընդունակութիւններ ցոյց կու-
տայ քաջ մարզիկ մը դառնալու: Կը վայելէ անխափը
ընկերներուն ամենուն ալ համակրանքն ու սէրը: Կու-
գային վերջապէս պատմական մեծ օրերը. կամաւորա-
կան շարժումը ծայր կուտար Եգիպտոսի մէջ: Յով-
հաննէս, ի բնէ եռանդուն ու ջերմ ազգասէր, առաջին
կամաւոր արձանագրողներէն կ'ըլլայ, և 1916ին կը
մեկնի Կիպրոս իր սրտի և զէնքի ընկերներուն հետ:
Զինուորական իր ծառայութիւնները զնահատուեցան.
չարքաշ և եռանդուն՝ ան չուտով տասնապետութեան
աստիճան ստացաւ՝ համակրանքը վայելելով իր պետե-
րուն, որոնք հաճոյքով զիտեցին, որքան իր կազմեղ
հասակը, նոյնքան և «կամաւոր» հայ ռազմիկի մը իր
համբերատար ու բոլորանուէր կեցուածքը:

1918 Սեպտեմբեր 19ին կը մասնակցի Արարայի
հերոսամարտին, ու առաջին անգամ ռաքէն կը վիրա-
ւորուի. առ ոչինչ համարելով իր վէրքը՝ Յովհաննէս
քաջաբար կը շարունակէ կռիւը, ու կ'ստանայ երկ-
րորդ վէրք մըն ալ. բայց մահը հերոսին փառքն է.
«Նա կ'երթամ հալլենիքիս ու իմ սիրելիներուս արգար
վրէժը լուծելու համար», ըսած էր ան իր մտերիմնե-
րուն, ուստի մղուած վճռական կռուին մէջ կ'ուզէ
ձեռք բերել այդ փառքը ու երրորդ անգամ ըլլալով
խառնուրդին մէջ կը նետէ ինքզինքը, և տեղացող
գնդակներու տարափին տակ կ'իյնայ կարիճին փառ-
քին ու իր պաշտած Հայրենիքին համար:

ԱՐԱՐԱՅԻ ՎԻՐԱՆՈՐՆԵՐԸ ԲՕՐ-ՍԱՅԻՏԻ ՄԷՋ

Գեղեցիկ վերջալոյսով մը գացինք զիմաւորելու Արարայի մեր վիրաւորներէն անոնք որ Լիւաէն Բօր-Սայիտ կը փոխադրուէին:

Տեղւոյս փոքրաթիւ հայութիւնը՝ նաւամատոյց խոնուած՝ սրտատրոփ հպարտութեամբ կը սպասէր անոնց:

Հպարտ այլ մտատանջ կը զգայինք միանգամայն, ու լուռ կը դիտէինք Միջերկրականի կապոյտ ալիքները, մտածելով Արարային ուր ահաւոր եղեր էր բազխումը... Ի՞նչ վիճակի մէջ պիտի գըտնէինք մեր վիրաւորները:

Եւ ահա՛ մայրամուտի բեկբեկ ու տփզոյն լոյսին մէջ, հեռուէն, կ'ուրուագծուի Կարմիր-Պաշի ճերմակ չոգեհաւը որուն վրայ են փառքով զրոշմըւծ մեր սգաքը:

Շոգեհաւը մեղմօրէն կը մօտենայ քարափին, և բրիտանական գեղադէմ սպայ մը առաջին անգամ ցամաք կիջնէ հրահանգներ տալու Կարմիր-Պաշի Ֆրանսացի ու անգլիացի բժիշկներուն ու սպասարկու զինուորներուն որոնք եկած են մեր վիրաւորներին առնելու:

Մեծ զգուշութեամբ պատգարակին վրայ կը դնեն հայ զինուորներէն մէկը որ կարեւիւր խոցուած է... Յուզուած ու վեհերոտ կը մօտենամ զգեհանուած հերոս աղուն... Ան կը ժպտի ինծի. ծանօթ մըն է... Իր ժըպիտին մէջ ցեղիս հոգւոյն գեղեցկութիւնը կը տեսնեմ, ու անով կ'արբենամ պահ մը:

Այդ ժպիտէն քաջալերուած, ձեռքս կ'երկարեմ ողջագուրելու համար վիրաւոր բարեկամս... Օ՛հ, չեմ կըր-

Տիկ. Մ. Մաքսան

ցած ծածկոցին տակ նշմարել թէ աջ թեւը բոլորովին կորսնցուցած է, իսկ ձախը՝ ծանրօրէն վնասուած... Երկուգամ, կը ծնրադրեմ անոր մօտ, գլուխը կ'առնեմ եղբայրական բազուկիս մէջ, և ձախաւ կը համբուրեմ՝ երախտադէտ զգացումով:

Պ. Ն. Թօֆարկեան

ու պատգարակներով կը փոխադրեն Կարմիր-Պաշի ինքնաշարժ կառքերուն մէջ: Ո՛չ ոք ընկճուած է անոնցմէ. ընդհակառակը, անոնք զոհունակ ու սրտագին շեշտով մը կը խօսին մեզի: Ու մանք նոյն իսկ կը կատակեն, Տաճիկներուն ահաբեկումը ծաղրելով: Ուրիշներ իրենց կարկամած բռնոյցները կ'երկարեն՝ չի յապեցած վրէժի մը զայրոյթէն ծամածուրով:

Յաջորդաբար եկան Արարայի բոլոր վիրաւորները, ու խնամուեցան Բօր-Սայիտի Ֆրանսական զինուորական հիւանդանոցին մէջ:

Բացի իշխանութեանց Պ. Առոմ Թագուրեան խնամքէն, անոնք չըջապատուեցան տեղւոյս մեր փոք-

րիկ ալլ սրտոտ գաղութին տաքուկ գուրգուրանքովը:

Տեղույս Հայ Հիւանդ Կամաւորին Խնամքի մարմինը, զոր կը ներկայացնէին Տիկին Մ. Մասրաֆ և Պ. Պ. Ա. Աթանասեան ու Ն. Թօքաթլեան, իր կարելին ըրաւ հոգալու մանր կարիքները մեր վիրաւորներուն:

Սիկարէթ, «պիսքիւի» և այս կարգի նուէրներ հայթաթեւու համար լայն օժանդակութիւն բերին Գահիրէի «Հայ-Վի-Ջին Ֆօնտը» և պատահական անձեր ու հաստատութիւններ՝ Եգիպտոսի զանազան կողմերէն:

Հայ Ազգ. Միութեան Բօր-Սայիտի գործակալութիւնն ալ — զոր Պ. Ն. Թօքաթ և այս առիթը գրողը խղճմտօրէն վարեցին — անձնուիրութեան իր բաժնին մէջ չի թերացաւ՝ ինչպէս բոլոր անցորդ կամաւորներուն՝ նոյնպէս և մանաւանդ վիրաւորներուն նկատմամբ:

Բօր-Սայիտ

ԱՏՈՄ ԹՆԳԻՈՐԵԱՆ

ԱՆԳՐԱՆԻԿ

Հայ կամաւորութեան փառքին նուիրուած ո՛ր և է երկ անկատար պիտի ըլլար՝ եթէ իր էջերէն բացակայ մնար անոր անունը, եթէ իր ծոցէն չի ձառագայթէր անոր խրօստ ու պայծառ գիմաստները:

— Անգրանիկ... —

Անուն մը, որ նախ անկարելիին ապագածներուն գէժ հայ ընդվզումին յամառ ու ամենի կոծումը նշանակեց:

Անգրանիկ ֆէտային եղաւ, ամէն բանէ առաջ, ապերասան հայդուկը, որ մօռլլ փոթորիկներուն մէջէն վեր կը բարձրանայ, տառապանքի ու արցունքի հովիտներէն վեր, սարերու կատարներուն վրայ հնչեցնելու, որոտացնելու համար վարը քաշկոտուող ստրուկներուն բողբջ: Մրրկահատուն պէս թելադրական, անիկա համակերպութեան տմոյն ուխտաւորներուն կը ներշնչէր ըմբոստ խիզախումներու կամէութիւնը, ու ցեղին դարերով ինկած բարոյականը կը բարձրացնէր՝ զայն ազատ լեռներն ի վեր քաշելով, առինքներով, զոհերու շլացած աչքերուն առջև գառնալով շանթ ու պատուհաս՝ բռնութեան ու կեղեքումի ուժերուն զըլխուն... Ժիրայր, Ծառուկեան, Մինաս Օղլու, Ազըիւր Սերոբ, Քեռի, Գէորգ-Չավուշ և ուրիշներ ա՛յնքան հրաշալի շահատակութիւններէ ետքը՝ օր մը ոսոխին ձեռքն ինկեր էին... Անգրանիկ մնացեր էր անխոցելի, անձեռնուների, և ատո՛վ իսկ աւելի խորհրդաւորօրէն աւանդավիպային հանդիսացեր... Առպետական շրջոյտներու հոմանիշ, սանձակոտոր երիվարումներու խորհրդանշան դարձեր էր այլեւս Անգրանիկ՝ որուն՝ 1904ին՝

հազար կրակի մէջէն՝ Սասունէն վան ոտաւմը, և Նա-
րեկի ու Աղթամարի հանգրուաններէն դէպի Պարա-
կառտան անովթար անցքը՝ մատ խածնել տուեր էին
սամնուն...

Շապին-Փարահիսարցի դարիպ տղան տարիներէ ի
վեր կ'երգուէր ալ դէն, երբ 1908ի հալ-թըքական անի-
ծապարս գիրկընդխառնումը տեղի ունեցաւ... «Հուրրի-
էթ» եան բոլոր խելալեղ համախմբումները, բոլոր հան-
դէսներն ու կամարները զգրկացին «Անդրանիկը քաջ իր
ընկերներով» ին մարտագոռ համերգումներովը... Ի՛նքը
միմակ հո՛ն չէր, հո՛ն չեղաւ երբէք, լսելու համար իր
փառքին տարփողումը, իրեն ձօնուած ռազմերպը, որ
ա՛լ իր սխարլի երազին թաղման մահաքաղերպը թը-
ւեցաւ իրեն՝ ամբողջ աշխարհականքի ու խաղբութեան
չըջանին:

— Անդրանիկ...

Աստուածացումի հրաւերները կը տեղադին իր հառ-
ցէին, արբշիռ ու ջերմեանդ ամբողմներէ ուսամբարձ
ընդունելութեան ու փառաւորումի սուիթներ կը սպա-
սէին իրեն նշանաւոր քարափներու վրայ, քաղաքներ
կանձկալին ալէկոծուիլ իր ալցին շնորհաբեր երա-
նութեամբը... Բայց Անդրանիկ վիթօշի ու Բուրդե-
սուն ստորտները կ'ապաստանէր մենաւոր, ինքնաու-
ուերածումի հեռաւոր ճամբաներուն մէջ կը մխրձուէր,
խոյս տալու համար Համբաւին պատրիշ խայծերէն ու
թախանձանքներէն: Մեկուսի, քէնտաւած, վիրաւոր,
անիկա լուռ Մեղաղբանքը կ'ըլլար՝ ընկերական կառ-
կածելի ոգևորութիւններու, յոգնած անձնատուու-
թիւններու, սպորմելի վրիպումներու հանդէպ... Գա-
ժանօրէն, յամաօրէն անմասնակից մեր ցաւապար լաւա-
տեսութիւններուն ու բռնագրօսիկ տօնակատարու-
թեանց, Անդրանիկ կամովին խեցեվձուի կ'ենթարկէր
ինքզինք, կը հրամարէր հայրենիք մը որ Հայուն
վաղուան գերեզմանը պիտի ըլլար, ինչպէս երէկուան
սպանդանոցն էր եղեր, կը մերժէր իր բաժինը «ազա-
տութենէ» մը՝ սուսի և կեղծիքի վրայ լսատակրատած
... «Օսմանյիւթեան», «սահմանադրութեան», «օրի-

նականութեան», «համերաշխութեան» սին անուններ-
բով կուլին իրաւունքէն զրկուած ռազմիկը՝ ա՛լ մատ-
նըւած ցեղին իրիզն էր որ չի՛ ներեր, չի՛ մոռնար...

— Անդրանիկ...

Ասանա՛ն է ջարդուեր, կիլիկիա՛ն արխնով ներ-
կըւեր...

— Անդրանիկ...

Իթթիհատը Սելանիկի մէջ Հայուն մոխը մարել
է վճուեր... Անմեղներու կախաղանները կը ձօձին Սի-
հունի քարուքանդ ափերուն վրայ... Հասան-Պէլլիի
նորալէն եկեղեցին վար կ'առնուի ձէմալեան «եղբայ-
րական» հրամանով... Ճամբա՛յ տուէք Պապիկեանին...
Յետոյ՝ անո՛ր զազաղին... Յետոյ՝ լուսի՛ւն, լուսի՛ւն,
լուսի՛ւն...

— Անդրանիկ...

Հայ յեղափոխական երիտասարդութիւնն է ձեռք
առեր այլուրութեան, այլասերումին ճամբան... Ժա-
մու, զպրոցի բակերը ազգամիջեան պատերա՛զմ կայ
մղուելիք, մինչ քիւրտ ու տաճիկ հուզկահարները կը
զարնեն հայ գիւղացին, կը լլկեն անոր պատիւը, կը
թալլեն անոր վաստակը...

— Անդրանիկ, Անդրանիկ...

Կեցի՛ր, հոգի՛ ջան, «օրինական» հոգի վրայ ենք կանդ-
նած, «քաղաքական» գործունէութիւն, «մէսլուս»ական
ընտրութիւններ ունինք կատարելիք...

— Անդրանիկ, Անդրանիկ, Անդրանիկ...

Ողջո՛յն քեզի, ո՛վ կայծակնաշու պղանջան վրէժ-
խնդիր զարթօնքի, ո՛վ խնկելի գործաւորոյ, տօն-խան-
գարոյ, որ՝ հայաստան «ազատութեան» գինարբունք-
ներէն, համը հիասթափութիւններէն, խղճատանքի վառ-
ոգի սակարկութիւններէն յետոյ, կուգաս առաջին կա-
տաղի գրգիռը նետել սելանիկեան ոճրապար ջոլիքին...
Նայեցէ՛ք, նայեցէ՛ք «Մահուան Գունդին»՝ ահա որ
ուրուակա՛նն է որ կ'իջնէ Պալքաններուն մշուշին մէ-
ջէն... Կիլիկիոյ փոխ-վրէ՛ժն է որ կը լուծուի Թրա-
կիոյ կարմրած զաշտերուն վրայ... Էտիրնէի իրենց

անյայտ փոսերուն մէջէն Պետօ Պուլկարացիին և կը-
ռիւի ու կախաղանի իր ընկերներուն աճիւնն է որ կը
խայտա՛յ հրճուագին։

— Սուրիդ մատա՛ղ, Անդրանի՛կ...

Ու նորէն մարմնացումն եղար դո՛ւն վերարժարծը-
ւած հայ յոյսերուն... Ձա՛յնը որ հնչեց ուղմահրաւէր,
ու միաւորեց—մինչև անդրատլանտեան հեռուներէն—
Թորդոմի արխան վայրաժատին ձեռը՝ զայն առաջ-
նորդելու համար Տիլմանի ու Պիթլիի սքանչելի նը-
ւածումներուն, որոնց մոտքովեան նենգութիւնը կուր-
օրէն դաւաճանել շտապ՛ց...

— Անդրանի՛կ, պահապան հրեշտա՛կ փախտական
հայութեան...

Ու, միջոց մը, մեր փառաւոր պարտութեան հը-
պարտութիւնը կազմելէ յետոյ, Բօմանօֆներու խորաա-
կումին ու Պօլշէվիքներու դատաւքութեան վաղորդայ-
նին, գերագոյն պայքարին նշանաբանը, մեր ուղմիկ
կորովներուն միացման կարգախօսը, դրօշակ - անունն
եղար դո՛ւն, ո՛վ օրհնեալ սպարապետ հայկական նոր
Աւարայրին։

Իսկ հիմա, հայ հողին աղաղա՛կն ես դո՛ւն, բա՛ւը
որ կը համադրէ բոլոր վրէժները, բոլոր յուսահատ հեծ-
կըլանքները, բոլոր յուսաժուռ կատաղութիւնները.

— Անդրանի՛կ... :

ԳՕԼՕՆԷԼ ՊՐԷՄՕՆ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԿԱՌԱՎԱՐԻՉ ԿԻԼԻԿԻՈՅ

«Ըսէ՛ք բոլոր Հայերուն. Քրանօսան երբէ՛ք
միտք չունի Հայաստանն ու Կիլիկիան իր «գօ-
լօնի» դարձնելու կամ «propter»-ն ընելու։
Մենք միայն այդ երկիրները կազմելու եւ Հա-
յոց յանձնելու համար հոս կուգանք։»

ԳՕԼՕՆԷԼ ՊՐԷՄՕՆ

«Յուսարեք», 20 Փետրվար 1919

Բօր-Սայիտ, 22 Փետրվար 1919

• • • Տէր,

Կ'խմանամ թէ Արարայի հերոս-նահատակներուն յիշատակը յաւերժացնելու համար սկսած էք երկ մը պարտատել, յոյժ գովելի ձեռնարկ՝ որուն համար յաջողութիւն կը մտղթեմ:

Առաջին անգամ դէպի Կիպրոս մեկնող կամաւորական խումբին մէջ ինձ նման գժբազդ մօր մը երկու զաւակները կային: Ներքիակ զրկուած լուսանկարին կայնուկ երկու դէմքերն էն: Մեծս, Իսկէնտէր Թապաղեան, մինչեւ հիմա իր նուիրական պարտականութեան զլուին է: Իսկ պզտիկս, Միսաք Թապաղեան, Արարայի պատուոյ գաշտին վրայ նահատակ ինկաւ՝ թշնամի տաւանակէ նետուած սուսմբէ մը զարնուելով իր ընկերոջ՝ Սարգիս Տիլիկեանի հետ որ իր ծնողաց մէկ հաւիթի գաւակն էր, ա՛ն ալ... Մեր «Բէմը» էն այս երկու նահատակները կան միայն:

Վերեւ գժբազդ մայր մըն եմ, ըսի: Այո՛, գժբազդ եմ, վանողի Աստուայի ջարդին էրիկս և ամենէն քաջ զաւակս զո՛ս սուած եմ, ինչպէս նաեւ աշխարհաւոր պատերազմի ընթացքին՝ մեծ որդիս ալ տարազրոթեան մէջ մեռած է իր ընտանիքին հետ:

Արդէն վրէժ լուծելու համար էր որ Իսկէնտէրս

Միսաք Թապաղեան

աւ Միսաքս կռուի գաշտ նետուեցան և վերջինը նահատակուեցաւ: Թէեւ անհուն կոկիծ մըն է ինծի համար Միսաքիս կորուստը, բայց՝ միսս կողմէ՝ չափազանց ուրախ եմ որ կեանքը իր ազգին ի պատ զրուս: Որդիս իմն ըլլալէ աւելի ազգի՛նն էր:

Հիմա, մէկ որդի մնաց ինծի, ան ալ Կիլիկիան զբաւաղ Հայ Լէզեանին շարքերուն մէջ է տակաւին: Իր կիներն ու զաւակները զիս շրջապատած են հոս, ապաւելով միշտ իրենց հօր գալտանին...:

Ընդունեցէք յարգանքներս և յարեւներս:

Սուէտիոյ Հաճի-Հապիպի գիւղէն
ԱՅՐԻ ՏԻԳԻՆ ԻՆՃԷ ԹԱՍԼԱԳԵԱՆ

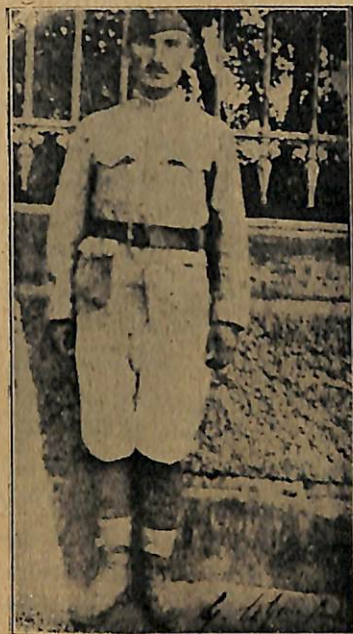
ԱՐԱՐԱՅԻ ՎԻՐԱԿՈՐՆԵՐԷՆ

ԿԱՄԱԿՈՐ ԿԱՐԱՊԵՏ Խ. ԵԿԱԻԵԱՆ

Բնիկ Արարկիրցի, ծնած 1890ին, իր նախնական ուսումն առած է տեղւոյն ազգային վարժարանին մէջ:

Կանուխէն կորանցուցած է հայրը, որ զո՛հ գացած է 95ի ջարդերուն: — Երախտյ սուրիքէն վրէժի ուխտըւած մը՝ ինչպէս կը տեսնէք: Հազիս պատանի, պանդխտութեան գաւազանը ձեռք տուած է, և նախ Պոլիս յետոյ Եգիպտոս ժամանակ մը մնալէ ետքը մեկնած է Ամերիկա:

Կամաւոր արձանագրուողներու առաջիններէն մին եղած է Եկաեան, և Արարայի պատմական կռիւն ալ՝ հերոսաբար մարանշելով՝ քանի մը տեղէն վիրաւորուած է: Կամաւոր Կարապետ Եկաեան այժմ կը գտնուի Կիլիկիա, իր պարտականութեան զլուիր:

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԼԵԳԵՈՆԻՆ

ԿԻՂԻԿԻԱ ՄՈՒՏՔԸ

«Դէպի Անթուրա».— Պէշրութէն կը մեկնինք Լիրանան: Հոն կ'այցելենք Անթուրայի վանքը, ուր հաւաքուած են 500ի չափ հայ որբեր:

Օ՛, պիտի չի մոռնամ երբեք այդ օրը... Երբ վանք ելլելու համար լերան կողմն ի վեր կը մագլցինք, ահա՛, վանքին պատշգամբէն հարիւրաւոր միննիկ բազումներ մեզի կ'երկարին՝ ողջագուրումի և համբոյրի կարօտագին սրտազեղումով մը, մինչ ուրիշներ, աւելի մեծեր, մայրակորոյս եղնկաձագերու պէս, վանքէն դուրս գէպի մեզ կը վազեն, դիմաւորելու իրենց ազատարար եղբայրները: Յուզումի ի՛նչ անբացատրելի վայրկեաններ էին՝ երբ այդ անուշիկ ձագուկները եկան մեզ փաթթուիլ մեզ գրկել՝ «Աղբա՛ր, աղբա՛ր» ձայնելով... Բառերը անզօր են վայրկեանին աղետար լսեմութիւնը բացատրելու: Անոնք, այդ տանջուած հրեշտակները, փոթորիկին մէջէն բերուած հաւաքուած էին հոն, մեր աշխարհին ամէն կողմերէն...

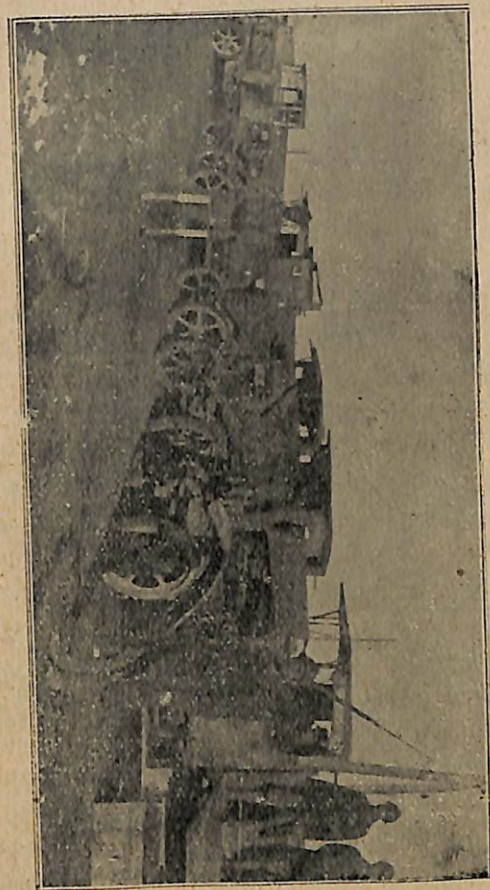
Վերջապէս վանքին առջեւն ենք: Խանդավառութիւնը աննկարագրելի է. հարիւրաւոր պտրտիկ ձեռքեր իրարու կը բաղխին, ու մատաղ կուրծքերէ փրթող «Կեցցէ՛ Հայաստան» ազադակը կը խառնուի անվերջ ծափահարութեանց:

Ու մենք արդէն իրարու մէջ ենք, հայ զինուորը և հայ որբը, իրարու խառնուած: Ամենքը հայրենակից մը, ծանօթ մը, ազգական մը կը փնտռեն մեր մէջ: Ահա՛ պզտիկ հինգ տարեկան Պարտիզակցի անուշիկ աղեկ մը. «Դո՛ւք գացէք, Թուրքերը բոլորն ալ սատկեցուցէք, որ մենք ազատինք: Մենք պիտի մեծնանք, ու ձեր սա՛ աղուորիկ լաթերը պիտի հագնինք, զինուոր ըլլանք. այն ատեն դուք հանգիստ կ'ընէք ու մենք կ'երթանք թշնամիին դէմ...»

Բան մը չեմ ուզեր, չեմ կրնար աւելցնել անոր խօսքերուն, որոնց մէջ չէ՞ք տեսներ Հայուն անընկճելի, անպարտելի ոգին:

Ահա՛ աննման գեղեցկութեամբ աղջնակ մը, Սամսոնցի: Ան համաքաղաքացի մը կը փնտռէ չի գտներ,

Հայկական Լեգիոնին գրաւած Գերմանական «օթո» մեքենա

ու յուսահատ անկիւն մը մեկուսանալով կ'սկսի լալ: Կը մօտենամ իրեն, և արցունքը սրբելով՝ «Ես Սամսոնցի եմ», կ'ըսեմ: Աչքերը վեր կ'առնէ, չի հաւատար, ու արցունքը կը սահի լուռ իր թարմ լեցուն այտերէն վար...

կերակուրի ժամն է:

Մենք մեր գինուորի մասաղները կը քակենք: Մեր օրտաճատոր երկսեռ օրերը չըջանակ կազմած, ծաղապատիկ գեանին վրայ կը նստին մեզի հետ: — Այդ տեսարանը ինծի կը յիշեցնէ Հայաստանի «հոգու հայ» քիւմ «սպասարազի տուն»ը: — Ո՞ր գինուորն է որ ա՛յլ կրնայ իր հայր չի բաժնել կամ ամբողջը չի արամազերել իր անուշիկ փոքրիկ սեղանակիցին:

Մեկնումի ժամը...

Բաժանում... Ամենուն դէմքին վրայ մեր հոգիները խառնակածոյ յուզումը: Պզտիկները մեզի կը դիտեն տրտում, վիպերնին ծուռ, արտասու աթոր: Ի՞նչպէս բաժնուիլ... Բայց պէտք է մեկնել: Հակառակ անօրէնութեան արգելքին՝ պզտիկները մենէ առաջ ձամբայ երած են: Դժուարաւ կրնանք զանոնք կեցնել:

Դէմի լեռն ի վեր կը մագլցինք: Անոնք կէս ժամուան ձամբայ մեզի են հետեւեր... Դիմացէն կը տեսնենք զանոնք: Խումբ խումբ ծառերուն առիկ կեցած կերպն ու թաթիկներնին օդին մէջ մեզի ետ կը կանչեն... Հէք տատապած հրեշտակներ՝ որոնք կը կարծեն թէ իրենց պաղատանքները պիտի զօրեն հակադրել գինուորական անողոք օրէնքին՝ որ մեզ կը քշէ կը տանի պարտականութեան գերբուկ ձամբաներէն:

Կը յորդարենք զիրենք ետ դառնալ, վանքը, խտտանալով նորէն դալ իրենց: Չեն հաւատար, կը մնան հոն՝ երբ արդէն մենք լերան գագաթն ենք, ու կը լրսենք զեռ իրենց ախուր երգերուն արծաղանոյր, որուն մէջէն ցեղին վաղուան հոգին կը խօսի:

Երկու օրուան ալս արշաւէն ետքը, կը դառնանք Պէլլութ, բերելով մեզ հետ ապրումն անմոռանալի վայրկեաններու խորունկ յուզումը:

«Դէպի Կիլիկիա».— Դեկտ. 15ն է: Հրաման մը, ու նաւ կը լեցուինք: Դէպի Կիլիկիա... Ոգեւորութիւնը անհուն է և քնդհանուր, 19ին առաւօտը մեր նաւը կը խորսիսէ Մերսինի առջև: Քաղաքը մշուշներու մէջ զեռ մահուան ու սարսափի թմբիրը կ'ապրի կար-

ծեա: Արեւածագին շողեմակոյկները արդէն ծովուն վրայ են զոյգ առ զոյգ, որոնք դէպի նաւամատոյց կ'ուզղըւին: Ուրախութեան երգերը օդը կը թնդացնեն: Նաւամատոյցին վրայ հազիւ ցանցառ թիւով Հայեր կան: Դեռ Հայութիւնը արիւնի ահաւոր մղձաւանջին տակ է:

Հայ կեղծարարները Կիլիկիա մայր տոբիկի ցանցառի մէջ

էութիւնը կայծակի արագութեամբ կը տարածուի քաղաքին մէջ: Ու ահա՛ մահուան թմբիրէն արթնցող ամբողջ ցառատանջ ամբոխ մը, այր, կին, սղայ, սղջիկ, ծեր ու պառաւ, նաւամատոյց կը խոնարհեն: Օ՛հ, խորապէս յուզիչ է այդ պահուն անոնց դէմքին վրայ թրվաւոյց

Ժպիտար: Անոնք չեն խօսիր, կը հեծկլտան միայն, կ'արտասուեն, ու ըրախութեան արցունքը՝ որուն մէջ գուն կը տեսնես ամբողջ սարսուռն խանդավառութիւնը որ զանոնք կը զգայուէ, կը վերածնէ: Երբ մարդ մը կը գըտնուի իր մտածումին սահմանները կարող անցնող եւ ընկալի մը առջեւ, ա'ւ ան կը դադրի ըլլալէ մտեղէն մարդը, չնշաւոր էակը, և կը դառնայ զինք յաճախող անասնման երազին մէկ մասը, որ չի խօսիր, չի կրնար խօսիլ, այլ կը ապաւորուի, ու Մերսինի հայ ժողովուրդը, ի տես հայ զինուորներուն, կ'ապրէր վերացումի, արբշտանքի այդ գերագոյն ու աստուածային պահը: Ապշահար վերացումի այդ անբացատրելի վայրկեաններուն կը յաջորդեն ուշաբերումի, ձայնի, սղմուկի, ծափերու երկարածիկ վայրկեանները:

Ծերեր, կիներ, ըստգլին ու արտասուաթոր, մեզի կը մօտենան. «Ա'ն, ձեր ոտքերուն զուրպա'ն, կտրիճ տղաքներ, աղատարար հրեշտակներ, Ե'ր էիք չորս տարիէ ի վեր, չորս տարիէ՝ որուն ընթացքին մենք աւրին փսխեցինք, մահը ապրեցանք իր գեհեհային ամբողջ զարհուրանքովը»:

Եօթներորդ գումարտակը և գնդացիի գումարտակ մը հոն ձգելով երկու օր վերջը, ամսուն 20ին, մենք մեկնեցանք Տարսոն-Ատանա: Տարսոնցիները արդէն գիտէին թէ հայ զինուորներ պիտի գան: Տարսոնի կալարանը կը ծփայ քաղաքին խռնուող հայութեան ու տեղացի հետաքրքիրներու բազմութեամբ: Մեր ժամանումը տեղի կ'ունենայ ամենախանդավառ ցոյցերու և ծափող ջոյներու մէջ: Հայկական մարտագոտ երգերը կը թնդացնեն միջուորարը, ու հազարաւոր ձեռքեր զէպի մեզ կ'երկարին, մեր վակոններուն կառչելու, մեզ զրկելու, չսպասելով կառախումբին՝ որ արդէն պիտի կանգ առնէ: Տարսոն կը ձգենք երկու գումարտակներ ու մենք կ'արշաւենք զէպի Ատանա, ուր պիտի ապրէինք խանդավառութեան ու արբշտանքի անմահական վայրկեանները:

Կայարանը լիքն է ծովածաւալ բազմութեամբ մը, ամէն սեռէ, ամէն հասակէ... Գրիչս անկարող է, ու անկարող պիտի զգար ինքզինքը մեր ամենամեծ գրողն

խակ, նկարել փորձելու այն տեսիլքը որ պարզուեցաւ մեր կարօտարագծ աչքերուն առջեւ: Հազարաւոր ընթաններ լիահագագ «Կեցցէ՛ Հայաստան, կեցցէ՛ Հայ Զինուորը, կեցցէ՛ն Դաշնակիցները» կը պռուպին անվերջ անդադրում ծափահարութիւններով: Տեղացի ու գաղթական երիտասարդութիւնը, հայ եռագոյն նշանը կուրծքին, ալիք առ ալիք կուգար խռնուիլ մեր շուրջը, իր ցաւին, իր անդոճին ու իր խռովքին մէջէն Յարութեան ալեծուփ օրհնութեան մը, մեղեդիի մը պէս կուարթ ու չէնչող:

Ըսէ՛ք, չա՞րժեք, միեակ այս վայրկեանին համար, տառապիլ, գալարուիլ, բայց վերջապէս տեսնել զայն, հասնիլ անոր:

Տեսէ՛ք թուրք զինուորը, որ երէկ գեռ դահիճի մը ծամածռութեամբ կը նայէր քեզի, այսօր, սարկօրէն բարեւի է կեցած: Ժամանակները շրջուած են. ու մենք մեծ զարագլուխի մը առջեւ կ'անդնած, վերածնող Հայութեան այգը կ'ողջունենք...:

ԹՈՐՈՍ ԼՈՒՍԻՆԵԱՆ (Կամաւոր)

Արարայի մէկ ռազմադիտարանէն հսկող Հայ Լեզեոնական մը

ՀԱՅ ԼԷԳԵՈՆԱԿԱՆՆԵՐՈՒՆ

Հոս կը փակեմ ձեր սխալի ուխտին նուիր-
ւած այս դուզնաճեայ յիշատակարանը, սիրսս
սակաւին աղապասանով լեցուն եւ շըր-
քունքներս դեռ սարսուռն անուններովը ձեռն
շատերուն, անձնուէրներ, զորս չի կրցայ ոգեկո-
չել այս հապնեայ էջերուն մէջ:

Բայց ձեր երախտիք չի՝ մոռցուիր, քաջորդի-
ներ, եւ լոռքեան բոլոր դաւերն իսկ չե՛ն կրնար
արգիլել որ Հայ Գաղափարին քանդակները
ցեղին փառքին ու հպարտութեան համար՝ յա-
ւէ՛ս քաջփողեն, պանծացնեն Արարան ու Հայկա-
կան Լէգէոնը:

Ողջմյն, ձեզի՛, Հայ Լէգէոնականներ, մա-
սա՛ղ ձեր ոտքերուն, որ հիմա Ռուբեններու, Թո-
րոսներու, Լեւոններու հայկական հողը սիրաբար
կը կոխեն, ճաւրոսէն Արարա՛ս Միացեալ Հայաս-
տանին մեծ երկունքը դրդաւետելով:

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԵՐՈՍԱՄԱՐՏԸ

(ՕՐԸ ՕՐԻՆ ՆՕԹԱԳՐՈՒԱԾ)

ՍԻՆՏԱՐԵՐ ՀՐԱՄԱՆԸ

Հիստիէն որոտաց աւետարեւր հրամանը, որուն
անձկայրեաց ապաստումին մէջ Թուրքիոյ Հայութիւնը՝
քառորդ զարէ ի վեր՝ կը տոկար իր անվերջ Գողգո-
թային, և որուն հոգեցունց արծազանգն տնա՛ կը բե-
րէ մեզի հեռագիրը:

«ԹԻՖԼԻՍ, 3 Նոյեմբեր 1914. — Կովկասի Կայսե-
րական Փոխարան գեկուցման մը մէջ կը յայտարարէ քե
ռուսական եգերքներուն եւ Սեւ ծովու ռուսական նա-
ւաստիմն պահանջող մարտնչներու դէմ բուրժ յարձա-
կումներուն պատճառով, Չարը հրամայած է Կովկասի
իր բանակին սահմանը անցնիլ եւ յարձակում գործել
Թուրքերուն վրայ:»

Արեւելքի խաչապաշտներուն հզօր Պաշտպանը,
վերջապէ՛ս, իր պատմական կոչումին ճամբուն կը վե-
րադառնայ, և «Քրիստոնէութեան» նուիրական դատին
անունով ինքն իսկ կը շեշտէ այս վերադարձին հանդի-
սաւոր ու վերաշուք նշանակութիւնը:

«ԲԵԹՐՕԿՐԱՏ, 3 Նոյեմբեր 1914. — Մանքիքսքի մը
մէջ Չարը կը յայտարարէ քե կասարեայ հանդարտու-
թեամբ է որ կը ստանայ Քրիստոնէութեան վաղեմի հա-
լածիչին յարձակման յուրը, գիտնալով որ ռուսական
քաջարի բանակները պիտի յաղթանակեն:»

Իբրին է երեւակայել, թէ Չարին մարտաշունչ
հրամանն ու հանդիսաւոր յայտարարութիւնները ի՞նչ
բուռն խանդավառութիւն, ի՞նչ զանգուածային խառնվ

կը փոթորկեն, այս պահուս, կովկասի Հայութեան ծոցին մէջ, մոռցնելով նոյնիսկ արդէն չղթալագերծ պատերազմի մը անխուսափելի տուալտանքներն ու անձկութիւնները:

Հայ երկիրը, արարատեան աշխարհը, ռազմադաշտի կը վերածուի, բայց զանգակները որ կը հնչեն՝ էջմիածնէն մինչեւ Արզուին, Օլթի, Սարի-Ղամիշ՝ բոլոր հայ տաճարներու բարձունքէն՝ վտանգին աղէտագոյժ ահազողանջը չէ՝ որ լսելի կ'ընեն, այլ մօտալուս ազատագրումին հոգեպարար ու ետխար:

Կովկասը կը մրրկի, կ'եռուզեալ մեծ ու բազդորոշ վաղորդայններու անհամբերութեանը մէջ:

Ռուսական երկգլխանի արծիւին հովանոյն տակ առնացած, արիացած Հայութեան կէսը տենդազին շտապով կը պատրաստուի դիմելու սահմանէն անդին տառապող միւս եզրայրական կէսին փրկագործմանը:

Թիֆլիսէն մինչեւ Մոսքուտ, մինչեւ Բէթրօկրատ՝ ռուսահայ մատուորական երիտասարդութիւնը թափ կ'առնէ սխրալի սղեւորութեամբ մը, որուն մարտադու արձագանդներուն տկար ծուէններն են միայն մեզ հազորդուած սա հեռագիրները:

«ԲԵԹՐՕԿԻՐԱՏ, 3 Նոյեմբեր 1914.— Մոսկուա գումարուած հաւաքումի մը մեջ, ուր ներկայ էին քաղաքին բոլոր հայ ուսանողները, որոշուեցաւ ուսանողներու մասնաւոր գորագունդ մը կազմել՝ միանալու համար Թուրքիոյ դէմ կռուող բանակին:»

«ԼՕՆՏՕՆ, 5 Նոյեմբեր 1914.— Ռուսիոյ Հայեր հաւատարմական մեծ ցոյցեր կը կատարեն ռուսական ազգին հանդէպ:»

ԴԷՊԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

— «Անցէ՛ք սահմանը» . . . Դէպի Հայաստան . . .

Քրէմլինի նախնական կամարներուն տակ ազատագրուած անդառնալի հրամանն է մեծ ու ամենաողորմած Զարին:

Ու հայ երկրին լանջքը կ'ալէճփի, կ'ուռնեայ, ահա՛, ընդունելու համար տիրական գրոհները կովկասի ռուսական բանակներուն:

Հայուն դարաւոր տառապանքն է որ Արարատի տաղիի կողմը տարածուող արեան դաշտերէն և արցունքի հովիտներէ կը սկսի խուլօրէն հեռալ ու թեթեւացման հառաչանքի հովեր ձեւացնել . . . Մօի՛կ ըրէ՛ք այդ անհուն հեքին որ կ'ելլէ Զուլումի Աշխարհին ընդերքէն: Նահապակ սերունդներու սոկորները կը խայտան իրենց գերեզմաններուն մէջ: Գլուխնիդ բացէ՛ք ու ծունկի եկէ՛ք, Աշտարակիցիներու, Արզութեաններու, Խրիմեան Հայրիկներու ուր աղանձնե՛րն են որ կը յառնեն էջմիածնի վէմերուն տակէն, ու կը յաճին արարատեան հորիզոններուն վրայ, յոյսի պատկոմներուն և փառքի տառածացումներուն հրաւիրելով Հայուն անընկճելի ձեռք . . . Լօրիս-Մելիքօֆի և Տէր-Ղուկասօֆի արժանաւոր յաջորդները արդէն երեսան եկեր են Ռուսիոյ կովկասեան սպայակոյտին մէջ, և սահմաններէն անդին արշաւող բանակներուն գլուխը անցեր . . . Տառնուակ հազար հայ կամաւորներ խոնուեր են կովկասի պետական զինամթերանոցներուն շուրջը՝ իւրաքանչիւրն հրացան մը վերցնելու և սահմանադրուիս վազելու անհամբեր . . .

— «Անցէ՛ք սահմանը» . . . Դէպի Հայաստան . . .

Այս է օրուան հրամայական կարգախօսը՝ կովկասի մէկ ծայրէն միւսը:

Օրհնեա՛լ ըլլա՛յ, յաւիտեա՛ն օրհնեալ, այս օրը, որ կուգայ արժեցնել ամբողջ տաժանքի մեր կեանքերը, և մեզի պարգեւել գերազոյն սիւսիք հայրենի սոյոգ ազատագրումին:

Վտանգի, այս անգամ, ա՛լ վերջն է Հայաստանի մարտիրոսագրութեան: Զէ՛նքն է, հուսկ ուրեմն, որ պիտի վճռէ մեր հաւաքական նաեհը, ահեղ Ռուսաստանի անպարտելի սո՛ւրն է որ պիտի լուծէ Հայկական արխնագանգ Հարցը, և ո՛չ թէ միջազգային դիւանադիտութեան թուղթի չեղձակոյանները:

Ի դժբա՛ղ, ուրեմն, Արաստահմանի Հայեր, շնոր-

հաւորե՛նք զիրար, ու խանգաժաւ ու ճորհապարտ բերկրաթեամբ ողջունե՛նք ազատարար «Քեռի»ն, շրուն հերոսական բռնակները Բառնէն ու Պաշտպանն անդին կը խոյանան, այս բազէիս, շանթահարիչ թափով մը, երթալ մեր ցեղին դարաւոր շղթաները խորտակելու:

Իրլլումի պարիսպներուն շովուած ուռառկան թնդանօթներու սրտաներուն մէջէն չէ՞ք լսեր արդէն հայկական ազատագրումին երգը:

«Չայնը հնչեց Իրգրումի Հայոց լեռներէն

«Թունդ թունդ երսն Հայոց արեւ գեմիկն շաշխեհէ»...

Չէ՞ղ, քամրազդ Դուման, հասնող թռքերուդ մէջ զեռ քանի մը գիշերուան ալ կեանք չի կրցա՞ր ճարճրկել՝ այս մեծ, այս աւետաշող առաւօտին հասնելու, անոր երանութեամբն աշքերդ ու հոգիդ լեցնելու և ապա մարելու, իյնալու համար... Մաքառումի ու անձնուիրութեան մեր սերունդին վերապրողները աչսօր շահեցան իրենց կեանքը, աչսօր վարձատրուեցան ամենքն ալ, և ապրացած սրտերով կրնան ալիւս մեռնիլ... Բայց, չէ՛, զեռ պիտի ապրին, զեռ պիտի կուին անոնք, և իրենց պողպատե գոտաակներովը պիտի երթան, կ'երթան ահա՛, իրենց լեռնացած վրէժը լուծելու...

Ու եռ գոց աշքերով կը տեսնեմ՝ կառապի գանդերն անոնց, բոլոր ֆէտաղիներուն, որ՝ տհալարանոց երթվարներու վրայ՝ սահմաններէն անդին կ'անցնին, կը սուրան դէպի վան, Մուշ, Սասուն, իրենց երբեմնի զինակից ընկերներուն մեռելներն արթնցնելով հայրենի ճամբաներուն երկայնքը... Կովկասէն կուգան անոնք, Հայ Ընդվզումին ամենիները, անողոքները, Հայ Արիւնին անհաշա վրէժիւնդիրները... Խոյսցի՛ր, Կովկաս, եզրայրափա՛ն Կովկաս, ասելութեան կայծակներդ ձեռքերուդ ու ակումներուդ մէջ սեղմած՝ խոյսցի՛ր մեր գահիճները պատահասելու և քու Վեհափառ Թաղաւոր Կայսրիդ Սրգարութիւնը բերելու, տարածելու մեր տարաբա՛ղդ երկրին վրայ:

ՎԱՂՈՒՄԸ ՀԱՅՍՍՍՆԸ

Կովկասեան սահմանագլխէն անդին տարածուող առգմադաշտերու մշուին մէջէն հեռահեռ կուրտագրծուի, ահա՛, հեռաւոր կերպարանքը վազումն Հայաստանին, անսահման ու աղետարէ ժպիտի մը գեղեցկութեամբը պայծառափայլ:

Երանութեան ժպիտը չէ՛ տակաւին տալիս, վաւերցի նոր ու անհամար զոհերով կը ծածկուին հիմա հայրենի այն ճամբաները որոնցմէ Ազատութիւնը պիտի դալ յաղթական:

Բայց դէթ այս անգամ կրուած ճգնաժամին մէջ երջանկաբեր վաղորդացնի մը հաւատքն է որ այդ դառնօրէն ժպտուն արտայայտութիւնը կուտայ մեր Հայրենիքին, մինչ իր լանջքին վրայ հայ-առաւ արիւնները կը խառնուին թուրք-քիւրտ-գերման արիւններուն...

Բայց մեր անձկաւ մտածումը պահ մը պիտի փորձէր զերծ մնալ, խուսափիլ արիւնի այդ քստմնելի մզմուսանջէն, կարենալու համար պայծառօրէն սեւեռուիլ ազատագրուած Հայաստանին վազումն արգասնող կարեւրութիւններուն վրայ:

ՎԵՑ ՀԱՐԻԻՐ ՏԱՐԻԷ Ի ՎԵՐ

Հայ-թրքական յարաբերութիւնները բնորոշող գաւառոր արիւնտա կեղծիքին դիմակը պատռած, ինկած է այս բազէիս, ուր զոհ ու գահիճ իրարու դէմ կը ցցուին՝ զիրար զգեանելու, բզքակելու, իրարու վերջնական ջախջախումին մէջէն վերապրելու գերազոյն կամաւորութեամբը պրկուած, ծառացած:

Ա՛լ տեղ չէ՛ մնացած ո՛ր և է քաղաքականութեան, ո՛ր և է դիւստադիաութեան, ու վարանտ վերապահումներով, խոհեմադարդ զարծուածքներով արտայայտուելու ժամանակն անցած է իսպառ:

Կուին, անողոք, անդառնալի անխուսափելի չեփօրն է որ կը հնչէ՝ հրաւիրելով մեզի տապալեզ բերել մեր բոլոր մարտական կորովները, մեր բոլոր անձ-

ներսերութիւններն ու յանդգնութիւնները:

Գուցէ չեմք սպասեր այս վճռական կռիւն, գուցէ առնական խիզախումներու այս վայրկեանը յանկարծակիի կը բերէ մեզի արտասահմանեան մեր թուլացումին, չըսելու համար այլասերումին մէջ: Վեց տարիէ ի վեր, որ հայ յեղափոխական փրօփականաւր զազրեցաւ, մեր տարազիր երխտատարութիւնը չա՛տ բան կորսնցուց իր քաղաքացիական առաքինութիւններէն, իր պաշարող ու անձնագոյն արամադրութիւններէն:

Բայց վեց հարիւր տարիէ ի վեր երազուած, ողբկոչուած, մտղթուած պատահութեան առջեւ է որ կը գտնուինք այսօր, և՛ ի՛նչ որ ալ ըլլայ մեր ներքին կացութիւնը՝ պէ՛տք է գիտնանք՝ ամէ՛ն գնով՝ հաւատարիկ ներկայացած այս առիթին հոյակապ վեհութեանը:

Մենք այլուպէս աննպաստ պարագաներու մէջ, յարձակողական վիթխարի յատակագծեր մշակեցինք, ընդվզումի վսեմ՝ ժէսթեր ուրուագծեցինք, զաւազրական, ապստամբական ահաւոր ծրագիրներ որոճացինք, լսատակերտեցինք... Ի՞նչպէս պիտի արդարացնէինք, ուրեմն, սա՛ հրաշալի հնարաւորութեանց պահուն, մեր պահած, մեր պարզած խղճալի կրօնորակներութիւնը, սահմական, անձրկած հանդիսատեսի մեր ցտաղար կեցուածքը, մեր ապիրատ դատաւրութիւնը:

Կովկասի մեր քաջարի եղբայրներուն հերոսութիւններովը կը մխիթարուինք, կը յուսադրուինք, ըսինք, բայց չե՛նք կրնար ստով մեր պարտականութեան անուրանալի բաժնէն թեթեւցած համարիլ:

Կովկասի Հայութիւնը — պատիւ ու փա՛ռք իրեն — կատարելապէս իր գերին մէջն է: Բայց ո՛ւր կը մնայ Արտասահմանի Հայութիւնը, որ քսան տարի շարունակ տիեզերքն աղմկեց մեր ազգային ազատագրութեան անունով: Ո՛ւր կը մնան Ամիրիկահայն ու Եգիպտոհայը, որ ա՛յնքան անգամներ յաւակնեցան միա՝մինակ գլուխ բերել հայկական փրկագործումին սահմանուած ըմբոստական հակայ ձեռնարկներ... Ո՛ւր են մեր ալ կամաւորները, ի՞նչ տաժանելի, անհամկնալի խուլհամբութիւն է որ կը տիրէ այս միջոցիս Արտասահման-

նի մեր գաղութներուն մէջ... Խաղաղութեան շրջաններու մեր ամենի ու խռովայոյզ արամադրութիւններէն բան մը չէ՞ մնացեր մեր հոգիներուն յատակը, ըսէ՛ք, ձա՛յն սուէք, ո՛վ դուք, ամե՛նքդ, որ սասնեակ տարիներէ ի վեր արտասահմանեան մեր յեղափոխականութեան յոյսերովն ու պատրանքներովն սպրեցաք, անոր կիրքերովն ու խանդավառութիւններովը գալարուեցաք, ի՞նչու այս անշարժութիւնը, այս լուծութիւնը, այս քարացած այլութիւնը՝ ճի՛շդ այն ձախտագրական բուլէին երբ ամենէն խիզախ թռիչքները, ամենէն ապերասան առաջադրութիւններն անգամ կրնան իրագործումի անմիջական կռուան մը գտնել, երբ այլասերի զօրաւորներն իրենց ահեղ բանակներովն ու հզօր նաւատորմիներովը կը քալեն այն սահմաններուն ու ափերուն վրայ սրունց փոքրիկ խումբերով ու փետուրի պէս գիւրարեկ նուակներով միայն մեզ կարելի էր մերձենալ...

Ուրեմն Յոյսն աւելի՞ զօրաւոր կապղէր մեր ջիղերուն վրայ քան յուսահատօրէն յուսացուած Իրականութիւնը որ անակնկալ իմն կը ներկայանայ այսօր մեր ազգային գոյութեան լճացեալ ընթացքին. աւելի՞ հրապուրիչ էր Իսէալը՝ երբ անանցանելի գժուարութիւններու անջրպետի մը անդիէն կը փորձէր մեզի՝ քան երբ ինքնամատուց կ'ըլլայ հիմա մեր նուաճողական քնացող կորովներուն, որոնք չեն արթննար, չեն տարտար, աւա՛ղ, այդ հրաշալի մերձեցումէն...:

ՏԻԳՐԱՆ ԵՐԿԱԹԻ ԵՐԱՁԸ

1897 - 98 ի մեր մօայլ օրերուն՝ թրքահայ մտաւորականութեան ամենէն ազնիւ ու հմայքոտ ղեմքերէն մին՝ յաւէտ ողբացեալ Տիգրան Երկաթը, Փարիզ, կը դիմէր նշանաւոր հայրենասէր-գրադէտ Մօսիա Պաուէսին՝ առաջարկելով որ հայ կամաւորներու փաղանդի մը գլուխն անցնի, հայկական ափերու վրայ էջք մը կատարելու համար: Եւ մինչ Պաուէս՝ իր սիրելի հայ բա-

բերամբն այս տարօրինակ հրաւերէն քիչ մը տաշահար՝ կ'առարկէր թէ իր մարտական անընդունակութիւնը զինք անկարող կ'ընծայէր այդպիսի արկածի մը մէջ նետուելու, երկաթ կը յիշեցնէր անոր Լօրտ Պալլերնի սխրալի ու եղբերական նահէր Միսօլունիկի մէջ, և կ'աւելցնէր. «Թնծի շքեղ գիակ մը պէտք է միայն»... Հայ յեղափոխական մաքսաւորին այս խորհրդաւոր ու խռովիչ դրուագը, զոր Պառէս յաւերժացուցած է իր «Ճամբորդութիւն մը Ի Սրարտու» հատորին մէջ, չեմ գիտեր ի՞նչու, յամառ յաճախանքի մը պէս, կը հալածէ մտածումս, տաննէ մը ի վեր...

«Էջը մը հայկական ափերուն վրայ»... Տիպրան երկաթի խելալեղօրէն հետապնդած արս երազը մեր սամնուս անիրազօրծ մնացած տենջանքը, տաննեակ տարիներու ջերմեանդ, գրեթէ հիւանդագին մտասեւեռումն եղաւ արտասահմանի հեռաւոր ճամբաներուն մէջ: Երկաթ իր աչքերը փակեց այդ երազէն յուսահատը: Մեր սերունդին մազերը ճերմկեցան անոր հրաժարումին մէջ, բայց տակաւին անոր կարեկիւթեանը կառչելու հաւատքն ու կորովը չի պակսեցաւ մեր ներսիդին՝ երբ, հերոս, Պալքանեան Հրդեհին հորիզոններէն, անոր գիւթիչ հեռապատկերը հեղ մըն ալ բացուեցաւ մեր աչքերուն...

Բայց ի՞նչ խաւար է, ի՞նչ անյոյս աղջամուղջ, որ մեր նայուածքները կը լեցնէ, կը կուրցնէ այսօր, երբ Մեծն-Բրիտանիոյ և Ֆրանսայի ծովային հակաները Միջերկրականը կը փրփրեն իրենց ափրական ցռակներով, փոքր-ասիական եզերքները կը քերեն՝ իրենց ահարկութեամբներուն թիրախը փնտաւելով տաւրոսեան հովիտներուն մէջ...

Արտասահմանի Հայութիւնը ո՞ր օրին, ո՞ր արեւուն կը ապաստէ իր երիտասարդ ու կենսունակ շարքերը շարժումի մէջ գնելու համար... Հաղարարու հայ կամաւորներ Արտասահմանէն արամաղբուած ըլլալու էին Մեծն-Բրիտանիոյ արեւելեան բանակին, ինչպէս տասնեակ հազարաւորներ կափկասէն արամաղբուեցան Հիւսիսային արշաւող ռուս բանակին, և հիմա անոր առ-

ջեւն, անտեղիտալիօրէն, կը փազեն գէպի վան, գէպի էրզրում... Ի՞նչ հպարտութիւն, բարոյական ի՞նչ մեծ, ի՞նչ անփախարինելի գոհացում պիտի ըլլար՝ մեզի համար՝ Մեծն-Բրիտանիոյ փառապանծ դրօշին տակ ալ ունենալ մեր կամաւորները, որոնք՝ Ալպիոնի խորժառ ու խորաեղ կորիւններուն հետ կողք կողքի՝ պիտի խոյանային Հայաստանի ու Կիլիկիոյ դահիճնեղուն գէմ...:

Ի ԶԷՆ

Քու «փառքի օրդ» ալ «հասեր» է, ո՞վ արտասահմանեան հայ երիտասարդութիւն, մի՛ փախցնէր ձեռքէդ այս գերազանց առիթը զիւցաղնօրէն ապրելու: Նայէ՛ Արեւմուտքէն եկող սա՛ ընդհանուր կարիծներուն, ի՞նչպէս բարձրագլուխ ու խնքնափառ կ'երթան իրենց պարտականութեան ճամբէն, ստիպելով անցորդները հիացումով մտածելու. «Մե՛ծ ազգին զաւակներն են...»:

Ի գէ՛ն, ո՞վ հայ թափառական երիտասարդութիւն, որ թրքական գեհնէն քու առողջ հասակդ ազատեցիր՝ օտարութեան գրկանքներուն ու սափանքներուն մէջ զայն քաշկռտելու, հալումաշ ընելու համար... Ի գէ՛ն, զո՞ւն ալ հարկադրէ ուրիշներուն բազմաշարժար ալ անընկճելի քու ազգիդ յարգանքն ու հմայքը, զո՞ւն ալ ըսել տո՛ւր, թէ Արեւելքի մեծ նահատակին ու մեծ մաքսաւորին արժանաւոր ձեան եռ, ի գէ՛ն... Հեռացի՛ր աղքատախնամ ընկերութիւններու, բարեգործական հաստատութիւններու անաղբիւշ շրջափակերէն, և փնտռէ՛ այն զոնները որոնք պիտի բանային քու առջեւ կամաւոր զինուորապետին և ազատաստեղծ մարտնչումին ճամբան... Փոխանակ թող տալու որ՝ հանրային գթութեան հովանիին տակ՝ արժանապատուութիւնդ առողջութեանդ հետ յամբօրէն հիւծի, քու մարտական յանձնառութիւններովդ հասարակական արիացումի ուժեղ ազդակ մը հանդիսացի՛ր: Այս պատմական օրերուն հայ բարեգործութիւնն ալ

ազգամազաշտերուն վրայ թո՛ղ գտնէ իր արգարացումն ու գոյութեան իրաւունքը, և ո՛չ թէ քաղքենի զսիւներու մէջ միայն:

Ի գէ՛ն, ո՛վ հայ տարագիր երիտասարդութիւն, որ քու անապատ զոհողութիւններովդ յեղափոխական գաղափարն ապրեցուցիր համիաեան անապորոյն ըէժիմին տակ, և որ այսօր քու ամենէն հոգեւին ակնկալութիւններուդ պատկումը ողջունելու կը պատրաստուիս. ի գէ՛ն, եղբայրական սերունդ, որ հայրենի տառապանքներովը մրկեցար, միացիր ընդերկար. և որ խաչուած ցեղին վրէժը պատեցուցիր աշխարհէ աշխարհ, ա՛յնքան անձնուրաց հերոսներ, ա՛յնքան կատաղի եռ-դարձողներ տալով մեր ազատագրական մաքսութիւն... Ի գէ՛ն, վասն զի իսէպոն իր լրումին մէջ չիրագործուիր, չապահովուիր եթէ հայ արիւնը — ջարդերու արհաւիրքին մէջ ա՛յնքան ահագնօրէն յորդելէ վերջը — ազատարեր սա՛ վճռական բաղխումներուն տառն խնայուի... Ի գէ՛ն, ի գէ՛ն, դեռ իրաւունքներ ունինք մեկ, արիւնով շահեղիք իրաւունքներ մեր երկրին վրայ, իրաւունքներ՝ որոնք մեզի պիտի ճանչցուն Յաղթանակին ապահովման մէջ մեր բերած դրական աջակցութեան աստիճանին համեմատ...

Ի գէ՛ն ազատագրուող Հայրենիքին համար, ի գէ՛ն վաղուան Անկախ Հայաստանին համար...

ԱՐԻՒՆԻ ՊԱՐՏՔԸ

Գերագոյն, բազմորոշ, ազատարեր ձգնածա՛մն է՝ Հայութեան համար:

Կարելի չէ խուսափիլ անկէ, և ո՛րքան ալ պատրաստուած չըլլանք անոր, պէ՛տք է գիտնանք զայն ընդունիլ ազգովին, անվեհեր ու առնական դիմագրաւումով մը:

Վտարէն մինչև վասպուրական, Յոնիական ասիական մինչև Կիլիկեան բարձունքները, հայկական կեանքն անգամ մը ևս պիտի տուայտի, պիտի գալար-

ուի, պիտի փոթորկի արհաւրակած. անգամ մը ևս Զուլումն ու Եղեռնը պիտի վազեն մեր հայրենի ձամբաներուն երկայնքը խոշտանգելով, աւերելով, արիւնեղով ինչ որ ինչայ իրենց յուսահատ մոլեղնութեանը տակ:

Բայց ասիկա վերջի՛ն անգամը պիտի ըլլայ, սպառնալուք:

Եւ՝ արուած ըլլալով ներկայ տագնապալից ու ճակատագրական հանգամանքները՝ մենք անհունօրէն շարաշուք լուրերու կը սպասենք Թուրքիոյ մեր ազգային բոլոր կեդրոններէն:

Իր զոհէն բաժանման նախընթացին՝ զահիճն անգամ մը ևս պիտի ուզէ անոր արիւնովը յաղեցնել իր դարաւոր անկուշտ մախանքը:

Բայց, այս հեղուն, ան պիտի չի գտնէ Հայուն մէջ իր պարանոցն անդխնադիր երկարող երէկուան ողորմելի սարուկը:

Վերջէն պիտի խմանանք բոլոր աղեխարշ մանրամասնութիւնները հայ-թրքական բաժանման այս լուռ ու զարհուրելի տուամին: Վերջէն պիտի գիտնանք թէ Թրքահայն ի՛նչպէս տարած պիտի ըլլայ՝ այս վճռական օրերուն՝ թուրք կատաղութեան իրեն դէմ չղթալազերծած հուսկ մոլուցքները:

Վերահաս ազատագրումին յոյսը պիտի արխացնէ անշուշտ մեր եղբայրները:

Թո՛ղ չի վհատեցնեն մեզի Զէյթունի կատարներէն հասնող եղբերական հոնդիւնները: Եթէ ստուգ են այդ դառնակիւն մահաբօթերը, Կիլիկիան կը քառէ մեզ մը, որուն պատասխանատուութիւնը լուսարանելու տառնը չէ՛ հիմա, նկատելով որ ասիկա տախտին պէտք ունենար ձեղուելու... Մեզի կը մնայ ցուապին հոգիներով խոնարհիլ Նազարէթ Զափուշի և իր ընկերներուն յիշատակին տուել... 1895 ի ունեան դիպագներգութիւնը, այո՛, մեզ այսօր պիտի գնէր Սերպիոյ և Սեւ-Լերան կարգին, հաւասար բարձրութեան մը վրայ. ի՛նչ վստմ հաղաթութիւն և իրաւունքի ի՛նչ հոյակապ կռուան պիտի ըլլար մեր դատին համար, — էթնէմ փաշա մը իր հարիւրհազարնոց բանակով Կիլիկեան սեպ

ժառանգութեան կուշտին խրատ՝ սա՛ վայրկեանիս, — ա՛հ, սխրալի՛ երազ, հոգեխառ՛վ ունեկոչում, — մինչև սուսօ-անգլխական բանակաները թուրքիոյ սահմանները կը ջնջին, և մինչև դաշնակից նաւատորմից՝ Միջերկրա-կանի ջուրերէն՝ իր թնդանութիւնը պիտի չափէր Չօք-Մարգուանի հրտանդանին վրայ... Ո՛ւր եւ, Միսօ-Շահէ՛ն, Բօթիի քաւանածանօթ գերեզմանից մէջէն ոսկորները շին տարտար արդեօք այս բողբոս... Ո՛ւր էք, սուէական խումբեր կիպրոսի ձամբան բաց է ձեր ծալլումը ստաղապաններուն առջեւ...

Բայց դարձա՛ւր, ա՛վ իմ տանջումը մտածումս, դարձա՛ւր անձկայրեաց նայումքներդ կիլիկիոյ սփե-րէն ու սարերէն անդին, մոռցի՛ր անցեալին չքեղ հնա-րաւորութիւններն ու շիջած յոյսերը, զոր անանք ջա-մաւեցան պատրանքներու փոխել — զո՛ւն կովկասով միայն կրնաս միտիթարուիլ այսօր...

Ինչ որ, այս պահուս, տեղի կունենայ հո՛ն, կով-կասի մէջ, պէտք է մեզ թունդ հանած, խանդավա-ռած, խերայիգած ըլլար արդէն, և մղած՝ սղզային համերաշխութեան գերագոյն հնարաւոր արտայայտու-թիւններուն:

Ո՛ր օրին պիտի սպասէր այլ եւս Արառասանի Հայութիւնը զոհոյութեան իր բոլորանուէր բաժինը սրամագրելու, փութացնելու համար հայրենի սղա-սագրութեան սուրը դռաին:

Երկու միլիոն Ռուսահայութիւնն իր նխախան ու ֆիլիքական ամբողջ ուժերովն ապարելզ նեւտում է, ահա՛ Հայաստանի փրկագործումին փառքն եղբայրօրէն բաժնելու համար սուս-կովկասեան գորագույններուն հետ, և Թրքահայուն քաղաքական գոյութեան իրա-ւունքն ապահովելու, այդ իրաւունքին հիմերը դնելու, անոր կռուանք կռելու համար... Ռուս Պատերազմա-կան Պաշտօնատունը գիմոյ հայ կամաւորներէն բա-նականեր կը ձեւանան՝ այս վայրկեանիս սահմանէն ան-դին անընդհատ խուժումի մը գանգաւածային թափն առած... Հո՛ն եւ հայկական ազատամարտին բոլոր վերապրող շեֆերը՝ Անգլոսոսիկէն սկսած՝ մինչև վերջի-

նը կովկաս գանուոյ մեր երէկի հայգովներուն... Հո՛ն, մէկ ձախտի վրայ կը ծառանայ, կը խառնայ, տմեհօրէն, ամբողջ սուսահայ մեր գինուորեալ երի-տասարդութիւնը...

ԲԵԹՐՈՒՐՍ, 14 Նոյեմբեր 1914. — Պատերազմական պատճառները յորդած է բազմութեամբ Հայերու ուրոն կամաւոր կը գրուին: Պատերազմական նախա-րարութիւնը չի գիտեր թէ ի՛նչպէս հասնի գանոնք տե-ղաւորելու:

Ու բոլոր այդ կարիճ ու անձնուրաց Հայորդիները կերթան մեր «արիւնի պարաքը» վճարելու ազատու-թեան վճռական կռիւին: Կերթան մեր արիւնի հա-շիւը մաքրելու: Կերթան՝ Բաաֆէի, Վաապուրականի, Տարօնի ձամբաններուն մէջ պառկած մեր դիպաղնական մեղեքներն երջանկացնելու: Կերթան երեք հարիւր հազար մեր նահատակներուն վրէժը լուծելու...

Ի՛նչպէս չի խռովուիլ, չի տագնապիլ հեռաւոր այս վեհաշուք տեսարանին հանդէպ Արառասանի Հայերուս պարզած աւանդուրդ անտարբերութեան ի տես:

Ո՛վ պիտի վճարէ մե՛ր ալ արիւնի պարսֆը: Ո՛ւր եւ մեր կամաւորները: Ի՛նչ կռուան Արառասանի Հայերը մեր Հայրենիքին ձախտադիրը վճռող ներկայ ահեղ պայքարին: Միթէ կը պակսի՞ն մեր գաղութ-ներուն մէջ, տույզ ու կորովի ազամարդիկ, որոնք ցեղին պատին ու հմուքը պիտի բարձրացնէին՝ սու-տեան զրօշին սակ անոր համար կռուելու վտելով: Միջոցներու խօսքը չի՛ կրնար ըլլալ: Նախ կամքը պէտք էր, պայքարող անձնուիրութեան անդուստ ու անտեղիտալի կամաւորութիւնը: Նխախան ձեռն-տուութիւններն ինքնին պիտի ստեղծուէին: Իսկ ձամ-բանները գեաւ անարգել կերկարին մեր առջեւ: Պուլկա-րիոյ նաւահանգիստները, Ռուսմանիոյ սահմանը և տա-րիոյ նաւահանգիստները, Ռուսմանիոյ սահմանը և տա-րիոյ նաւահանգիստները կը մնան՝ գէպի կովկաս, գէպի կասին ուրիշ տփեր կը մնան՝ գէպի կովկաս, գէպի հայկական սահմանադրութիւնները... Ո՛ւր եւ արառասա-նանեան հայ կամաւորները ստեղծ: Գեաւ ձայն մը չի

հասաւ մեր ականջին՝ անոնց գոյութիւնն աւետող, զեւ-
հայութեան տարաքիր գաւկներէն հասաւ մը չի աւետանք
որ Հայաստանի մայրական կողերուն վրայ մղուող պա-
տերազմին չքեղ խնդու թենէն բռնուէր: Ու խեղճիկ,
ամբած, կծկաած մեր հոգիներուն մէջէն շէնք իսկ
վերգովութիւն ամօթահար, տեսնելով օրն ի բուն մեր առ-
ջեւն անցքը վարդի պէս պոյծառ հազարաւոր երի-
տասարեւորներու, Մեծն-Բրիտանիոյ խրոխտ աղաքներուն,
որոնք՝ տուն ու հանգիստ թողած՝ աշխարհէ աշխարհ
կը խոյանան իրենց ազգին գերակայութիւնը պաշտ-
պանելու բոլոր սաղմապաշտերուն վրայ...

Քիչ մը քաղաքացիական գոհարերութեան ողի՛,
եղբայրահայ ունեւորներ, երազուած ու ալ անդառ-
նալի պատեհութիւնն է ասիկա: Ինչ որ այսօր տուած
պիտի ըլլաք, տաճարապետիկ, հարիւրապատիկ աւելի
պիտի արժէ՝ մեր ազգին քաղաքական բարձրագոյն
շահերուն տեսակէտով: Երէկ ձեռնէ շատեր մերժեցին
նպատակը Թրքահայ Ինքնապաշտպանութեան. որ ի-
րենց համար ցնորք մը թուեցաւ միշտ: Այսօր մենք
չենք ի դար հազիւ լուած ցաւեր լեզու հանելու, սպի-
ացած վերքեր խառնչակելու, արխներու: Վէճի սիրտ
շունի՛նք, քէն ու ռիսակալութիւն չենք պահեր ո՛չ ռքի
գէտ, ալ անխիշաչար ողիով մըն է որ կը նայինք ա-
մենուն վրայ:

Ի՛նչ, առէ՛ք, ունեւորներ, ու տուած պիտի ըլլաք
տաճարակ հազարաւոր այն հայ քաջերուն համար ու-
րանք վիրաւոր կիշման ու պիտի ինձան տակաւին երկ-
զլիանի Արծիւին թեւերուն ու նալուածքներուն տակ,
տուած պիտի ըլլաք այն ազիզ հազարներուն համար
որոնք իրենց արխնովը կը բանան ձեր և մեր առջև
Մայր-Հայրենիքին նուիրական զիրկը... Տուէ՛ք, ու-
նեւորներ, ուրուագծեցէ՛ք, սա՛ հուսկ ստիժով, մէկ
քանի սպիտակ, ողորդիչ, խանդավառիչ ժէսթեր, որոնք
շատ զաւնտութիւններ պիտի մոռցնեն մեզի... Տուէ՛ք,
առանց քրթմնջելու, առանց աւելորդ ու պատիպաս
տարկութիւններու, մի՛ ձառէք մեզի ախրող անտե-
ստկան տագնապէն, պզտիկ փառաւոր պիտի հրամցու-

ցած ըլլալիք մեծ համագրու իրաւանութեան մը առ-
ջև: Յիշեցէ՛ք որ անտեսական կեանքը Ռուսաստանի
մէջ ալ, ինչպէս ամենուրեք, անգամալուծուած է այս
պահուս. բայց Կովկասի ձեր եղբայրակիցները կը բա-
նան ահա՛ իրենց գանձերուն բերանը, և անգամ մըն
ալ հեղեղի պէս կը հոսեցնեն իրենց ոսկին, ամբողջ
հայկական բանակ մը իրենց հաշտին եփիքէ ընելու
համար...:

«ՉԱՐԿ, ԿՈՎԿԱՍ...»

Արդարեւ, Կովկասով է որ կը փոփոխինք, կը
սրտապնդուինք, կը յուսադրուինք հիմա:

Հո՛ն է որ հայկական կորովներն իրենց տիրական
թափը կ'առնեն, հոնկէ՛ է որ հայկական ուժերուն ու
զոհողութիւններուն գերակումարը պիտի նետուի, պի-
տի կշռէ ցեղին բաղդը վճռող նժարին մէջ:

Ու բնական է որ ջերմեռանդ անձկութեամբ ու
երախտագէտ հիացումով անոր, Կովկասին գառնանք,
սեւեռութիւնք շարունակ, բնական է որ՝ այս լուպէիս՝
մեր պրկուած մտածումին մէջ անդադար կոտորակ
Սիամանթօի զիւցազնական յանկերգը:

«ՉԱՐԿ, ԿՈՎԿԱՍ...»

Չա՛րկ, ու քու վեհանձն ու ստեղծական հազարաւո-
թեանդ մէջ ներէ՛ մեզի, Կովկաս, ներէ՛ մեզի, մեր
վաստաբառութեանը, մեր ուրացումին, մեր զատաւրբու-
թեանը համար:

«ՉԱՐԿ, ԿՈՎԿԱՍ...»

Ճգմէ՛ գլուխն անագործին փշապին որ դարերով
Հայուն արեամբը անանկատ, յգփացաւ:

«ՉԱՐԿ, ԿՈՎԿԱՍ...»

Քու վրիժառու հարուածներդ փշրեցին ահա՛ Պա-
յաղիտի ու Արշակերտի բազմադարձ հայ բնակչու-
թեան շղթաները: Էնովէր-Էլիմանեան բանակը՝ Քեօբըի-
Քէօյի մէջ ջախջախուած՝ էրզրում քաջուցաւ Տէփե-
պուրանի կերճէն զոր քու կատաղի մարտիկներդ խցե-

ցին: Քու պողպատէ բազուկներդ կ'երկարին, կ'իշխեն արդէն հայկական բարձրաւանդակին վրայ. Կարին, Վան, Մուշ, Բաղէշ, յաջորդական համալրումները պիտի ըլլան քու յաղթական վազքիդ որ ա՛լ կանդ չի պիտի առնէ. և ի՛նչ հրաշալի տեսարան պիտի ըլլայ ան, երբ մեր հայրենի բոլոր կենսունակ կեդրոններէն քու երէկուան եղբայրա՛նն աջակցութեամբդ զինուած խումբեր ընդառաջ փութան քու կամուր շարքերուդ, զանոնք զինուորելու և անոնց հետ կողք կողքի շարունակելու համար ազատարար մարտումին ճամբան, ի՛նչ տառաւծացում պիտի ըլլայ քու ստեղծագործ գաղափարիդ համար, երբ Սասունի Տալփօրիկէն, Կէլիէ-Կիզանէն, Գրգուր-Քարէն վար իջնեն ու Վան-պուրականի Կարկառէն, Շատախէն, Ոստանէն, Ալիւրէն, Ուղիւն, Մոկան զուրա գան Արապօի, Մերքընէ-բու, Հրայրի, Աւետիսեանի, Պետօի, Մարտիկի հերոսական սերունդին կրտսերները...

ԽԱՆԱՍՈՐԻ ՏԵՍԻԼՔԸ

Տեսիլքն ա՛նա՛ խանասորէն ծայր կուտայ...

Խանասոր... Այս ի՛նչ մողական անուն է զոր՝ առաջին անգամ եւրոպական թերթերուն մէջ կարդալով՝ գլխու պառչա ու սրտի զահալէժ արտիւն կուտենանք:

Խանասոր... Այս ա՛յն վայրն է ուր, յուսանատեան մասլ օր մը, Նիկօլ Գուման վրէժով խնդեցած ֆէտայիներու իր արշաւախումբն առաջնորդեց:

Դո՛ւն անմահացած էիր յեղափոխական մեր համեատարեկրութեանց մէջ, Խանասոր, բայց չէիր գուշակիր, թերեւս, որ օր մը սուսօթուրք պատմական ուղմողաւ մը դառնալու փառքը պիտի վիճակուէր քեզի:

Բայց կեցէ՛ք, զեռ սեմին վրայ ենք տեսիլքին... Խանասոր, զեռ առաջին կոչման է առ՝ Արապատականէն գէպի Վան — Հայաստանի սիրտը — տանող արխնագանդ ճամբուն... Դեռ չա՛մ ահաւոր ու եղի-

րական անուններ կան որ տիեզերական ուշադրութեան պիտի հարկադրուին... Բոլոր աւանները, որ հայ մարտիրոսացումին թատր, բոլոր ձորերն ու լեռները, որ հայ մարտնչումին վկայ ու ազատաման եղան, բոլոր ժայռերն ու քարերը, որոնց տակ հայ ֆէտայիներ ինկան, անմահութեան ձայն պիտի տան... Եւ ամենուն վերեւ, ամենուն համադրութեամբը, պիտի հնչէ աւետապոս. «Հայաստա՛ն, Հայաստա՛ն, Հայաստա՛ն»...

1916

ՎՏԱՐԱՆԴԻ ՀԱՅ ՃԵՏԻՆ

(ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԼԵԳԵՈՆԵՐԵ ԶԻՆՈՒՈՐԱԳՐՄԱՆ ԱՌԹԻԻ)

Երիտասարդ զինուոր, ո՛ւր կ'երթա...
Լ Ա Մ Ը Ն Է

Հերոսան աւետաւոր ուղմակոչը, արարատեան հորիզոններէն շեփուած, քենէ քիչերը պատրաստ գառ, ո՛վ վտարանդի հայ երիտասարդութիւն... Սակաւթիւ ամենհինն էին որ նոյնհետա՛յն ովկիանոսները ձեղքեցին, և անդունդներուն ու բարձունքներուն վրայէն սուրալով՝ հաւան երազուած տահմանազլուխը, խառնուեցան անկէ թափ տանող մեր առաջին յուսավառ ու վրէժխնդիր լեզէոններուն:

Արատաահմանեան մեր երիտասարդ շարքերը մեզաւոր չէին ստեղծուած անփառունակ կացութեան մէջ: Անձնախրութեան ոգին, վճռականութեան ջիւղ չէին պակսեր անոնց, և եթէ նոյն չափով ձեռներէցութեան փաստեր չի արուեցան, եթէ շատեր կազմակերպուած

մարմիններէ, ազգային հաստատութիւններէ սպասեցին իրենց կարգախօսն ու անհրաժեշտ միջոցները, գտնուեցան ալ որ՝ ամէն տարակուսելի խնամակալութեան կռնակ զարձնելով՝ հանդիպող առաջին զաւնա-կից բանակին զինուորագրուեցան:

Անհատական այս շքեղ խոյանքները չի պիտի բա-ւէին, սակայն, մեր հասարական խղճմտանքն հանգա-սացնելու: Համալսարնային գրեթէ բոլոր ուսղմանա-կաններուն վրայ Հայերու աւելի կամ՝ նուազ ուշա-գրաւ հերկայութիւնը չէր կրնար մեղ արգելել ամէն վայրկեան տեսնալէ աչք-ծակող սա՛ իրողութիւնը՝ թէ Հայ Արտասահմանը հանդիսասեսի գիրքը կը պահէր արիւնի ու աւերածի մէջ գալարուող Հայ Հայրենի-քին հանդէպ:

Մեր տարազիր երիտասարդութիւնը պիտի ուզէ՞ր, պիտի զիջանէ՞ր մինչեւ վերջը չի հասկնալ ձեռացնել իր անխուսափելի, անդրժեղի պարտականութիւնը... Ի՞նչպէս իրեն պիտի յաջողէր ապիկա, առանց հուսկ ուրեմն զինք բանադատելու դատաւքութեան ողորմելի խտտալանանքին... Հոս ամէն բան զինք կը ստիպէր առջի օրէն անդրադառնալու իրեն վիճակուած մար-տական զերին և անոր լրջութեամբը համակուելու... Երեք տարիէ ի վեր բրիտանական կայսրութեան մայր-կզգիէն ու բոլոր հեռաւոր տիրոջթներէն ուղղմանակառ վաղոյ հարիւր հազարաւոր խարտեաշ աղաքը հայրե-նանուէր անձնուրացութեան խեղդեցնող կոշը չերգե-ցի՞ն մերիններուն՝ Թիֆլէսէի խօլ ու աղետարար վան-կերովը... «Երկա՛ր է ձամբան դէպի Թիֆլէսէի»... Է՛հ, այո՛, և այդ նուիրական ձամբուն երկայնքը դի-ցադնօրէն ինկած՝ բխրաւորներ կը քնանան հիմա Ալ-պիճնի աղուոր այն զաւակներէն, որոնք ձեզի հեռ գա-րեջուր կանծեցին Արդարութեան յաղթանակին, մինչ ուրիշ բխրաւորներ, նոր բխրաւորներ, անվերջ բի-րաւորներ կուգան ու կը վազեն դէպի Պաղեստինի ու Միջագետքի արեւակէզ ուղմագիծերը... Ահա՛ որ, յառահառակա՛ն բան մը պիտի ըլլար մտածել թէ առ-նագեղ խիզախումի, վեհանձն երիտասարդութեան,

Քաղաւն բոլորանուիրումի առօրեայ աշաղխի հակադա-կան ու զգայացունց սեռարանի մը անտարբեր ախա-նաւեաները, անաշխալ վիաներն եղած ըլլալին միայն եգիպտահայ մեր կրտսերները:

Մեր ամենէն ջերմեւանդ բաղձանքներուն մէջէն ուզեցօւած պատահութիւն մը, զոր չի պիտի համար-ձակէինք իսկ յառաջ, օր մը մեր գուռը զարկաւ մեղմիւ... Էուս պայծառափող մը՝ որ ամենէն հրապուրիչ ուղ-մահրաւերը կը մրմնջէր մեր հողին... Հեռուէն կա-թողին պաշտուած՝ զրօշակի մը անակնկալ ու գօտե-պրնդիչ անցքն եղաւ ապիկա մեր մէջէն, մեր սուգին ու անցուածքեան մէջէն... Բարոյական ի՛նչ սխրալի վերանորոգում մեզի համար, ի՛նչ կազդուրիչ, եղբայր-ական շունչ... Մեր հիւանդ, վիրաւոր սիրտերը բուժ-ուեցան, ամոքուեցան, մեր թուլցած կորովները լար-ուեցան, պրկուեցան... Մեզի՛, օտարութեան այս հանգրուանն ապառառնած ափ մը Հայորդիներո՛ւս, անբաղգատելի սուիթը կ'ընծալուէր ազգային ճակա-տագրին բարձրանալու, անոր գերազոյն պարտադրու-թիւններուն հաւատարեւու... Եւ եգիպտահայուն ան-կորնչելի արժանիքը պիտի մնայ այն զգաստ ու սրբա-ցաւ գիտակցութիւնը որով գիմագրուեց իրեն՝ սահ-մանուած ամենամեծ պատասխանատուութիւնը... Ե-րկուան կիրքերը վայրկենապէս թօթափած՝ մեր հա-տարակական հակամարտ ուժերը գիտցան անմիջապէս համերաշխիլ, և տրամկ արմուկի առապրէզ եկան՝ ցե-զին պատիւը փրկելու, անոր կեանքի ու ազատութեան իրաւունքը անգա՛մ մը եւս ապահովելու:

Քիչուր էինք, և մեր քիչին ամենաշատը պէ՛տք էինք սալ, ձերմակերեւ գուրս գալու համար ծանրա-կշիւ փորձէն որուն ենթարկուելու բազմն էինք ունե-ցեր: Մեր շարած առողջ լանջքերը մենեւ ախնկայուա-ծէն նուազ չեղան թուով, մեր թանկագին բարեկամ-ներուն աչքին: Բայց եգիպտահայ երիտասարդութիւնը

չարատառնեց տակաւին իր վերջին բառը, և մենք կը կարճենք, գրեթէ վատահ ենք որ ան դեռ մեզի կը վերադառնէ՝ առաջին ազգանշանին պատասխանելիք հպարտ ժէսթեր:

Եւ երբ վտարանդի հայ ձեռին ուղմիկները կը հաշուենք, կ'որոնենք, հայրենի նուաճումներու անձկանքին մէջ, չենք կրնար անտես տունել Ամերիկահայը, որ մեր պայքարողականութեան մեծագոյն հնոցն եղաւ՝ Կովկասէն ետքը, և որ մեր ազատագրական քառորդ դարու շարժումին առաջ առաքեալ-գործիչներու, հոյակապ անարեւելիներու, անձնագոհ կամուրջներու ամբողջ ուրուականաձև շարքեր:

Կովկասեան մեր վերջին յուսովրիպումները չեն կրնար ջլատած ըլլալ ամերիկահայ երիտասարդութիւնը, որ իրեններուն կուշտին ու քամակին վրայ կրեց տապալող անիծապարտ բէժիմին վատ ու նենգաւոր հարուածները... Կասկածելի «խմսառութեան» մը ձայնը կ'առնեմ երբեմն իր բեմերէն, գէրագոյթեան մարգարէներ, աղետքի մունեակիներ կուգան իրեն հրամցներու մաղձի ու մախանքի մէջ պլորուած զեղահասներ: Բայց ասոնց ցաւագար ու շահախնդիր միջակութիւնը ի զուր պիտի նկրտէր ցամքեցներու ամերիկահայ երիտասարդ խանդավառութեան ակերը... Ազնիւ արկածախնդրութիւն մը միշտ առելի պիտի արժէ անդրադարձեալ մեր կենսունակ տարրերուն մօտ՝ քան աշխարհիա բոլոր չիլ ու սողոսկուն խոհեմարանութիւնները:

Ամերիկեան չէզոքութիւնը, երէկ, ուղմիկ ներշնչումի նպատակով միջնորդաւ մը չէր ընծայեր, անշուշտ. Բնքըլ Սէմի հիւրնկալած մեր հայրենակիցներուն... Բայց այսօր, երբ Միացեալ-Նահանգները կը խայտան, կը զգրգան, կ'ալեկոծին Գաշնակիցներուն հետ իրենց մարտաշունչ համերաշխութեամբը՝ մարդկային մեծ դասին շուրջը... Ո՞վ կրնայ պատմել այս միջոցիս ամերիկահայ ամբոխներուն ապերազան ուղեւորութիւնը...

բութիւնը... Ես կը տեսնեմ՝ զանոնք, Նիւ-Եօրքի, Նիւ-Ինկլէնսի, Ուէսթի ու Գալիֆօրնիայի մեր մեծ ու փոքր գաղութները՝ դունդապունդ իրենց հօշերն են խոժեր, օրուան ստեղծագործ գինովութիւնն ու ներուժ սարսուռներն ապրելու... Թո՛ղ խօսի Մուշեղ Սրբազանը՝ Պօթընի Նայթս ալ Անրրին մէջ, երբ Ուաշինկթընի խորհրդարանը գաղբի թնալէ Պալֆուրը և Վիվիանին ծափողշունոց որոտներէն... Թո՛ղ խօսին Հայ Գաղափարին ուխտաւորները՝ Ուսթըրի, Փրօփ-աէնսի, Նիւ-Եօրքի ազգային սրահներուն մէջ... Եւ երգեցէ՛ք, աղա՛ք, երգեցէ՛ք մեր հին սիրական տաղերը, արցունքի ու կրակի ծնուցիչ... Երգեցէ՛ք «Իսլամական գոռ վաշտերը կատաղի»ն... Երգեցէ՛ք «Պաղաղ գաշտի արգի՛ք, լեռները ելլե՛նք»ը... Երգեցէ՛ք «Հեռաւոր Երկիր»ն ու «Տալփորիկ»ը... Երգեցէ՛ք «Անգրանիկը քաջ»ը... Երգեցէ՛ք ամբողջ մեր յեղափոխական երգարանը... Երգեցէ՛ք, որպէսզի ընկերական սրբագոյն յիշատակներն արթնան, անմոռաց մեռելներուն ուրուականները ետ գառնան ու պար առնեն ձեր ուխտուած գլուխներուն վերեւ, Զիթձեանները, Լեռնեանները, Միսները և բոլոր անոնք որ անանուն անձնագոհութեան մաշլլ ձածրէն մեկնեցան անվերադարձ...

Վաղը գէպի հեռաւոր ուղմաճակատ մեկնումին տատո՛ւն է:

Ֆրանսացի մայրը կ'ըսէ իր զաւկին. «Գնա՛, եթէ կենայիր՝ Ֆրանսացի պիտի չըլլայիր»...

Դուն քանի՞ մայր կը հաշուես տարաշխարհի կաշաններու վրայ, ո՞վ որք ու վտարանդի հայ ձեռ... Ետեւէդ քանի՞ լացող ունիս, որ վարանէիր...

Քալէ՛, բոլոր մայրիկները, բոլոր քորիկները հո՛ն են, տաճիկ հարէմներուն մէջ, մարտիրոսացումի անապաններուն խորը...

Քալէ՛... Ազատարար համախառնումին բազմորոշ ժա՛մն է որ կը հնչէ... Նայէ՛, արիական ու փարեղի Ֆրանսային ամբողջ ճակատը բոցավառ է փառքի ու յաղթութեան ազգարար հրդեհներով... Տե՛ս, Ֆլանտ-

ըէն մինչև Պաղտատ, ազգերու նսե՛նն է որ կ'երկնուի, կը դարձնուի հուրի ու երկաթի համայնածախ ուրա-
կանի մը մէջ... Ո՛չ, կէս-ճամբան մնացողներէն պիտի
չի թողուս որ ըլլայ մեր նահատակ ցեղը, պիտի չի
թողուս, ո՛վ վայրավատին հայ սերունդ, որ միլիոն մը
եղբայրներու վիթխարի զոհակոչտին վրայ Պաղտա-
թիւնն իր անյարիր կաթարիչը գնէ...

Քալէ՛. չառպէ՛ համներու իրաւունքի վերջնական
հատուցումներուն, որոնք տիրացումներ պիտի ըլլան
յաւեո՛ւ... Քալէ՛. և եթէ՛ ճամբուդ վրայ հարցնեն քե-
զի. «Երիտասարդ զինուոր, ո՞ւր կ'երթաս, ի՛նչ մնաց
հայրենիքդ...», պատասխանէ՛. «Կ'երթամ իմ՝ մեռել-
ներս ազատելու թշնամիին բռնապիղծ կրուկներէն, և
անոնց գերեզմաններուն վրայ կառարելու նոր կեան-
քի հրաշափառ հիմնարկէքը»... Եւ այս հաւատքը
պատրանք մը չէ՛ ամենևո՛ւ ինչ: Մեռելներն են որ ազ-
գերու կենդանութեան խարխիւր կը կազմեն, անոնց
բարոյական միութիւնը կ'երաշխաւորեն, անոնց հաւա-
քական նկարագիրը կը շինեն, անոնց անմահութիւնը
կ'ապահովեն:

Թո՛ղ մեր Հայրենիքը մեռելատան դարձու-
ցած ըլլան, ի՛նչ փոյթ, մենք անոր փրատակնե-
րուն, անոր մոխիրներուն վրայ պիտի ապացուցա-
նենք, թէ Փոքր-Ասիայ վեհագոյն ազգը, Արեւելքի
յաւերթական քաղաքացին, Հայաստանի ու Կիլիկիոյ
միակ իրաւաւէր անընկճելի ժողովուրդն ենք:

Յառա՛ջ, ո՛վ վարարանդի հայ ձեռ...:

1918

ԱՆԴՈՂԻ ԺԱՄԵՐ

ԱՀԱԶԱՆԳ ԵՒ ՊԱՐՏԱԿՈՉ

ԹՈՒՐԳ ԽՈՒԺՈՒՄԻՆ ԱՌԹԻՒ

Ահա առ որ արձագանդներու, յաղթական շեփորում-
ներու անձկայրեաց ակնկալութեանդ մէջ՝ գերագոյն
ահազանգի մը եղերական զօղանջներն են որ թունդ կը
հանեն քեզի, ո՛վ վարարանդի Հայութիւն, անգամ մըն
ալ անհունօրէն միթագնելով աղէտավար էութիւնդ, և
ճակատագրիդ հուսկ գահավիժումներուն անդո՛հը մըրը-
կելով ներթիփիդ... Յնցուէ՛, բայց մի՛ դանդաչեր, Ար-
տասահման:

Հայուն դարաւոր գոյութեան դէմ յամառող Հարի-
քի զօրութիւնները սպառնական կը ցցուին նորէն, դէպ-
քերու դժոխանիւթ գասաւորումէ մը բազդաւորուած,
և մեր արեւմտեան մայր-զանդուածներուն կոշկոճու-
մէն, քաղքայումէն, ուղտապուս փճացումէն յետոյ, Կով-
կասահայն ու իր եղբայրական ծոցին մէջ ապստա-
նած հարիւր հազարաւոր մեր բեկորներն են որ կը շրջ-
թալափակուին ահա՛ բնութեան ու բանութեան չարա-
նենդ ուժերէն, սովին ու սարսափին անողորմ՝ ճիրան-
ներէն... Փալարուէ՛, բայց մի՛ սայթաքիր, Հայ՛ ժողո-
վուրդ:

Մի՛ կորսնցներ հոգեկան հաւատարակչութիւնդ,
մի՛ անձնատուր ըլլար անբարոյացման խուճապական թե-
լաղբանքներուն, ո՛վ յուսահատութեան յաւիտեական
ուղեկից, որ սխրալի պատրանքներուդ անվերջ փրո-

զումին տակ չի դադրեցար յուսարէ, որ բազմին վայ-
րագ հարուածներուն դէմ ծառայար միշտ, անկարելի-
ին ապառաժներուն ճակատ բաղխեցիր, անվիւնդ, ան-
պարտելի, անխորտակելի հաւատքիդ բովանդակ ամե-
հաթեամբը, ու արեղերական այլութեան, դառալը-
քութեան ու մասնութեան ամենամեայլ օրերուն անգամ՝
գիտցար միտ մինակ դիմադրաւել ամէն վտանգ ու փո-
թորիկ... Սոսկազին մտալլիւէ՛, բայց մի՛ խեղաչեղ
խարխալեր, Հայութիւն:

Ի՞նչ նոր զուլում, ի՞նչ անձանօթ արհաւիրք կըր-
նայ այլեւս յանկարծակիի բերել քեզի, ո՞վ վաղնջուց
նաւաբեկեալ, որ ճանչցար երկինքին անանկը, տորվե-
ցար մարդկային անարդարութիւնը, սերտեցիր անոր
ճամածուռ թէ ժպտուն երեսները, և նահատակութեան
գառնաթոյն բաժակը ցմրուր քամեցիր... Քեզ խաչը
հանողներուն ու քու Գողգոթայիդ անկարելիլ հանդի-
սատեաններուն մի՛ շնորհեր, ցե՛ղ իմ, մի՛ շնորհեր գոհա-
ցումը ստոյիկեան փառքիդ մէջ քեզ ընկճուած, նուա-
զած, նսեմացած տեսնելու... Գլուխդ վե՛ր բռնէ,
սի՛րա առ, ու սեղմէ՛ շարքերդ, Հայ՛ ժողովուրդ:

* * *

Տկարներուն ահա որ փորձութեան մա՛մն է, այո՛ւ:
Վիթխարի Ռուսաստանին հիմնայատակ կործանումը
անգունգներ կը բանայ շուրջն այն փոքր ազգերուն ու-
րոնց մեծ հոգին գիրենք ստիպած էր մոռալեան փը-
սած կայսրութեան անիւներուն կապելու իրենց նսե-
հը: Բայց հզօրները պիտի շարունակեն կռուիլ, ու մին-
չև վերջնական Յաղթանակը՝ Դաշնակիցներուն կողքն
ի վեր գէն ի ձեռին մաքառող դիւցազնական կրտսեր-
ներուն համար ո՛չ մէկ պարտութիւն վախճանական ի-
մաստ կրնայ ունենալ:

Հայութիւնը պանտէշին վրայ է, սաւելի՛ քան եր-
բէք, ու Պրէսթ-Լիթովսքէն ու Նուր-Օսմանիէէն անոր
կեանքին դէմ արձակուած վճիռները գործողիւ կոչ-
ուած Թալէաթներն ու Էնվէրները հայ սուխներու,

հայ ուսմբերու, հայ բուռնցքներու և հայ ակաւներու
հետ հաշուել պէտք են տակաւին:

Կացութիւնը անեղօրէն ծանր է, բայց ո՛չ անդառ-
նալի, անդարձանելի կերպով յուսահատական: Հայաս-
տանի թրքադերձուած կուշտերէն մինչև Կովկաս՝ ի՞նչ
որ ալ պատահի՝ չի՛ կրնար կրկնուիլ տաճկահայ
զարհուրանքը, բայց միայն՝ թրքօ-քիւրտօ-թաթար
հակադէմոս գիւղականիւրտերու բրգաւորումին գնով...:

* * *

Բայց մեզի համար, ո՞վ Արտասահմանի հայ եղբայր-
ներ, անդրժելի պարտականութիւններու և անճողպ-
րելի պատասխանատուութիւններու վայրկեանն է:

Վա՛ղը, եղբայրապան ոճրագործներու խաբա՛նը
պիտի պատցնենք մեր երեսներուն, եթէ ալսօր, այս
բապէտ, չի հաւատարմեք մեզի վիճակուած բազդասա-
բար ա՛յնքան դիւրին կոչումին:

Ազգովին լինելու և չլինելու երկընարանքին առ-
ջե՛ւն ենք:

Ա՛լ ուրիշ օր մը չի՛ կայ գալիք, ուր մենք պիտի
արդարացնէինք մեր անհատական ու հասարական կեն-
դանութիւնը, մեր լուծային, մեր հարստութեան, մեր
հանրային հաստատութիւններուն գոյութիւնը:

Հայ Ազգ. Պատուիրակութեան պետը մեզի հաղոր-
դեց Կովկասէն հասնող սովի պակուցիչ բօթը, հարիւր
հազարաւոր արեւմտահայ բազմիցս աղէտեալներու ա-
նօթութեան աղիւսարչ վայնատունը, և մեր կարճրացած
խղճմտանքին զիմեց՝ մեր ունեցած-չունեցածը իրեն զըր-
կելու, որպէսզի արամադրելի միակ խողովակէն կարե-
լի եղածին չափ խոշոր օգնութիւն փութացնէ՝ դեպի
ստորոտները կրկին ամպոտող Արարատին:

Ի՞նչ ըրինք, ի՞նչ կ'ընենք կոր, Նուպար փաշայի
ձգնաժամային կոչին ի պատասխան: — Մէկ երկու հա-
զար ոսկի քուէարկեցինք տաճկահայկիւրէն:

Միթէ՛ ամիկա կրնա՞յ նկատուիլ — առանց մեզ
յուրեքական ծանականքի մասնելու — իբրեւ բաժինը

Եզրիպտահայութեան որ իր մէջ տասնեակներով կրեա-
սուներ կը համբէ:

Մաիկ ըրէ՛ք, ո՞վ արտասահմանեան հայ միլիոնա-
տէրներ, որ մահուան դուռները քաշկրտուող ցեղեր-
նուդ անունով վարկ ու հովանաւորութիւն վաճելեցիք,
ի՞նչ պատրուակ կամ չքմեղանք կրնաք այլ եւս գանել
ձեր դաժան ժլատութեանը և ձենէ ոմանց անապորոյն
կողմացումին... Եւ եթէ դուք դեռ ընդունակ էք մին-
չեւ ձեր վերջին մարտդոթիւնը՝ խուլ ու անայլայլ
մնալ սովալլուկ արեւակիցներու կողմողանքին հան-
դէպ, չէ՞ք մտածեր, զոնէ պահիկ մը, թէ անոնց անէծ-
քը սոսկալիօրէն պիտի ձնէ օտարութեան մէջ կեր-
տած ձեր փարթամ բոյներուն վրայ, և՛ ոչ կամ կա-
նուխ՝ օճախնուդ մուխը պիտի մարէ... Դո՛ւք այս զրթ-
նէ դատաւճիռը չէ՞ք կարգար արդէն ձեր գաւակներուն
նայուածքին, ձեր սիրելիներուն ժպիտին մէջ ողորմե-
լի՛ մարդիկ, որ պիտի ուզէիք, բայց չէք կրնար ազա-
տիլ ազգային համերաշխութեան ձեր պարտքէն, տա-
ռապող, անօթի, ահագնատանջ ամբոխներու ազգակա-
նութենէն, Հայութեան բանտարկութենէն...

Թո՛ղ հայ ժողովուրդը անարդութեան սխնին գա-
մէ ամէն անոնք որ՝ համայնական զոհողութեան, ամ-
բողջական վասնեղութի, գերազրական նուիրումի այս
պատմական օրերուն՝ իրենց զրամը կը խնայեն ազգա-
յին փրկագործումին:

Մենք ո՛չ միայն պարտաւոր ենք ահագին բաժին
վերցնել գէպի կովկաս անշապաղ հասցուելիք արտա-
սահմանեան զոհողութիւններուն մէջ, այլ մեր վզին
պա՛րտքն է, նաեւ, ընդ առաջ երթալ անմիջապէս այն
հազարաւոր կմախացեալ վերապրողներուն, որոնք անու-
պատներէն մեր վրայ կուգան ահա՛, մեր սահմաններն
ափ առեր են արդէն, ու գրեթէ մեր աչքերուն առջեւ
կ'իջնան, կը սախտապարին կիսամեռ:

Մեռեալ-Յովուն ափերէն, Թափիլէի արարական գիւ-
ղերէն, հազարեակ մը Հայեր, վերջին մնացորդները տառն-
եակ հազարնոց տարագիր կարաւանի մը, այս օրերս իսկ
Պօղոս Նուպար Փաշայի հասցէով, Արտասահմանի Հա-

լութեան զխնած են պաղատապին, ազատելու համար զի-
րենք քաղցի, հիւանդութեանց ու անողոք կլիմայի մը
մազիւններէն... վալրկեանէ վալրկեան հոս կը սղա-
ուի մահաատարաւ հաւարք քսանեակ հազար ուրիշ տա-
րահարած խլեակներու, որոնք՝ Պաղեստինի ու Սուրիոյ
առաջին ազատագրուելիք հանգրուաններէն Եզրիպտոս
կը նային օրհասական սեւեռումներով:

Ո՞վ տիրութիւն պիտի ընէ ամբողջ այս եղբայրա-
կան ցաւին, ո՞վ պիտի գիրկ բանայ, ձեռք երկարէ այդ
ծովացեալ ու նուիրական տառապանքին, ո՞վ ազգային
թէ օտար պաշտպանութիւն պիտի ձարէ Հայութեան
այդ արինաքամ ու համբուրելի մնացորդներուն, այդ
կենդանի մատուքներուն, եթէ մենք, զո՛ւք, մի՛ւսնե-
րըն ու ամենքս, ո՞վ Արտասահմանցիներ, եթէ ամեն-
քրա, ո՛րքան որ կանք, չի բռնորակէր գործունէութեան
մեր պառաշատոր օրկաններուն շուրջը, եթէ արմուկ-
ներնիս չի սեղմենք ազգային պատարագի սեղանին սո-
ջեւ:

Եւ ի՞նչ կը պակսի մեզի, ասոր համար, եթէ ոչ՝
ներկայ բոլէին լրիւ ու խորունկ գիտակցութիւնը՝ ըն-
կերային մեր բոլոր խաւերուն և հասարակական մեր
բոլոր օրկաններուն մէջ:

Երբէ՛ք Արտասահմանը աչնքան լաւ կազմակերպ-
ուած չէր որքան հիմա՝ կուրծք տալու համար ճգնա-
ժամներու ահաւորագոյնին:

Ամենուրեք կենսական գեր կատարելու կոչուած
համազգային հաստատութիւններ ունինք՝ որոնց պէ՛տք
է փարի, թեւ-թիկունք ըլլայ Արտասահմանի Հայու-
թիւնը, բերելով ամոնց հաստատակամ, ինքնամատոյց
ու անչփոթ հայրենասիրութեան մը ներուժ սատարը,
և բարոյական ու նիւթական անվերապահ աջակցու-
թեան մը զօրավիգը:

Եւ կուգենք վատահ ըլլալ, թէ մեր այդ պատա-
խանտաւ մարմինները սեւեռաբիւր կը հսկեն ազգին
քաղաքական, ազգմական ու նպատատնատոյց հրամա-
րական պահանջներուն հնարաւոր լրացումին, անոր
բաղգորոշ վախճաններուն անդրդուելի հետապնդումին:

ԱՆԿԱՐԵԼԻ Է...

ԶԻՆԱԳԻՏԱԲԱՐԻՆ ԱՌԹԻՒ

Ողջո՛ւն Հայ Ազգային Պատուիրակութեան, որ ողի
լ բախն կը գործէ՝ տիեզերական կարծիքը լարելու, չար-
ժեւում իր հնչեցուցած ահապանդին թախանձադին զան-
գիւններովը, և Պաշտակից Պետութիւններուն անհրա-
ժեշտ հոգածութիւնն ապահովելու վերապրող Հայու-
թեան անասման կարիքներուն:

Ողջո՛ւն Ամերիկահայ Ազգային Միութեան, որ, հար-
կաւ, ազդուապէս կ'ոգորի հիմա, Ամերիկեան Մեծ Հան-
րապետութեան ամենազօր օժանդակութիւնը դարձնե-
լու նոյն փրկարար ուղղութեամբ:

Ողջո՛ւն Եզիպտահայ Ազգային Միութեան, որ, ան-
շուշտ, խորապէս համակուած է, այս պահուս, Արաւ-
ասանանի Հայութեան լուսողոյն զաւակներուն և պաշա-
պան իշխանութեանց հանդէպ իր յանձնառութիւննե-
րուն սմբողջ լրջութեամբը:

Միացեալ Արաւասաններ՝ հայրենի ամէն պատա-
հակնութիւններու դէմ՝ չի պիտի մասնուի, այս
անգամ, արուածակորոյս թալթլումներու:

Արապան Միութեան դրօշին սակ համախմբուած,
համերաշխական կարգապահութեան, քաղաքացիական
արխարաութեան և հայրենանուէր բոլորանուիրումի
վեհաշուք տեսարան մը պէտք է պարզենք, գերազոյն
առաջնապի այս օրերուն:

Ո՛չ մէկ աններգաշնակ ձայն, ո՛չ մէկ շուարում, ո՛չ
մէկ շեղում, ո՛չ մէկ ետական նկատում, ո՛չ մէկ մանր
ու կողմնակի խլրտում:

Թո՛ղ ո՛չ ոք համարձակի պղտորել, խանգարել Հա-
յութեան սուգին ու երկունքին հանդիսաւոր խոր-
հուրդը:

Եւ թո՛ղ աշխարհ պատկառի՝ դժխեմ ճակատադրա-
կանութիւններու հետ դէմ յանդիման եկող ժողովուրդի
մը հոյակապ կեցումաքին առջեւ...:

Յաղթանակին տիեզերական բերկրա՛նքն է, գերա-
զոյն գինովութիւնը:

Արդարութեան և իրաւունքին ստատաճացումը:

Պաշտակից սաղմաճակաւները կը մարին, կը լը-
սեն, ու մեծաշառափ ու հոյաշուք հորիզոններու կը հը-
րաշափոխուին:

Ֆրանսան, երանութեան խելացեղ գալարումներով,
իր Ալբառ-Լօսէին հետ կը գիրկընդխառնուի, կը հո-
գեխառնուի: Մեծն-Բրիտանիան անասման փառքի մէջ
հպարտօրէն կը լողայ: Ամերիկան իր տեւապաշտ խան-
գավառութեան թափ կուտայ ամենօրէն: Իտալիան իր
անհաշտ երազներուն պատկումովը կը ճառապայթէ: Ու
Պելճիքան, Լեհաստանը, Սերպիան, Զէխօ-Սլօվաք ու
Եուկօ-Սլաւ ժողովուրդները կը յափշտակուին իրենց
նահին սխրալի ու դոյզն ինչ անակնկալ գեղեցկութե-
նէն:

Միայն Հայաստանին չրթներն են որ չեն խնդար
տակաւին, ժպտելու ճիգ մը կ'ընեն, բայց ցտապին
ժամաճառութիւն մըն է որ իրենց վրայ կը գծադրուի...

Մինչ եղբայրական ուրիշներ ա՛լ դազրած են յու-
սալէ՛ իրենց լաւագոյն յոյսերուն լիակատար իրագոր-
ծումն ապրելու համար, մենք գեալ գոտապարտուած
ենք յատուկ:

Պաշտակցօթուրք գինողազարը չի պարտադրեր
մեր արնաէրներուն պարպել անմիջապէս Հայաստանն
ու Կիլիկիան... Հայութիւնը տարագրութեան գողգո-
թաններուն վրայ կը մնայ անորոշ ժամանակով: Սիւր
գարաւոր Հայրապետական Փահր թափուր է Կիլիկիոյ
ձերունազարդ վեհափառէն, որ Սուրիա կը թափառի ան-

մխիթար: Պոլսոյ Պատրիարքական Աթոռէն բացակայ է արեւմտահայ ազգային իշխանութեան պէտքը, որ Մուսուլի աքսրականը կը շարունակէ մնալ:

Հայ աղջիկներ, ձեր խնկարդը կուտաթխնները պղծուեցան, ըզքտուեցան սպանդներու անպորոշն ճամբաներուն երկայնքը. ձեր հրաշագեղ վարսերը խռուացան, թնձկուեցան, ոջլոտեցան՝ յուսահատ խեղագլու մնալու մտայլը զնկելով ձեր ճակատներուն հալումաշ սաթին վրայ. ձեր փխրուն տաթիկները արխնեցան, կոշկոճուեցան գեհեհեղային սորսորու մներու առապարներէն. զո՛ւք խանձեցաք, կմախացաք անուոր ամայութիւններու եղեռնաբնակ ծոցին մէջ, անապատին կրակէ սաղններուն զանկիք մարտիրոսահի ձեր զբլուխները՝ ձեր ազու աչքերուն լոյսին վերջին կայծը թաղելու համար հոն:

Հայ մալրիկներ, ձեր նուիրական արզանդներուն անարգումին կակիծը սիրաբերնուդ, ձեր սովամահ զաւկներուն ոսկորներն աղացիք, անոնց աճիւնէն մարդկային ալիւր հանելով դեռ կենդանի ձեր ծագուկներուն կեանքը, հոգեվարքը երկարելու համար. ո՞վ բիրիցս եղերաբաղդ քոյրեր, որ աստուածային խաշակութեամբ քաշկոտուեցաք եկաք մինչեւ նազովբեցիին հանգրուանները, նսեմացնելով դարաւոր փառքը Փրկիչին, և երկինքը մոռնկացնող ու անապատին քարերն իսկ լացնող աղեխարշ տեսիլներ պարզելով...

Հայ ծերունիներ, ձեր ալեհեր գլուխները զահիճներու տապարներուն տակ գնելէ առաջ՝ զուռէ, զուռ, պատէ պատ զարկիք զանոնք ձերիններուն անհաւաքին տառապանքին դարման մը ձարելու կողկողագին անձկանքով... Դո՛ւք ցմբուր քամեցիք դառնաթոյն բաժակները վայրագ նախատինքին, երախտապան դաւաճանութեան, զո՛ւք ճանչցաք ձեր հուցովը մնած չուներու ոճրախանձ կատաղութիւնը ձեր ազապուն շունչերուն գէմ ունացող, մինչեւ որ զար-

հուրելի գրկանքներու և անողորմ հարուածներու տակ ինկաք կոշկոճամահ... .

Եւ զո՛ւք, և զո՛ւք, հայ յօջաղ աղամարդիկ, բոլոր սաղմաճակաւներուն վրայ ու անանուն ու անշուք զոհողութեան բոլոր ճամբաներուն մէջ ձեր երակները պարպեցիք... Արարատէն մինչեւ Արարա ձեր պալքարող, զխնդրող, մաքառող կամքն ու կամուռութիւնը աշխարհ զարմացուց և Մերձաւոր-Արեւելքի տարօրինակ զգայացունց յայանութիւնն եղաւ: Կիսով կոտորակուած ցեղին անպարտելի կենսունակութիւնն անպացոյցիք զուք, որ հիմա հայրենի սահմաններուն վրայ յանկարծ կանգ կ'առնէք ձեր փոթորկավար խոյանքին մէջ զապուած... .

Ընդունա՞նք այս սովեր...

— Անկարելի է:

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0356653

49866